

Tartalom

LXVII. évfolyam, 4. szám / 2013. április

PION ISTVÁN	Téged tanuljalak (családregény – részlet)	3
BORBÉLY SZILÁRD	Már elment a Mesijás?	6
DOMBOS KRISZTINA	Nagyapám elment...; négyzetek	13
SZÖLLŐSI MÁTYÁS	Téma és variációk (f-moll)	15
POTOZKY LÁSZLÓ	Az ég szerelme	17
BENE ZOLTÁN	Fantazmagória	22
RÁCZ BOGLÁRKA	Könnyebben írok; Legközelebb; Egy kertet	25
KERBER BALÁZS	Könnyű; Át a Dunán; Bowling	27
POÓS ZOLTÁN	Olykor egy szikra is; Tömeges öngyilkosság	29
GÉCZI JÁNOS	Vágyakozás	32
LENGYEL ANDRÁS	Egy centenárium margójára (Müller Miklósról, röviden)	38
 <i>Ajánlom, kortársam...</i>		
TANDORI DEZSŐ	Zenóni egzisztenciáloromantika	47
EISEMANN GYÖRGY	„Piéta és laterna mágika” (Jelenlét és képzelet Pilinszky János lírájában)	59
 <i>mérlegen</i>		
Z. URBÁN PÉTER	„Líra inkognitóban” (Hernádi Mária: A névre szóló átlomás. Nemes Nagy Ágnes prózakölteményei)	73
NYERGES GÁBOR ÁDÁM	Egyre kijebb, egyre beljebb (Szöllősi Mátyás: Állapotok - negyvenöt töredék)	76
ÓCSAI ÉVA	Otthonos idegenségérzet (Gyórfy Ákos: Haza)	79

SZERBHORVÁTH GYÖRGY	Kémek a porfészekben (avagy ottlikos molyolás a besúgásról) (Györe Balázs: Barátaim, akik besúgóim is voltak) 83
VALLASEK JÚLIA	Ami beágyaz az időbe (Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniae IV. A föld állatai) 89
SZINCSOK GYÖRGY	Táncórák kezdőknek és túlélőknek (Benedek István Gábor: Bergeni keringő) 93
ILLUSZTRÁCIÓK	MÜLLER MIKLÓS fotói (eredeti képalírásokkal) a címlapon, a 14., 16., 26., 31., 38., 46., 58., 72., 78., 82., 88. oldalon, a belső és a hátsó borítón. (A szegedi Móra Ferenc Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményének anyagából.) <i>Móser Zoltán</i> fotója Jékely Zoltánról a 47. oldalon.
DIÁKMELLÉKLET	HERNÁDI MÁRIA: Angyalok a házban (Nemes Nagy Ágnes: A lovak és az angyalok)

Ezúton is köszönjük az Osztrák Kulturális Fórum támogatását, mellyel a márciusi Tiszatájban közreadott *Wittgenstein-blokk* bemutatásához hozzájárult.

Ingeborg Bachmann *Eljő a halál* című, márciusi számunkban olvasható prózai töredékét *Győri Hanna* fordításában közöltük.

Köszönjük olvasóinknak, a Tiszatáj folyóirat barátainak, hogy 2012-ben is fölajánlották jövedelemadójuk 1%-át alapítványunk támogatására!

Kérjük, ha tehetik, 2013-ban sem feledkezzenek meg rólunk.

A Tiszatáj Alapítvány adószáma:

19082349-2-06

PION ISTVÁN

Téged tanuljalak

CSALÁDREGÉNY

(részlet)

Fifinek, hogy tudja

...Mama az egyetlen,
akiről egészen pontosan tudom,
hogy mikor halt meg,
a kórházi reggeliztetés után,
hazafelé jövet
csörgött anyám mobilja,
menjünk vissza,
mert hívni kellett a papot,
akkor anyám életében először
eltolt magától,
hát a szoknyája széle beleveszett a nyárba,
libegett,
lobogott,
s a napsütésben ki is fakult,
június 11. volt,
húsz éves lettem,
s vagy húsz embert hívtam fel,
hogy elmarad a születésnap bulim,
de lehet, hogy ezzel a halál is elmaradt,
mert anyám nem engedte,
hogy végignézzem,
miként épül le az agy,
válík haszontalanná a száj,
és áll meg a sosem látott szív,
pedig akár én is feladhattam volna neki az utolsó kenetet,
hiszen mindig azt akarta,
hogy ebből az istentelen gyerekből pap legyen,
tudtam kívülről a mise szövegét,
ismeretlenek temetésén sírva ministráltam,
az aprót pedig szégyenkezve fogadtam el,
s közben néhány méterre tőlem

ott feküdtek Mama első gyermekeinek,
egy ikerpárnak csontjai,
akik a háború alatt haltak éhen,
s már ott feküdt két nagyapám,
ott egy nagyanyám,
de még a Mamának sem tudtam mit mondani,
nem hogy misét celebrálni,
hiszen hogyan szóltam volna bele
abba a beszélgetésbe,
amiért jutalmul mannát kapott,
s haláláig rághatta is,
nyammoghatott rajta,
mint minden öreg, akinek gondja van a fogsorával,
s már a tátott szájú szunyókálást is
imádkozásnak nevezi,
aztán amikor egy ilyen beszélgetés alkalmával
leesik a székről
a hideg
és rideg
konyhakőre,
combnyaktörést szenved,
négy-öt órán keresztül segítségért kiabál,
majd mire a nővérem megtalálja,
tüdőgyulladást kap,
a kórházban meg két agyvérzést,
akkor már a halál baszakodik vele,
ahelyett, hogy egyszerűen nagyapám után küldi,
mint ahogy nagyapámat előre,
derítse fel a terepet
az öreg vadász,
vágjon ösvényt
az érkező asszonynak,
a tisztásra pikniket készítsen elő,
hogyan a manna után együtt egyék meg a desszertet,
a pépes paradicsomot,
Mama rakta el még valamikor a kertből,
a kiűzetés előtt,
amire, úgy látszik, jó előre számított,
mert állandóan a kertkapuban állt,
ott várta, hogy,
de szerintem csak unatkozott,

szimplán szar volt neki egyedül,
hiszen én sem tudnék leszokni rólad,
de neki lassanként nyolc emberről kellett lemondania,
vele együtt kilencen laktunk a házban,
ahová én is születtem,
két szoba,
három család,
a nagyszülők a konyhában,
ott, ahol a Mama tusája kezdődött,
s ahol egyedül maradt,
talán a halál nem merte az ágyban érnei,
mert szenteltvíz lógott felette egy szögön,
az esküvőn kapott kereszttel,
a víz pedig egyre fogyott,
iszogattam belőle,
és azt hazudtam, párolog,
van még a füled mögött a vajon kívül pár dolog,
a kispolcon,
mondta Mama,
de neki nem lehetett a saját füle mögött semmi,
leszorította a fejkendő,
talán az otthonka zsebe nem volt üres,
ahogy a te nagyanyádnak sem az,
mindig zacskót zörget benne,
az enyém meg csak beledugta a kezét,
s elbambulva fogdosta az okot,
amiért nagyapám egy kővel verte szét
a Mama egyik udvarlójának a fejét,
erről többet nem is tudok,
mert ha szóba került,
nagyapám szeme büszkeség,
Mamáé meg félelem lett,
legalábbis ezt mondják azok a családtagok,
akiknek megadatott,
hogyan belenézzenek...

BORBÉLY SZILÁRD

Már elment a Mesijás?*

APÁM AZ ERDŐRE JÁR. Gyűjtöget. Ősszel kirúgták a téeszéből. Vagyis nem rúgták ki, csak nem kap munkát. Hétre bement reggel. A munkaelosztásnál a művezető nem mondott neki semmit. A többiek sem. Így bejárt még egy hétig, de senki sem szólt hozzá. Aztán megüzenték, hogy mivel nem végez munkát, nem kap fizetést. Úgyhogy nem érdemes bejárogatnia. Maradjon csak otthon vagy menjen máshová. Fel is út, le is út.

De mindenkinek dolgoznia kell, azt mondják. Aki nem jár munkahelyre, azt elviszik a rendőrök. A munkakerülőket börtönbe zárják. Nálunk mindenkinek dolgoznia kell. A szocializmusban nincs henyélés. Apám szeretne dolgozni, de nem hagyják.

„Aki nem dolgozik, ne is egyék”, ezt a nagyapám szokta mondani. „Horthy nem hagyta, hogy ilyen nagy szájuk legyen a cigányoknak. A csendőr földig vágta őket. Akkor rend volt.”

Nem szereti a cigányokat, mert nem valók katonának. És nem dolgoznak.

Anyám sajnálja őket, ezen össze szoktak veszni. Anyám Arankáéknak olyasmit is ad, amit cigánynak nem kéne.

„Ha párttag lennél, biztos adnának munkát”, mondja anyám.

Apám káderlapján rajta van, hogy miket beszél. Apámat nem vették fel, pedig DISZ tag is volt. De nem agitált eléggé a kulákok ellen. Ezért se szerette a vezetőség, mert azok nem állhatták a kulákfattyakat, ahogy mondták.

Aztán már egyszer csak nem járhatott tovább a gépállomásra.

Megkereste a téeszelnököt. De az nem beszélt vele. Egyszer összefutottak a kocsmá mögött, amikor az kilépett budiból. Épp nadrágját gombolta.

„Neked nincs munka, és punktum. Bekaphatod”, mondta. A slicc utolsó gombját bujtatta át a gomblyukon. Megigazította a derékszíját, és jobb kezével a heréi alá nyúlt. Megemelte, hogy kényelmesen elhelyezkedjenek a nadrág varrás mellett és a zacskóját se szorítsa a gatyá.

„Oszt mért pont nekem nincs munka?”, kérdezte apám.

Ezért ült itt lesben az egymás mellett sorakozó deszkaajtós budi egyikében. A korcsmából sokszor későn indultak el az emberek, meg kellett kerülni az épületet, mert a bejárat oldalt volt, a Berki út felőli oldalon. A kocsmá Rámpa sarki telke volt, az Ófaluba forduló út és a köves út Berek felé tovább vezető sarkán. Két lépcső vezetett fel a küszöbhez. Azon sokan leestek kifelé jövet. A kocsmá előtti placcot nem-

* Részlet a szerző – a Kalligram Kiadónál – könyvhétre megjelenő kötetéből.

rég kibetonozták. Azóta már esős időben nem vághatták össze az itt megálló gépek. A budik hátul vannak, Berek felől, a kuglipálya mellett.

„Ne csináld, Pesta,” mondta neki apám, még a DISZ-ben és a faluvégen töltött idő bizalmával. Mert egy évbeliek voltak. Együtt jártak iskolába is a reformátusokhoz.

„Két pulyám van, az asszony is hisztériázik, miből etetem őket?,” kérdezte.

„Neked én nem vagyok Pesta! Neked én téeszelnök elvtárs vagyok,” mondta szigorúan. „Te meg egy kopcihér.”

Apám nyelt egyet, elpirult, a füle is foltos lett.

„Akkor téeszelnök elvtárs, aggyá nekem munkát. Van sofőrpapírom, bármit elvezetek. Van szerelőpapírom, bármit megjavítok, te is tudod. Ha csak a tehenészetben van munka vagy csak gyalogmunkás lehetek, azt is megcsinálom. Nem büdös nekem a munka,” mondta, de ekkor már inkább könyörgött.

„Oszt mikor vakaróztunk mi együtt a fertőzön, hogy tegezzen maga engem?,” kérdezett vissza a téeszelnök. „Az ilyenektől már szarni se lehet ebbe a faluba,” mondta felháborodottan.

„Ha a sok büdös kulákot elvitték, akkor téged mért hagytak itt?,” kérdezte fenyegető hangon. „Szólok majd a járásnál, hogy hiba történt. Te itt maradtál magnak,” mondta és ezzel lezárta a beszélgetést. De apám megfogta a karját.

„Téeszelnök elvtárs, adjon nekem munkát,” mondta az idegességtől elcsukló hangon.

„Néked, te hajszákulák, nincs. Nyúztátok eleget a népet. Kotródj el a faluból, ha jót akarsz,” mondta. „Ne fogdossál engem. Bajt akarsz?”

Apám keze lecsúszott a karjáról.

És az elnök fütyörészve indult vissza a korcsmába, amelynek az ajtajához már csak egy lépcsőfok vezetett, mióta lebetonozták előtte a placcot, amit mindenki Rámpának nevezett.

A kocsmá égre nyíló, kopott ajtaja felett egy csupasz villanykörte sárga fénye pislákol. Egy negyvenes izzó volt benne korábban, de reggelre mindig ellopták. Akkor úgy döntött a tanácselnök, hogy huszonötöt engedélyez. Azt meg kivetették. Éjfél tájt a kocsmáros nem szolgál ki. Ezért aztán az év nagy részében sötét van a Rámpán.

MIÓTA APÁM NINCS ITTHON, anyám jár napszámba. Néha Málinak segít, hogy meglegyen a munkaegysége. Amíg a nővérem iskolában, én anyám nagyanyjánál vagyok, Juszti mamánál. Harbula Jusztinia egész nap fekszik. Juszti mama szobájában büdös van. Öregségszag. A bili az ágy alatt. Húgyszag van. A feje vastag kendővel van bekötve. Nagyon szigorú asszony. A menyé szerint gonosz. Hozzám kedves. Amikor nála vagyok, benyúl a párnája alá, és pasztillacukrot vesz elő. Szárad a szája, azt szopogatja, ezért van nála mindig cukor.

„Kérsz cukrot?,” és megrázza felém az átlátszó nylonzacskót. Sose mosolyog. Halványszínű, mandulaforma cukrok vannak benne. Nagyon szeretem, Juszti mama

kezeből mégis émeltyéssel veszem el. De annyira kívánom, hogy az undor ellenére bekapom.

„Köszönöm. Nem kérek.” Azt mondta anyám, ha kínálnak, mindig ezt kell válaszolnom. „Mondd azt, hogy nagyon szépen köszönöm, de nem kérek.” Nem szabad semmit se elfogadni.

Amikor nincs velem anyám, nem mondom ezt. Elveszem és megköszönöm. Juszt mama néha a régi dolgokról beszél.

„Mi huculok vagyunk”, mondja.

„A múltkor még azt mondta, hogy ruszin”, válaszolok gyorsan.

„Huculok, de csak a ruszint ismerik az emberek. Többféle ruszin van. Mi huculok vagyunk.”, mondja.

„Én is?”, kérdem.

„Hát hogyne. Szépapád Szlatináról jött le. Nem Aknaszlatináról. Azt mindenki ismeri. Hanem a hegyi Szlatináról, amék Munkács fölött van. Ott csak huculok lakanak. Pici falu. Kisebb, mint ez itt. Hegyi emberek voltak az ősök. Juhászok. A szegénység miatt el kellett jönni szolgálni. Úgyhogy itt ragadtak. Pedig a *szlatina* azt jelenti, hogy *arany*. Gazdagok voltak régen. Volt pénz döggivel. Aranyat mostak. Aztán elfogyott egyszer az is, mert egyszer minden elfogyik. Még a jóindulat is. Na akkor jöttek ide”, mondja.

APÁM ZÁRSZÁMADÁSKOR nem kap semmit. A többiek igen. Tőle levontak mindent. Mert a traktort tönkretette, azt mondják. Ezt meg kellene fizetnie. Anyám otthon veszekszik vele.

„Nem te titted tönkre. Már akkor rossz volt, amikor rád bízta. Menj be, és mondd meg, hogy neked etetned kell a családod. Másoknak is van, tudják, mi az. Neked is adjanak rendes fizetést, mint a többinek”, mondja. „De a Pista nem akarja, hogy ott legyél. Neked van szakmád, sofőr vagy. Fél, hogy kiesseik a nagy csecs a szájából egyszer miattad.”

Apám bemegy másnap a műhelybe. De a brigádvezető nem oszt neki munkát. Áll, téblábol, kéri a munkát.

„Neked nincs. Menj haza. Nagy a szád”, mondja.

„Itt dolgozom. Mi az, hogy itt nekem nincs helyem”, mondja apám. „Rúgjatok ki akkor. Mindent megcsináltam, amit mondtatok. Nincs rá okotok.”

„Értsél a szóból. Neked itt nincs helyed”, mondja a brigádvezető.

„Ha nem tetszik, keresd meg a művezetőt.”

Apám így tesz, mint otthon meséli. Elmegy a művezetőhöz, panaszkodik. Ő dolgozni akar, hogy eltartsa a családját. Három gyerek, a harmadik még pólyás. Kell a pénz. De zárszámadáskor nem kapott egy fillért se.

„Nincs mit adni a tehénnek se már”, mondja. „Pedig az tart el bennünket.”

„Basszad seggbe a tehened”, mondja az elnök.

„Ne basszátki velem”, mondja apám, „ott van három pulya a nyakamon. A negyedik meg az anyja hasába, nem tehetitek ezt velem.”

„Ne csinálj olyan sokat”, mondja a brigádvezető és nevetnek az emberek.

„Egyébként meg hát ilyen az osztályharc, elvtárs, most ti lenn, mi fenn. Kulák vót a te apád. A kecskét is megbasztá vóna két fillérért, még ha sose kapja meg, akkor is. Csak hogy neki több legyen. A másíknak meg semmi. Kaparták a fődet, kaparták, hogy több legyen. A béresnek meg coki.” Apám erre nem válaszol. Áll egyik lábáról a másíkra.

„Van szakmám. Hadd dolgozzam a szakmámban.”

„Mi van neked, te kopcihér”, mondja. Ettől ideges lett, mert neki a nyolc osztálya sincs meg.

„Na, menj amerre a szemed lát. Ne állj ilyen bambán. Semmi keresni valód itt”, mondta. „Hogy értsük egymást, csak ezért mondom.”

ANYÁM GALAMBFIÓKÁBÓL akar levest csinál a Kicsinek.

„Hozzatok két fiókat”, mondja.

A nővérem tartja a létrát, én meg felmászok a dúchoz. A kút mellett van a galambdúc, egy oszlop tetejére van feltéve. Szögesdróttal betekerte apám, hogy a macska ne tudjon felmászni. Olyan, mint egy kacsalábon forgó kastély, amék a mesében van. Hallottuk a fiókák vértfogását már. Néhány napja megnéztük, még pelyhesek voltak. A csőrük még puha és sárga. Ketten vannak. Egy galambnak két tojása van. A galambtojás kisebb, mint a jércetojás, nem lehet megenni. Néha kidobják a tojást a fészekből. Azt nem lehet érteni, miért. Több galambpár lakik egy rekeszben, talán veszekednek egymással. Azt a tyúkok eszik meg. Vagy a macska, ha időben észreveszik. A dúc alatt szokott ólálkodni.

„Tartsad a létrát”, mondom a nővéremnek. „Gebeszkednem kell, hogy ki tudjam venni a kicsiket. Nem akarnak jönni. Jó kövérek már. Tollasok. Karmolnak, csipnek, de gyengébbek nálam. Próbálok óvatosan, de sietni kell. Inog a létra. Rossz, korhadt. Félek, hogy összetörik. Akkor majd kikapok, hogy tönkre tettem. A nővérem szífog. Mérgező vagyok rá. Ne szífogjon, tartsa a létrát. Meg kell tenni, mert levest főz a Kicsinek.

„Hátha attól erőre kap”, mondta.

Szép kövér mind a kettő. Az egyiket már kihúztam. Lenyújtom a nővéremnek.

„Fogjad jól”, mondom. Kicibálom a másiakt. Most már sietek. A nővérem csak fél kézzel fogja a létrát. A szárnyál fogva kihúdom. Siránkozik, az anyja idegesen a dúc tetejére száll. Aztán tesz egy kört és visszatér. Nem félek, mert erősebb vagyok. De tartok tőle.

Amikor kész vagyok, gyorsan lemászok a létráról. Két kezembe szorítom a galamb forró testét. A tyúkok is forróbbak, mint mi. Érzem, milyen ijedten dobol a szíve.

„El ne engedd”, mondom a nővéremnek.

A nálam lévő galambot a kosár alá teszem. Óvatosan húzom ki a kezem.

Megyünk a farakáshoz. A bárdot már odakészítettem a tönkőre. Apám mutatta, hogy kell csinálni. Elveszem a fiókát a nővéremtől. Bal kezemmel összefogom a két lábát. A tönkőre fektetem úgy, hogy jobb kezemmel a fejét előre húzom. Leszorítva tartom. Mutatom, a nővéremnek, hogy lássa, mit kell csinálnia.

„Most te fogd a fejét”, mondom.

„Nem akarom”, nyafog.

„Ne kényeskedj. A lányok mindig kényeskednek”, mondom. „Én fogom levágni a fejét. Csak fogd itt meg. És csukd be a szemed. Ez a férfiak dolga,” ismétlem, amit apám mondott.

Nem akartam lecsapni a galamb fejét. Apám azt mondta, már elég nagy vagyok. Ki fognak nevetni, ha ennyit se tudok.

„Anyád nem meri. Ha nem leszek itthon, valakinek meg kell csinálni. Te leszel a férfi a háznál. Segítened kell anyádnak. Ez a férfiak dolga.”

Sírtam, de meg kellett keményíteni a szívem.

„Ha megeszed a tyúkot, akkor meg is kell ölnöd”, mondja. Gyorsan kell, hogy ne rettegjen.”

A nővérem megfogja, de a fejét elfordítja. A galamb nyaka kifeszül. Ettől felborzolódnak a tollak a nyakán. Kilátszik a pihék közt a bőre. Szörcsög, mert a nővérem a csőrén befogta az orrlyukát.

„Határozottan kell vágni”, magyarázta apám. „Egyetlen csapás. Van, amelyik még fej nélkül is szalad néhány kört. Előtte mondj el egy imát. Isten megbocsát.”

A bárdal levágom a galambfióka fejét. Nagy szemeire hártaként simul rá a szemhéj. A tönkő mellé dobom. A nővérem nem bírja. Látom rajta, mindjárt hisztizni fog. Kikapom a kosár alól a másik fiókát is.

„Fogjad a fejét. Mindjárt kész is vagyunk”, mondom.

„El fogod vágni az ujjam”, mondja.

„Dehogy. Fogjad már”, mondom. Sietni kell. A fej nélküli galambtest csapkod a szárnyaival. Spriccel a vér a nyakából. A nővérem toporzékol, de megfogja. Gyorsan csapok, kapkodva. Ez is meg van.

„Most én vagyok a metsző”, mondom neki. „Értek hozzá.”

Anyám mondta, hogy a metsző a harmadik faluból jött csütörtökön. Anyám sajnálja az állatokat. Mióta nincs itthon apám, én vagyok a férfi a háznál. Én vágom el a tyúkok, kacsák nyakát. Ősszel a libáét is. Ki kell folytatni belőle a vért. Az a fontos, hogy ne szenvedjen, és a vér ne maradjon benne.

„A vért tilos megenni”, szokta mondani apám.

„A parasztok megeszik, fúj”, mondogatja anyám. És kiköp. „Disznóöléskor megisszák melegen, mint a pálinkát. Virtuskodnak”, fintorog. A férfiak virtuskodásból isznak, verekednek vagy szkandereznek.

A galambfiókák fejét le kell csapni.

„Nem szenvednek”, értsd meg. „Minél gyorsabban csináljuk, annál kevesebbet szenvednek. Gondolj a Kicsire meg ésnnyánkra”, mondom, hogy megnyugodjon.

A két fej nélküli galambtest egymás mellett hever. A fejeket itt hagyjuk. A macska meg fogja találni. A fiókákat lábuknál fogva felemelem, hogy kicsöpögjön a vérük.

„Gyere. Segíts megpucolni. Anyánk már felforralta a vizet. Vigyázni kell, mert gyenge a bőrük”, mondom.

MEGYÜNK A GORONDON. Máli inkább erre szeret járni. Erre kevesebben járnak. Most nálunk lakunk, fenn a faluban. Az ősisiben, ahogy mondani szokták. Annak az első tisztaszobájában. Nagypaméknak két tisztaszobájuk van, mert ők jómódúak voltak. Négyablakos ház a tehetős családoknak volt. Gazdagparasztoknak tartották magukat. A téészesítés óta csak a ház maradt. Ez mutatja még, hogy régen jól ment nekik.

Sok veszekedés után megengedték, hogy felköltözzünk hozzájuk. Még egy fél évig nincs fedél a fejünk felett. Addig kell meghúzni magunkat valahol. Az újsoroszi házunkat eladták apámék. A másik még nincs kész. Anyám is az építkezésen dolgozik már két hónapja. Őszre majd elkészül egy szoba, amelyben lakunk.

Máli folyton összevész valakivel; anyámmal, a nővéremmel vagy velem. A faluban is mindig haragban van valakivel. Ezért nem megyünk fenn az utcán, hanem a keretek alatt, valamelyik gorondon. Aztán, ha már elhagytuk a falut, megyünk tovább a mezőn, az erdőn, a gáton, a Túr partján.

Máli olyan, akár egy manó. Majdnem törpe. Alig nagyobb nálam. Állítólag Alecska nénénkre ütött. Ő tényleg törpe volt. Máli csak alacsony. Csak egy fél fejjel nagyobb nálam. Egész évben mezítláb jár. Mi úgy mondjuk, hogy *mesztéláb*. A lába is kicsi, nem nagyobb az enyémnél. Egy vászonpapucs van, de csak akkor húzza fel, ha muszáj. A cipő orrát kivágja, hogy a bütyke kényelmesen elférjen. Azt mondják, hat ujjal született, de elszorították. A lábán is hat ujj volt.

„A Bobonkák között nem ritka”, nagypám azt mondja. Nekem is olyan a lábam, mint a Málié. Anyám azt mondja, trampli. A Bobonkáknak kutyabőrük is volt, állítja nagypám. Ezen mindenki nevet. Nemes Bobonkák lehetek volna, ha nem kellett volna eladni a kutyabőrt. A szegénység miatt el kellett prédálni.

Valaki kikaparta a kutyabőrből a Bobonka nevet és beírta a sajátját.

„Azóta nem nemesek a Bobonkák”, ezt mindig elmeséli.

Máli meg hol ugratja, hol adja alá a lovat.

„Vénisten, ezt maga találta ki. Ugye, vén huncut?”

AKKOR KEZDETT FOGLALKOZTATNI, hogy mi az élet, amikor megtanultam kézzel elkapni a legyeket. Az élet fekete-fehér. Vagy színtelen és ezért láthatatlan. Figyelem a levegőt, amelyről azt mondják, hogy mindenütt ott van. Ezt állították az atya Istenről is, hogy mindenütt jelen van.

Apám azt mondta, hogy a levegőnek van súlya. Ezt nem akartam elhinni. Figyeltem, hogy észrevegyem, de nem láttam a levegőt. Sem Istent. Nem bukkant fel sehol, csak az őszre egyre lassúbb legyek zümmögtek mindenütt. Az ablak üvegén mászkáltak. A legyekkel kísérleteztem tovább, hogy milyen az élet. Volt időm gyakorolni,

mert mást nem lehetett csinálni. Csendben kellett lenni. Anyám nem beszélt akkoriban.

Ősszel el kellett mennem iskolába. Anyám nem kísért el. Nagyon féltem, és sokáig nem beszéltem ott sem. Csak a legyeket kaptam el, és beraktam a zsebembe. Ezt is csak titokban, mert féltem a tanító nénitől.

Mire iskolába mentem, már minden betűt ismertem, de nem mindegyiket szerettem egyformán. Voltak betűk, amelyek zavartak, ezért azokat a szavakat sem szívesen olvastam ki, amelyekben felbukkantak. A szerettem a kis *k* betűt és szerettem az olyan szavakat, amelyekben előfordul. De a nagy *K* betűtől féltem. A *zs* betűtől is. Megijedtem, ha *zs* betűt láttam. Ilyenkor úgy tettem, mintha olvasnék.

Közben vártam, hogy megközelítsen egy légy.

Október vége volt, amikor kinéztem az ablakon. Az ablak alatti karosládán volt a fészke. Innen jól láttam a kék eget. Mozdulatlanra dermedtem. Közben kezemet a levegőben tartottam, hogy könnyen tudjam mozgatni. Nem volt szabad elárulnom magam. Figyeltem a legyeket, ahogy gyanútlanul a közelemben jönnek. Kezdetben gyanakodtak, köröztek. De ha nem mozdultam, felbátorodtak. A kezem alatt sétáltak át, csak össze kellett csuknom a tenyerem. És én egyre pontosabban zártam őket a markomba. Kicsi volt a markom, ezért könnyen kisiklottak. Picit meg kellett roppantanom őket, hogy játszani tudjak velük.

„Mit csinálsz?“, kérdi a nővérem.

„Semmit. Olvasok“, válaszolok.

„Akkor miért kapkodsz?“

„Nem kapkodok.“

„Az olvasáshoz nyugalom kell. Inkább figyeljél“, mondja.

„Épp azt teszem“, válaszolok.

„És mire figyelsz?“

„Egy fekete foltra. A betűkre, amelyek a fehérre ragadt fekete lenyomatok“, mondom. És amikor nem figyel, gyorsan összecsapom a nyitott olvasókönyvet. Benne ott marad a légy lenyomata, amely addig a betűk között sétált.

DOMBOS KRISZTINA

Nagyapám elment...

Novemberi köd, szorító hideg. Józan vagyok.
A csend beterít, távol a kint és messzi a bent.
Szilárd a rend.
Mesterien munkált zömök bútordarabok,
s a selymesre polírozott felületek alatt:
kacskaringók, szövvények, indák.
Múltunk intarziái.

Szerettem a véső pengéjének engedelmeskedő
faháncsok hasadását, a gyalu szelte kunkorodó
foszlányok perdülését, a napfényben cikázó
apró faszemcsék táncát, az élő fa átmelegítő illatát.

Nem szerettem a lakk terjedését az anyagon, a térben
– egy záruló világ. Még félem e műt,
de orromban a por,
allergia-tesztem pozitív.

négyzetek

a kis kerti tó jegén át
piszkos fehérén felsejlik
valami talán a télelőből

bizonytalan gondolattal siklom
a kimerevített kép felé,
decemberi sétáink talán

a télelő illata, a friss havon táncoló
fény, a szél piros csípése egy üveglap alatt

mély a csend, amibe zártál
beleszédülök a homályba
négyzethálók határolják a teret

ha kimozdulna e vonzásból tekintetem
megmenekülhetek

sétáink árnyak sétái voltak, a beszélgetések
nem-beszélgetések – a négyszögek üres formák
két egymásnak fordított tükör árulásai,
csak a frissen behavazott tó valódi

NYÍRSÉG 1937

SZÖLLŐSI MÁTYÁS

Téma és variációk

(F-MOLL)

Olyan vagy akár a tenger kiokádott roncsa törmeléke hordaléka
fölsleges ragozni sosem vagy egész
valaki évszázadokig jár majd a nyomodban
s ha egyszer összerak a mozdulatlanságban
tönkremész ő reggel ablakot nyit majd hogy rád essen a fény
délben etet-itat megóv hogy újra szét
ne törj este sarokba állít elrejt
és letagad hogy más ne lásson csak számára tündökölj
egy tárgy leszel kemény és szinte mozdulatlan
többé nincsen káprázat vagy bukás
már véletlenek sincsenek és gyorsan megszokja magát a
dohányfüstként gomolygó lassúság a tér is
arazonként szűkül rávetnéd magad bármi moccanásra
reflex csupán ha izom megfeszül
az idő állaga akár a kása mondják
a magány nemesít de inkább csak vitatkozni szeret
tükröd homályos fésűd is beőszült
és nincs már másod csakis a neved

*

Jobb volna mindezt csupán hinni rólad
a hosszú nyakad és a széttépett körmeid fölött
a bőrt rágod kiköpöd elveszítéd helyét tested mégis
néhány nap alatt elsimítja puhára szelídre
az áramtól telített borzolt pihéneknek
A részletektől erőtlén leszek
Súlyosnak látlak valami kezdeti igének
így vagy lehetnél ha hagynád de közben
mindig hiány ha ott vagy mindig elszöksz ha érkezel
a nagy szemek alatti mosoly kibomlik mint a táj
üvegen át vergődő néma jel lehetsz
szóval bizonytalan számomra legalábbis
inteni volna jó csupán
vagy mindent egy elfojtott mozdulatba zárni

NYÍRSÉG 1937 – FEDICS MIHÁLY MESÉL

POTOZKY LÁSZLÓ

Az ég szerelme

Az ég, pontosabban annak egy, az Avar utca feletti kisebb darabja bármilyen előzetes jel nélkül, tizenegy óra negyvenkét perckor szakadt le a magasból. Egyedül a gombgyár portása, az öreg Csutka állította, megvolt az tizenegy negyvenkilenc is, de a munkások letácsolták, mivel törött üvegű zsebórája már a nagyapja idejében is meglehetősen öntörvényűen mutatta az időt. Az esemény körül egyébként nem csaptak túl nagy hűhót, a felvonító légiriadó a gépek közé nem is tudott beférkőzni, de azok sem tulajdonítottak neki különösebb jelentőséget, akik felkapták fejüket a baljós lármára, a megszokott gyakorlatnak hitték, két-három perc és kifárad, majd végleg elül a hisztérikus zaj. Az első kíváncsiskodók csak akkor bukkantak fel az ablakokban, és pillantották meg az égen tátongó, repedezett szegélyű lyukat, amikor már vagy tíz perce bömböltek kitaróan a szirénák.

– Mi van már megint? – háborogtak az adminisztrációs osztály aktatologatói, és elcsigázottan dörzsölték halántékukat, a többiek pedig, fel sem nézve papírmunkájukból, legyintettek. – Ugyan már – mondták –, semmi az egész, csupán az ég szakadt le valahol kint a francban, a külváros fölött.

Ebédszünetben aztán két slukk cigaretta meg egy korty kávé közt kimerítették a témát. Legtöbbször a lábbelijüket és a kisgyerekeket féltették a szanaszét heverő szilánkoktól, mások amiatt aggódtak, nehogy a résen keresztül beszivárognak a tavaszi esők, és még nagyobb károkat okozzanak. Páran azt szorgalmazták, mihamarabb foldozzák be, ki tudja, nem olyan-e, mint a szuvasodás, ami, ha nem kezelik idejében, apránként az egész fogat elemésztí, és ég nélkül mégsem kéne maradni, mert mire fogunk felnézni elkeseredésünkben, ha még ezt is elveszítjük? Aláírásgyűjtésbe kezdtek, hogy mihamarabbi cselekvésre bírják a városvezetést, kézzől-kézre jártak az ívek, néhányan viszont húzták a szájukat, mert amíg ilyen állapotban vannak az utak, hogy a gödrök két pofára falják az autókerekeket, ők semmiféle petíciót nem írnak alá, pláne egy ilyen kis szarság miatt, hát mi az a lyuk az aszfaltot keresztül-kasul szabdaló szakadékokhoz képest?

Délutánra kiderült, áldozata is van az égszakadásnak, nevezetesen egy Avar utcai özvegyasszony, akit a piacról hazafelé jövet talált fejbe egy vaskosabb égdarab, amint mit sem sejtve megállt, hogy megvizsgálja, mitől nyikorog kerekese szatyrának frissen megolajozott tengelye.

– Hát ilyen állapotban kell lennie egy égnek? – kapott szárnyra a zúgolódás. – Nem elég, hogy a járdán is gyomorideggel lopakodunk, úgy szét vannak rohadva a homlokzatok, most már mindenhol rettegni kell, ahol nincsen tető a fejünk fölött?

Az ember maholnap iskolába sem meri elengedni a gyermekét – hajtogatták egymásnak komor fejcsóválás közepette, estére aztán tüntetést szerveztek, a felelősök előállítását és a városvezetés azonnali lemondását követelték, ámde mindezt szűk félóráig csupán: csontjaikat átjárta a decemberi hideg, s mielőtt még rekedtre kiáltozhatták volna magukat, vacogó fogaik közt szótagokra törtek a jelmondatok, így hát hónuk alá szorítva transzparensüket elsompolyogtak a főtérről, és reggelre meg is feledkeztek az égen terpeszkedő lyukról.

A leleményesebbje viszont ezúttal is rájött a haszonhúzás mikéntjére. A nagyobb égdarabok néhány nap alatt teljesen eltűntek az Avar utcából meg környékéről, hogy nemsokára méretre vágva és gondosan berakva jelenjenek meg addig üresen ásitó vagy újságpapírral fedett tokozatokban, sőt, hamarosan hiánycikké váltak, mivelhogy elég volt egy száraz ronggyal letörölgetni róluk a felhőket, máris újra az üdekék vagy a csillagoktól hemzseggő égbolt ragyogott be a szobába.

Egyedül Atlot Ignácnak, aki a gombgyár egyetlen vasesztergályosaként amúgy is különkszámba ment, nem jutott eszébe a történetek kapcsán feldühödni, és arra sem érezte a legcsekélyebb késztetést sem, hogy a földön szanaszét heverő égmaradványok közt turkáljon. Épp egy pótalkatrészen dolgozott, amikor javában szakadt lefelé az ég, a gép sivalkodása közepette nem csoda hát, hogy nem hallotta a légiszírénak jajgatását. Később, amint az étkezde felé menet tudomást szerzett a történetekről, keserű csalódás öntötte el, mert ha már a bolygók állása nem volt annyira kegyes hozzá, hogy egy napfogyatkozással megszánja, legalább egy fránya égszakadást szívesen végignézett volna.

Alig hörpölt a levesből, a másodikba bele sem túrt, inkább felállt az asztaltól, és kiment az elnéptelenedett gyárudvarra. Hunyorogva vizslatta az eget, repedések után kutatott a bárányfelhők közt, hátha még egy aprócska, csak egy egészen picike darab aláhullna, de a mennybolt méltóságteljesen terpeszkedett a feje fölött, akár az örökkévalóság, és – szemmel láthatóan – a legkevésbé sem ingott meg az őt ért veszteségtől. Atlot Ignác többé nem tudott a feladataira összpontosítani, munkaidejének lejárta előtt három órával gondos ügyetlenséggel hagyta beleszaladni hüvelykujjába a vágólapot, nem túlságosan mélyen, csupán annyira, hogy az üzemorvos, ujjongva a ritkaságszámba menő baleset láttán, a kellesténél hosszadalmasabban fertőtlenítsesse a sérült tagot, majd némi hálás dorgálás kíséretében aznapra igazoltan hazabocsássa.

Bár erősen lüktetett az uja, úgy döntött, kihasználja a nyakába szakadt szabadidőt, és villamos helyett gyalogszer megy haza. Otthon be sem köszönt a feleségének, fellépett a verandára, és olyannyira belefeledkezett az egyre élesebben körvonalazódó lyuk látványába, hogy sem az ajtónyikordulásra, sem a felcsattanó rikácsolásra nem rezzent fel; szótlanul az asszony orra alá dugta bepólyált hüvelykujját, majd felszisszent, és bosszúsan nézett feleségére, mégis hogyan lehet ilyen érzéketlenül félresöpörni egy sérült kézfejet, arról nem is beszélve, hogy erőszakosan, akár egy kiéhezett dúvad, ráncigálni kezdte a kabátját s benne a férjét. Atlot Ignác ezek után csak azt furcsállta, hogy a konyha melege helyett továbbra is az utca hidege

öleli körbe, de ez a csekélység nem akadályozta meg abban, hogy újból elmerüljön a magasság csodálatában: hiába lökdösték egyre hevesebben a kertvégi fészker felé, szeme makacsul tapadt az égre, s csak a tenyerébe erőszakolt fogantyú fagyos érintése ébresztette rá, élete párját egy hajszál választja el attól, hogy erőszakhoz folyamodjék, ha nem hajlandó rögvest nekivágni az Avar utca lejtőjének, hogy mihamarabb megrakja kiskocsiját az égszakadás hozadékával, hacsak nem hordták szét máris az egész azok az alattomos, szarrágó szomszédok.

Atlot Ignácnak többször is meg kellett szusszannia, míg megmászta a szinte kilométernyi hosszú emelkedőt. Akár a vízcseppek, úgy pattantak szerteszét a parányi égszilánkok, amint a tetőre felérve földhöz vágta a fémfogantyút, és a kisszekérnek támaszkodott, hogy kifújja magát; lehelete lassan, egyenletes hullámokban szállt a magasba, majd végleg beleveszett a mennyboltot elcsúfító részbe. Atlot Ignác nem pepecselt sokat, félrerugdosta a tenyérnyi égcserepeket, rajzlapnál kisebb darabokért le sem hajolt, de így is végzett szűk negyedóra alatt.

Másnap olyannyira szórakozottan érkezett a gyárba, hogy a munkagép előtt eszmélt rá, kezeslábasa helyett még mindig az utcai ruháját viseli, de azt már, hogy a válltáskáját is elfelejtette letenni, csak visszaúton az öltöző felé vette észre. Többször lefullasztotta a gépet, selejtes munkadarabok tucatját dobta az esztergapad mellé állított faládjában, később aztán kiment szünetre. Rágyújtani rágyújtott, szívni azonban elfelejtette cigarettáját, a hamutorony fáradtan kókadozott, végül összeroskadt, Atlot Ignác kabátgallérjába szórva szanaszét omló pernyéjét, de ő csak azért is tovább kapaszkodott tekintetével a mennyboltba, és kollégái megrökönnyödésére, akik már testületileg őt bámulták, még pislogni is elmulasztott. – Ne engem nézzetek, seggfej banda – fordult feléjük hirtelen –, ott, fent van a lényeg – de a hitetlenek eltaposták csikkjeiket, és a decemberi hideg elől behúzódtak a gépek zihálásától párás levegőbe, mert végső soron mit várhat az ember egy ilyen szerencsétlentől, egy ilyen... egy ilyen... vasesztergályostól?!

Délutánra háromnegyedéig telt a faláda. Keze alatt hevesen dohogott a gép és nyüszített a fém, ő mégis a látszólag céljuk vesztett, kicsorbult acéldarabokat fűrészte, és valahányszor egy újabbat sikerült elszúrnia, elégedett mosoly ült ki az arcára. Alig fintorodott el, amikor végre elszánta magát, és cselekedett: valójában nem is érzett semmit, olyan volt az egész, ahogy a sokat tapasztalt műhelyfőnökök mesélték, miközben számításba vették kezük a sok dolgozó év alatt elszünetelt veszteségeit; a fém szikrázásában megbarnult arcok jutottak eszébe, ugyanolyan szenvtelenül hajolt a hulladékot tartalmazó láda fölé ő is, és a temérdek kacat közül kihálászta elfehéredett, a tövénél enyhén véres hüvelykujját.

Az üzemi orvos a saját szívverését mustrálta egy ósrégi sztetoszkóp segítségével, mindenféle zörejek után kutatva próbálta noszogatni a lomhán vánszorgó munkaidőt, s épp rajtaütött volna egy, a háttérben megbújó mellézköngén, de ekkor sárokig csapódott a rendelő ajtaja, és a tegnapi páciens lépett be rajta. Döbbenetében először fel sem fogta, minek ez a dühödt állhatatosság, amivel a vasesztergályos arra a számára érthetetlen kérdésre próbál választ kapni, hogy ennyi elég lesz-e egy

hónapra, mondja, elég-e, mert ha nem, esküszöm, levágok még egyet! Minden figyelmét a padlón vöröslő vércsik kötötte le, ami ki tudja mióta, hány nagy termelésű folyosón keresztül követte hűségese a beteget, aztán a kezében szorongatott csomagocskát is észrevette. Higgadtságot erőltetve magára, intett a vasesztergályosnak, fáradjon bennebb, amaz engedelmesen, lépteiben a trauma legkisebb jele nélkül az asztalhoz lépett, kibugyolálta a zsebkendőt, és büszkén felmutatta a tartalmát. Az orvosnak elképedésében csak a négy hétre szóló igazolás lepecsételése után jutott eszébe, talán elkélne még némi kezelés az elsősegélyen kívül, de hiába biztatta páciensét, hogy mihamarabb induljon az ambulanciára, hátha össze lehet foldozni a kettéválasztott tagot, Atlot Ignác megrázta a fejét, ellentmondást nem tűrve feltépte az ablakot, és egyetlen határozott mozdulattal kivágta hüvelykujját a gyárudvarra, nehogy már azt a vérverítékesen kiharcolt, nyamvadt hónapot is el akarnák venni tőle, a francba bele!

Bármennyire is felvillanyozta a betegszabadság, a fáradságosan elszúrt munkadarabokról nem feledkezett meg: degeszre tömött válltáskája kis híján a villamos csattogását is túlzörömbölte, amíg ő állva zötykölötte végig a hazautat. Feleségét a sérülés láttán először az ájulás kerülgette, széles ívben dőlt egyik konyhabútortól a másikig, de szempillantás alatt visszanyerte egyensúlyát, mihelyt férje közölte, egy hüvelykujj tisztességgel-becsülettel, tőből lenyerve nem kevesebb, mint kerek egy hónap betegszabadságot ér.

– Hát ez remek, akkor lesz időd végre megcsinálni a fürdőt! – ujjongott az aszszony, Atlot Ignácnak pedig esze ágában sem volt ellenkezni, villámsebességgel kezdte méretre vágni a tegnap hazaszekerezett églapokat, mihamarabb végezni akart, túllenni kötelességein, hogy végre saját céljának szentelhesse idejét.

Két nap alatt végzett a fürdőszobával. Egészen a mennyezetig kitarítottak a takaros négyzetek, az összhatás minden várakozást fölülmúlt, többé újságra sem volt szükségük, a csempeburkolaton áthaladó felhőnyájak vonulása jóval intenzívebb hatást gyakorolt a bélmozgásra, mint a betűk egyhangú sorjázása.

Jóformán el sem csitultak felesége elragadtatott sikkantásai, Atlot Ignác máris visszavonult a fészkerbe egy asztali lámpa fénye mellé. Éjt nappallá téve görnyedt az egyre sokasodó rajzlapok s a rajtuk keresztül a végtelenbe futó, tussal meghúzott párhuzamosok fölé, és vízhólyagosra írta ujjait a törtekkel meg deltákkal való viaskodásban, mire megbontotta az udvar végébe összehordott, egykoron a ház bővítésére szánt gerendahalmot, és belefogott az építkezésbe.

Párosával kiválogatja a hosszabb darabokat, és vékony, alig karvastagságnyi léceket rögzít közéjük. Esténként, amikor a türelmetlen alkonyatban csak találgatni tudta kalapácsával a szegek fejét, a verandára húzódott, a korlátra könyökölve nézte az égen sötétlő rést, s míg így állt, megilletődötten és vágyakozva, messze szálló leheletét foszlányokra szedték a csillagok, és testvériesen megosztottak rajta. Felesége az első napokban ki-kiszólt, hogy ő azért tud egy lyukat, ami iránt mégiscsak több érdeklődést illene tanúsítania, ám Atlot Ignác annyit vetett oda kurtán, hogy a leghőbb vágya teljesült, a budi megvan, úgyhogy most már csend legyen.

Így telt el a vasesztergályos betegszabadsága. Az egymásba fonódó napok egyhangúságát mindössze egyetlen incidens, egy patália törte meg, amikor Atlot Ignác a lépcsőkorlátok után a padlódeszkákat is felfeszegette, és süketen felesége szitkozódására és fenyegetőzésére, bekalapálta őket rohamosan gyarapodó építményébe.

Az utolsó hétre az összes darabbal elkészült, annyi maradt hátra, hogy egymáshoz rögzítse őket. Az illesztéseket a gyárból elcsórt fémlapokkal erősítette meg, még éjfélkor is nappali fény lüktetett az udvarban, ahogy az izzó vasat hegesztette, aztán hosszasan ugrált a frissen összepáaszított elemeken, hogy megbizonyosodjék, legalább a saját súlyával képes megbirkózni a tákolmány.

Csupán egy árva hétvége választotta el a gyárba való visszatéréstől, mire elérkezett a nagy nap, pontosabban éjszaka. Az udvar közepén állt, enyhén remegett az izgalomtól, beletelt pár percbe, míg rávette magát, hogy feltúrje ingujját, és megemelje hetekig dédelgetett művét. Többszöri nekifutásra sikerült csak megemelnie, először alig pár arasznyira, majd egyre magasabbra és magasabbra: túl a háztetőn, a villanypóznákon, az útszéli fák legnyúlánkabb ágain, lelki szemei előtt látta, ahogy a tízemeletesekkel, később a katedrálissal vetekszik, végül a tévétornyot is maga mögött hagyja – de ekkor a szemébe maró izzadság visszatérítette a földre. Sűrűn pislogva próbált megszabadulni a homlokáról alácsorduló verejtéktől, nemsokára az erejénél is nagyobb szüksége lesz a látására, mert mindössze egyetlen lehetőség adatik a létra végét megtámasztani, de ő, addig még emelni kell, sokat és kitartóan, oda, igen, ott a cél, ahol a legkevésbé repedezett a szegély...

Úgy tetszett, fényévek választják el az égen tátongó lyuktól. A létra bizonytalanul ingott, amikor egyszerre fülhasogató zaj tört ki a magasban, mintha krétát csikorogtatnának egy száraz táblán. Először azt hitte, a mennybolt egy darabja szakadt le megint, aztán rájött, csupán néhány csillagot vert le; nem is erőlködött tovább, ujjai elernyedtek, szorítása fellazult, a létra pedig, ez a hosszúságában és rendeltetésében egyaránt banális eszköz, recsegve-ropogva dőlt végig az Avar utca és a város teljes hosszában.

Atlot Ignác magára maradt a sártengerré taposott udvaron, térdei összecsuksultak. Bármennyire is szerette volna még egyszer, utoljára látni, nem nézett fel a magasba, erre a másodrangú, sekély égre, ami arra sem érdemes, hogy egy kősa pillantást vessenek rá, hisz egy tisztességesebb viharfelhőt is alig bír meg magán, s ha netán megdördül a felhők gyomra, minden eresztékében remeg, amíg meg nem adják a kegyelemdőfést a rajta átcikkanó villámok. És legfőképp, hát milyen mennybolt az, amit már egy magasabb ház tetejéről egészen közelinek érez az ember, akár a mozivásznat az első sorból, mert sehol az a magasztos távolság, amit egész élete során bemagyaráztak neki, és ha van annyira elvetemült, hogy felkapaszkodik a kéményre, no meg kicsit nyurgább és hajlandó ágaskodni, továbbá elég kitartóan nyújtja a kezét, ujja hegyével talán egy egészen kicsikét, alig érezhetően, de még az Isten talpát is megcsiklandozhatja.

BENE ZOLTÁN

Fantazmagória

Pósa végigropogtatta az ujjperceit, elfészkelődött a fényesre koptatott kocsmapadon és megköszöri a torkát, mielőtt belekezdett. Nyilván megdöbbsen bennőtök, mondta a kocsmasztal túloldalán ülő két őskori, korhatag cimborának, s döbbenések közepett' eszetekbe se jut, mennyire megbántotok engem, végtére is e hüledezés egyértelmű bizonyítéka annak, hogy végérvényesen egy begyöpösödött, tunya semmirekellőnek könyveltetek el, akiben már sehol semmi ambíció nincsen, de hagyjuk ezt, látom a kezetek ideges rángásán, hogy erre a nyavalygó önérzetre nem vagytok kíváncsiak, és igazatok is van, úgyhogy inkább visszatérek oda, ahová vissza kell térnem, kezdem előlről, nem nyitok feszt új ösvényeket, legyen így, szóval: vélhetően megdöbbsen, ha elárulom, visszaültem az iskolapadba... Ez így hülyén hangzik, kétségtelen, ismerte be Pósa kelletlenül és feszengve a kőkorszaki cimborák lebiggyenő alsóajkai láttán, és sietve helyesbített. Legyen elég annyi: elmentem egy úgynevezett mesterképzésre. Ez manapság nem azt jelenti ám, életem, hogy fogja magát az ember fia, beáll egy jó cipészhez inasnak, s mire kitanulja a csínokat és a bínokat, amelyek a cipész szakmát oly magasrendűvé tehetik, akár a legszentebb tudományok művelését, nem, nem, semmi esetre sem jelenti azt, hogy mire ezeket megismered, addigra magad is mesterré válsz, ó, dehogy! Korunkban, eme nagyszerűben, mestereket az egyetemen képeznek. Ezért nem tudod hová vinni a cipődet, ha kilyukad a talpa, s ez az oka annak is, hogy ha elromlik a rádiód, vehetsz valami új, jó esetben két évig működő szir-szart, mert ember nincs keskeny e hazában, aki javítani tudná a régi kedves holmidat, ami mellett telente vasárnap olyan szépen bodorítottad a füstöt a panelkonyhádban, kortyoltad hozzá a kávé, révedtél a zúzmarás ágakra, s idézted magadban, ahogy éjjel zúz Mara. Pósa itt csöppnyi szünetet tartott – csak míg kortyolt egyet a söréből és rágyújtott –, majd mélyet szippantva a szivarkából, folytatta. Lényeg a lényeg, fölveteliztem mesterképzésre. Fölvettek. A főiskolai diplomából ekként lehet ma egyetemet faragni, híveim, bizony! Mivel pedig nekem több ilyenem van, de nem volt egyetlen olyanom se, hát belevágtam. Hajdan szereztem népművelő végzettséget is, bár mire a kezembe került a pecséttel ellátott kemény papiros, művelődésszervezéssé változott az egész hóbelevanc, ma pedig andragógiának nevezik, különös szeszély folytán. Mert így amolyan úri huncutságnak hangzik. Beszélnek, ez felnőttképzést jelent és úgy tartják, kompatibilis a Nyugattal. Már Nyugat-Európával, nem az egykori folyóirattal, mert azzal pont nem. Na, ja. Egyébként ne kérdezzétek, a felnőttek okításának miféle konkrét és szoros kapcsolódási pontjai állnak fenn a nép művelésével vagy a művelődés or-

ganizálásával, mert a mindannyiunk számára triviális összefüggéseken túl, netán azoknál mélyebb – esetleg éppen magasabb – régiókban képtelen volnék olyan választ adni, amin nem röhögnének hangosan nyerítve, majd nem figyelmeztetnétek, hogy ennyi erővel bárminek bármihez lehet köze. Nem mellesleg ez valóban így is van, mégis frusztrálnának lesajnáló szavaitok, s különösen a bennük rejtőző körmönfont igazság. No, de egy szó mint száz, két évig jártam erre a bizonyos mesterképzésre – andragógus master, ahogy mondták –, de a mai napig fogalmam nincs, mit tanultam ott és főleg: miért, minek, kinek? Illetve, na, ja, hogy a fenébe ne tudnék egyet s mást, a tantárgyak címeire például kiválóan emlékszem. Olyasfélén hangzottak, mint: minőségbiztosítás, emberi erőforrás-fejlesztés, minőségkultúra, pályatervezés, karriertanácsadás, felnőtt csoportok vezetése meg efféle sületlen semmitmondások. A felnőtt csoportok vezetése példának okáért semmi egyebet nem jelent, mint úgynevezett tréningek taglalását és szemléltetését. Persze, nem ám tisztességes és érdemes sportedzésekről van szó, feleim, nem, nem, nehogy ebbe az irányba vessétek szárnyaló gondolataitok! Ilyen-olyan humánfejlesztő tréningekről beszélünk most, de úgy ám! Ezek javarészt annyit tesznek, hogy az egy helyen dolgozó embereket kényszerítik, vegyenek részt ostobábbnál ostobább, bugyutábbnál bugyutább játékokban. Összefűtik a nyomorultakat valamiféle terembe, s ott olyan feladatokat kapnak, amikhez hasonlóan színvonalatlan és időtlen dolgokat még a hajdani KISZ-táborokban is szégyelltek volna a KISZ-kolbászok az ártatlan tagok nyakába varrni. Mostanában nem szégyellik. Csak most trénernek nevezik magukat. Céljuk, hogy szegény munkavállalók majd jól összebarátkoznak eme tréningen, s így örömmel lépnek Sztahanov elvtárs örökébe. Állítólag céljuk még az önismeret fejlesztése is, de ennek be ne dőljete, szép testvéreim! Sokkal inkább arra való az ilyesmi, hogy egyrészt jól átmozzák az emberek agyát, miként régen a pártgyűléseken, kiirtsák belőlük az önálló gondolkodásnak még a csíráit is, másrészt meg, na, ja, hogy a trénernek gennyest keressék magukat. Hasznuk egyedül nekik van a dologból, a dolgozó csak még hülyébb és még gyámoltalanabb, még inkább nyámnyila lesz, s ezt még kevésbé veszi észre; a dolgoztató pedig egy hangyafülnyivel se tudja növelni a hatékonyságot, viszont jól elhiszi, hogy igen. Mert ő éppúgy elhülyül a folyamat révén, akár a szolgálai. Már, ha nem volt már korábban is kellőképpen sötét. Na, ja. No, ilyesmiket próbáltak nekem tanítani. Állították, hogy ez egyetemi oktatás. Nem dőltem be nekik, elhíhetitek. Néha próbáltam kiugratni a nyulat a bokorból a konzultációnak nevezett órákon, de észre kellett vennem, régen agyonverték furkósbottal. Végül csak elvégeztem, levizsgáztam, megkaptam a diplomát. Néha előveszem – hangulattól függően vagy bosszankodok, vagy jót röhögök rajta. Egy méla tavaszi délután Golyó komámnak is eldicsekedtem a tanulmányaimmal meg az oklevelemmel, amihez angol nyelvű kiegészítést meg egy rakás egyéb lepecsételt, nemzetiszín cérnával fűzött papírt kaptam – uniócsillagos kék mappában – hát, kevés híján megvert. Azt kérdezte, csak nem átalom azt állítani, hogy ez is éppolyan egyetemi diploma, amilyen az övé vagy a feleségé? Neki tizennégy szá-

badalma van, testvéreim, a neje meg az ötödik szarmata falut ássa ki, de úgy ám! Alig bírtam lecsillapítani szegény Golyót, képzelhetitek! Mondom neki, hogy állítanék én ilyet, édes lelkem? Nyugtattgattam szépen: hiszen engem magamat is fölháborít a dolog! Még a főiskolai népművelő-papíromat se tettem egy fiókba ezzel a círra ürességgel, nem akartam azt se vérig sérteni, nemhogy az én megbecsült Golyó pajtásomat! Na, ja, gondolhatjátok... Egy láda sörömbe került, míg megbékítettem... Ennek ellenére azóta is neheztel, tudom... Nekem viszont sok láda sör sem hozza már el a békét. A lelkit. Mert amikor ti engem egy begyöpösödött, tunya semmirekellőnek könyveltetek el, akiben már semminemű ambíció nincsen, hát egyáltalán nem tévedtetek. Fikarcnyit se. Ambícióm megtört, elég volt a csapatépítés meg az önismereti tréning oldalszelét megéreznem – akárha szélütés környékezett volna –, menten kiveszett belőlem az a kevéske törekvés és a remény, ami még pislákkolt valahol a mélyemben. Más is kellett ehhez, persze, tengernyi egyéb csapásra is szükség volt, ám ez a sok katasztrófa valójában mind ugyanarról a töről fakad, amiről a csapatépítés-maszlag. Arra azonban most nincs időnk, látom a szemeteken, hogy ecseteljem húsz évvel ezelőtti lelkesedésem keserűségbe fordulásának állomásait és ok-okozati összefüggéseit. Haj, nincs erre időnk, sóhajtott fájdalmasan Pósa, erre sosincs, érzem én, sürgős részegeskednivalónk nem tűr több halasztást! Elhallgattott, ittak. Szó nem esett többé, csak a gigák dolgoztak. Szorgosan, megbízhatóan. Mikor elbúcsúztak, s hárman háromfelé indultak haza, a világ már ingataggá változott, úgy hajlott, mint a nád. Pósa róttá az aszfaltot, beszívta nyáresti kipárolgásait, saját páráit szintúgy, élvezte, hogy a házak szolid táncot járnak az utca két szélén, a troli áramszedője a végtelenbe nyúlik, a villamos csikorgása szimfóniává nemesül. Megpihent egy sarkon. Pár perc múltán Travolta lépett hozzá, az időződő jampec, hátranyalt haja dicsőségesen csillogott és romos arcán máig felismerhető nyomokat hagyott az egykori hasonlóság. Tüzet kért. Pósa örömmel adott, s nem bánta, hogy a búcsúzkodó aranyifjú finoman kicseni zsebéből a pakli csempészárut. Mosolygott utána, figyelte, ahogyan alakja szertefoszlik a platánok között. Különös melegség öntötte el, pillanatig úgy hitte, mégis bujkál benne némi illúzió, szárnyasuhogást hallott, egy kezet érzett a vállán, ám közben tudta jól, hogy ez csak fantazmagória. Na, ja, mormolta, és zsebéből előkotort használt zsebkendőjével ledörgölte a galambszart a válláról.

RÁCZ BOGLÁRKA

Könnyebben írok

könnyebben írok rólad mostanában
az írásban mindig ott a végtelen lehetőség
ezt nem tudom minek a kapcsán mondom

a hőség ma is szinte elviselhetetlen
mondjuk jó hogy fúj a szél a szélbe kiülök itt
nem beszélek tárgyakat rendezgetek magam körül

tizennégy negyvenkor nézem a kijelzőt nézem a
telefonon kerestek egyes emberek egyesek nem
kerestek de ez minden szempontból lényegtelen

hogya a lényeges mi azt sosem tudom túl sok
dolog zsúfolódik préssel valami maga alá
és nem enged el

Legközelebb

titokban betűtésztaból kirakom a neved
az ebéd kihűl a vasárnapi leves nem ízlik
zümmögnek mindjárt rászálló legyek

Egy kert

magamnak egy kertet keresek
rontom csak néha tovább a dolgokat
van aki minden helyzetet elhibáz

a kertben a nyári esőktől kissé megsárgulna a
fű esőben sáros a csupasz lábszár
a lombok eltakarnák a kora reggeli fényeket

elképzelem csak ezt a reggeli fények beszűrődését
az ablaküvegen át nem tudom pontosan milyen fák
lombjai legjobban a gesztenyefát tudom elképzelni

ami a többi növényt illeti nehéz őket megneveznem
megfordul bennem valami egy kertet kéne keresnem
fűszálon mászó csigát

MISKOLC 1937 – NYUGDÍJASOK

KERBER BALÁZS

Könnyű

Fordulok át a téren,
lábam hajlik, kabátom
szélben, lépésem könnyű,
elvétem, a padok fölszállnak,
légben kavarog a szálla,
dőlk deszkának, erezete
pattan, az ég sötét és
kékülőben, rohanok át
a parkon, oldalt halványuló,
sárga autók, késő délután
álmosága, az irányokat
sem érzem, mindenütt
fehér sodrás, évek óta
kristályos ablaktáblák
felettem, jeges szél jár
le s föl a torkomban,
aki szembe jön, elmosódik,
arca megnyúlik, teste
szalag röptében.

Át a Dunán

Megjött, egy órát vagyunk
együtt, és megint a sínekre tűz
a déli nap. Hűlőben este venném
le ruhám, tárul elém ugyanaz
a tér, semmi sem ennyire biztos
már, alkonyat. Még jó, hogy buszra
szállok, végig a fehér hídon robog
velem, lámpák alatt velem szállnak

a padlók csomói, egy ajtó, amin
folyton benyitok. Át a hideg Dunán
nézem a házakat.

Bowling

E-mailek helyett mostantól
bowling-golyókat küldök,
elég volt a részletes válaszokból.
Elég volt a kommunikáció
riasztó csápjaiból, szavakat
teleszkóppal nézni, kiszámítani
a röppályájukat. Légy gömbölyű,
és bírj a jelentésnélküliség
jelentésével, az előretörő
golyó hibátlan száguldása legyél.
Megoldás nélkül is győzelmet
aratsz. Célba érésed egy rémálom
felszakadása, párnát igazítasz,
és nyugodtan visszaalszol.

POÓS ZOLTÁN

Olykor egy szikra is

Az 50 évvel ezelőtti, 1962-es battonyai gázkitörés emlékére

Olykor egy szikra is elegendő, hogy berobbanjon a fúrótornyokban a földgáz. Ha a homokszemcsék nekicsapódnak a torony acélvázának, lángba borul a kút helye, és olyan lesz, mint egy égből alászálló membrán. De a bajt előidézheti a föld feszültség-felhalmozódása is. És az idő dolgozott, végezte egyszerű földmunkáját.

*

1962-ben macskánk dorombolása olyan volt, mint egy távoli tenger moraja, de a zúgás máshonnan jött. A 37-es kútnál kitört a gáz. Mintha megnyílt volna a pokol – helyét hatalmas fáklya jelezte. Úgy tűnt, a tűzcsóva a felhőkkel van kapcsolatban, nem a földdel. Milyen büntetés sújtja a községet? Évről évre kevesebb a ministráns, kevesebben keresztelik meg gyermekeiket, egyre többen hagyják magukra a szülőket. Árnyék árnyék hátán.

900 méter mélyen – ahol már nem kezdődött, hanem folytatódott az ismeretlen világ – megszorult a fúró. Feltárult a vibráló káosz: a gáz a fúrólukba nyomult. A mérnökök túl nagy ellennyomást alkalmaztak, a fúróluk rétegei megrepedtek. A gáz fékezhetetlen erővel tört felszínre, majd lassan, nagyon lassan a pépes sártaréj betemette a nyílást. Hatalmas kráter keletkezett, és a fúrótornyot elnyelte a mélység. Hirtelen étvágy lett az imákra.

*

A bűvárok nem találták a tornyot, nem értek le a tó fenekére. Ötven éve háborítatlanul szunnyad a víz. A kitöréskor senki sem halt meg, senki nem ült tort a máglya mellett, az elűzött templomépítő pap is visszatért meghalni. Csipkebogyóbokrok nőttek a vízpart körül.

Tömeges öngyilkosság

Amikor a nap a szárazföld sötét tömege mögé bukott, a viharfelhők és a hózáporok összezavarták az utahi bukómadarakat.

Napok óta utaztak. Az egyhangúság vert visszhangot bennük, amikor a városi fények miatt víznek hitték a havas felszínt.

A szabadesés őszi élményét ringatták magukban, amikor tömegesen zúzták össze magukat a jégporos, repedezett betonon.

A parkolók és sportpályák világa olyan volt, mint a felfordított tenger, melybe iszonyú sebességgel csapódtak bele.

Aztán felfakadt a nappal, és az önkéntesek 3000 madarat mentettek meg. Nyílt vízre vitték Isten megrémült teremtményeit.

1937 PALÓC FALU – TEMPLOMBA MENET

GÉCZI JÁNOS

Vágyakozás

Sajnálatra egyedül nekem s egyetlen jogcímen van okom: a városba nem érkezhetek repülőn. Mivel legkisebb részemben sem vagyok madárból, nem közelíthetem meg a helyszínt levegőben. Ha repülővel érkeztem volna a városba, nagy kanyart ír a levegőben a gép, akkor a Holt-tenger felől érkezem, pontosan Maszada gazellabarna hatalmas sziklatömbje fölött váltva a déli irányt keletire, s alaposan megnézem azt a Heródes által építtetett erődítményt, amelyben az időszámításunk előtti első században, Jeruzsálem eleste után a rómaiak ellen fellázadt zelóták három évig tudják védeni magukat, s ahol aztán, az ostrom végén mind a 960-an öngyilkosok lesznek, ez a tettük lesz a későbbi korok zsidósága számára az identitásképzés alapja; látom a ciszjordániai kolostorokat, melyek egyikében a szerzetes Jeromos él, aki a latin nyelvű, a keresztények számára kitüntetetten fontossá váló *Biblia*, a *Vulgata* fordítója és kompilátora; megpillanthatom a Templom-hegyet, amelynek egyik oldala a Siratófal, a közepe pedig a Sziklamecset, és a Siratófaltól a templom-hegy tetejére, a moszlimok harmadikként fontos zarándokhelyére csak a fából összeeszkábált, repülőterek gépekre vezető folyosóira emlékeztető, alkalmi alagúton lehet felkapaszkodni, s azért fából, mert az jól jelképezi azt az ideiglenességet, amellyel mind a zsidók, mind a muszlimok tekintenek az építményre s Jeruzsálem jelenlegi, sok-sok kultúra általi tulajdonlására; és a repülőn ott ülnek mellettem néhányan a barátaim közül, akik tőlem annyiban biztosan különböznek, hogy élvezik a légi utazást. A légi utazástól megrettenten, az aláereszkedő gép szűnhetetlen rázkódásától elgyötörve néztem volna ki a kerek ablakon, alant a teveszórsárga sivatag szélén elheverő, teveszórbbarna város részletei, egymást követve, s mert a megdőlt géppel kanyarodva félkörívet, mondjuk éppen fél Omegányit, rajzoltunk volna olyan kétezer méter magasságban az ókori eredetű település fölé, elsuhanok a Cion, majd az Olajfák hegye fölött, látom a kapuival megnyitott óvárost, Dávid tornyát, a Szent sírt, a keleti városfal közepén a bezárt Aranykaput, amelyen, a jóslatok szerint, az Ítélet napján belép majd, s otthonába visszatér a Messiás. Látom a Damaszkuszi és a Jaffa kapu között hirtelen nyugatnak forduló villamossín pályájának egyenes végtelenét, az eltérő sűrűségben beépült városnegyedek némelyikét, az őrtornyokat és a tágas parkokat, emlékhelyeket és építkezéseket, majd hogy lefelé csúszik és siklik a levegő kék csúszdájában a gépmadár, s közel kerülünk a leszállópályához, elfordítom a fejemet, figyelem, milyen hangok ébrednek a szárnyaknál, becsukott szemmel várom a méltóságos gép földre érését, megszabadulásomat. Megjövök. Ez a leszállás nem hasonlított volna semmire. Azonban a gép Haifa légikikötőjében, Ben Gurionon landol,

mintegy negyven kilométernyire Jeruzsálemtől, ezért Jeruzsálembé bérelt gépkocsival, GPS által vezérelve, a többsávos, a város testébe nyugatról beburakodó egyes számú autópályán érkezem meg.

Honvágyam ébred, azt hiszem, nem csupán a mindvégig rettegésben tartó repülés legvége után, de Jeruzsálem iránt is. Hogy miféle ez az érzés, azt abban a pillanatban érzem legpontosabban, amikor a repülőgép kerekei gördülnek ugyan, de a levegőben, s érzékelem a földfelszínt. Amikor a gumikerekek gurulását több, együtt ható tényező szabályozza. Abban a pillanatban, a megérkezés minutumában, amikor az emberi testnek ismeretlen és ismerős erők egymással kibékülve hagyják, hogy az életemnek magam is ura legyek, amikor visszajuttatnak saját illetékességem számára.

A muszlim negyedbe vezető Damaszkuszi kapunál föl lehet menni az Óvárost körbekerítő fal tetejére. A kapu előtti tágas, háromszög alakú, a kapu felé lejtő térség, araboktól hangos étel- és italiac. A kapun belül újabb piac, veszi észre a tájékozódni igyekvő idegen. Hiába terül térképékként a látogató lába elé az óváros, nem lehet rajta eligazodni. Templomtornyokat lát, kupolákat s mindenféle alakzatú, kéréses háztetőket.

Jeruzsálemet, a hajlék városát, kezdetben egyetlen térképről ismerem meg, az egyedüli antik mozaikról a mozaikablák között, legkedvesebb növényem, a rózsaszín lenyomatait keresgélve. A Keletrómai Birodalomban, a mai Jordánia területén található Mábadában, a zsidókkal rokon moábiták, majd az Egyiptomból érkező zsidók városának helyén fölépülő keresztény településen áll az a Szent György templom, amelynek padlómozaikja a hatodik században készült el, s ha eredeti méretében nem is maradt fenn, részletében máig jó állapotban található a mintegy hetvenöt négyzetméteres atlasz és padlózat. E több millió tesszera mozaikszemből összerakott ábrázolat közepén található Jeruzsálem térképe, amely oly pontos és áttekinthető, hogy régészeti feltárásokhoz nyújt máig biztos útmutatást. A mozaik a földrajzi ábrázolásokon kívül házakat, járműveket, hidat, eszközöket, élőlényeket (többek között egy verebet is) ábrázol, de rózsát sajnos nem. Ez a kelet-nyugati tájolású térkép, a rendezés elvét és a rendezettséget együtt tartalmazza és Jeruzsálemet állítja a centrumba. Azt nyilatkoztatja ki, hogy e város a földi világ testének legfontosabb szerve, lényegében a szíve. Sokáig tart a vonzása ennek a mozaikdarabok révén meglátott szívnek. S ez a térkép, amelyen járkálni is szokásuk volt a középkori embereknek, történetesen elég indoka lehet a Jeruzsálemnek nevezett szív iránt ébredt vonzalmamnak, végtére is az én családom civilizációjának közepében nem a szív, hanem egy medence, a Kárpát-medence található, ámbár a sajátomat, a saját szívemben lakozó, tulajdonomat képező lelkemet hol Rómába, hol a római építésű halászfalut mai napig épségben megtartó szigetre, Tisnóba helyezem.

Amúgy a főnézettel rendelkező kora középkori térképen, éppenséggel az erődítéssel körbevett Jeruzsálem esetében, akár valamely gyermekrajzon, a főutca két oldalán húzódó oszlopsor egyike fölfelé, a másik pedig lefelé dől, mintha egy külö-

nösen keskeny levél főértől szétfutó erezetét adnák. S akad rajta egyetlen, árva, tejeére állított templom is, amint az a Chagall-képeken szokásos. Ezt a rögzítési eljárást az értheti meg, aki önmagát az egyenes főutca mértani közepébe pottyantja, nézegessen onnan szertesztét. Az esetlen, kaotikusságában bájos képecske, szép. E szépség annyit nyom a latban a város iránti olthatatlan érdeklődésem fenntartásában, mint magának a képnek a megpillantása. A földszínekben bővelkedő szépség és a görög nyelven feliratozott mozaikkép összeolvad, s kitartóan szorgalmazza, hogy tekintsek mögéje. Keressem föl a valóságos várost, azt, amely mintát szolgáltatott a mozaiknak.

A főutca rajzolata akképp keletkezik, hogy a kétrét hajtott papír valamelyik felének éppen a hajtásra ültetett képe a másik félre is kopírozódik. A valóságban nem ez a helyzet: már nincs meg az egyik oldalán talpon, másik oldalán fejen álló utca. Talán nem is volt. Vagy beépült, s az arab piac, a szűk főtengelye lett. Idejövök, hogy megszemléljem és megmunkáljam a várost, s arról az időtartamról, amely tíz napos, nem mondhatom el sem azt, hogy egy pillanatig, avagy egy évtizedig tart, mivel az időn kívülségével lehet pusztán az ittlétem időszakát egzaktul meghatározni. Hamarosan éppen itt jövök rá arra, hogy nemhogy a mozaik és a mintául szolgáló város nem képes egymáshoz tartozni, de az értelemhez sem járul mindig a szépség. Sőt. A szépség az értelem azon része, amely formai elrendezettségben ugyan tetten érhető, de mivel teljes terjedelmében megtapasztalhatatlan, részletében pedig többnyire láthatatlan, semmi fontosat nem árul el a tartalomról. Ahogy a tíznapnyi időn kívülségben szétfoszlik az időm, és szétfoszlik az esztétikum, és szétfoszlik az értelem, akként magam sem maradok meg az, aki voltam. Túl a GPS-en, nincs, amivel meghatározom magam Jeruzsálemben.

A térkép, amelyet követek, annak a kelet-római mozaiktérképnek a mása, s amely bennem van. Járkálok a városban, egy szögletben ez, egy utcasarkon befordulva az a részlete nyílik és világosodik meg előttem, de teljességében sosem látom. Mustrálok és funkcionálok. Működöm. Egyik-másik befalazott ablak alatt, várom, hogy résnyire nyíljék meg a falazat, és arc tolakodjék az építmény belső homálya elé, hogy ezzel a maga személyiségéhez a ház is hozzájusson, néha a kőbe vésett, de régen lekopott betűk nyomából silabizálom ki a szót, s alkalomadtán meg is látom a homályból előbukkanó archban a kék szemet, s a betűnyomok hasítékaiba benőtt kapri cserjében a betűkből összeálló szó értelmét, de semmi olyan nem esik meg velem, ami bárki sajnálkozására okot adna amiatt, hogy az nem vele, hanem velem történik meg.

Az otthon utáni nosztalgiát aztán többször is meglátom az emberek szemében. Éppenséggel mindig piacon, a sok piacok egyetlen egyikén, ugyanazon, amely a Damaszkuszi kapun belül, a muszlim negyed bejáratánál, az óvárosba lépcsőkön leereszkedő utca elején található, ott, ahol, ha nem is tág terű lesz, de a szokásoshoz képest némileg szélesebbé terebélyesedik, s a hirtelen létrejövő téren kétoldalt és középen egy-egy sorba rendeződött árus kirakodhatja szegényes portékáját. A Jeru-

zsálemet a világ közepének láttató középkori térképen minden út egyenes, és a szent városba viszi a hívőt. Az örömtelen tekintetűek piacára, ahonnan kényelmesen belátható, ugyancsak egyenes út vezet – vásárlás után vagy anélkül – további célja felé. Akár a szűk irányába, akár a Szent sír bazilika felé, akár a Templom hegyre, illetve a rajta felmagasodó mecsetekhez igyekszik az ember, hamarosan a mozaikszerűen épült Óváros belső labirintusába juthat.

Egyedül ennek a kaotikus piacnak, amely ugyancsak távol helyezkedik el a bazártól, léteznek sóvárgó tekintetű kofái, különböző korú nők és férfiak, némelykor gyermekek, akik éppen megközelítik a kamaszkor határát. Zöldséget, friss fűszernövényt, gyümölcsöt, némelyek száraz porokat, ragacsos édességet, tartósított termékeket, műanyag flakonokba palackozott, különböző színű és sűrűségű olajokat, szörpöket, eszenciákat és leveket árusítanak. A levélzöldségek fényesek, a gumók, hagymák, gyökerek lédúsak és feszesek, a gyümölcsök, ha aprók is, de élénkek. Amelyeket felhasítottak, hogy a belsejüket is láthatóvá tegyék, a gránátalmák, narancsok, mandarinok, citromok és datolyák, gyümölcscukortól gazdagon csillognak, mézesen csordul héjukon alá a bőséges nedv. Lärmás ez a piac is, magvak, szárított gyümölcsök, egzotikus fűszerek illata vegyül el az átható olajszaggal.

A Szemét-kapu külső oldalánál már láttam volt azokat a zsákmányt szerző, moho olajbogyó-szüretelőket, ott, ahol a Siratófalat és a Sziklamecsetet és a Szent sírt egymás után felkereső turistákra váraкоznak a panoráma-autóbuszok buffogó motorral. Akkora a helyi, olajszagú szmog, mint a közép-európai fővárosok belvárosaiban. Megfigyelem, ahogyan megfontoltan, a vastag gallyakról, centiméterről centiméterre haladva előre, langaléta botjaikkal a széttaposott járdára verik le az útmentére ültetett, árnyékot alig adó fák érett, fekete és satnya szemű termését, a koszba, a járműből kilépő turisták cipőtalpa elől gyorsan felkapkodva. Suhog rajtuk a bő ruha, az asszonyokon a földet seprő szoknya, a nők vezényletében beletörődött suhancokon a széldzseki. Mintha egytől egyig közepes erősségű és tengeri naplemente-színű szélbe öltöztek volna be, vedrekbe kapkodják, vedrekben gyűjtik a terményt. A mindennapi imákra alkalmas mecset alatt gubbasztó piac legelején is észreveszem őket, a ruhasuhogás árulkodik róluk. Olajbogyót árulnak, aprót, közepeset, szilva méretűeket, gömbölyűket, hosszúkásokat és pogácsaszerűeket, cseppformájúakat, különféle érettségben, ízesítéssel, natúr állapotban és színekben. Nyúlok a kóstolásra felkínált bogyók közé, hogy megízleljem a zöldet, a sárgát, a bíborosat, a lilákat, a kékeket, a barnákat és a feketéket, a görögök szuroksötét Kalamatát, a rancos, sóban pácolt Anthrumbesz-fajtát, a balkonok alatt növekvő, bús donna-barna Arbequinát, az Empeleltre-t, a Leccinót, a lilászöld Manzanillót, a Frantoiót, a dióízű Lucquest, a Picholine-t, de a szélviharszerű ruhazúgás megállítja az olajbogyók közül szemezgetni elinduló kezemet, mert észreveszem, hogy az útszéleken is nevelkedő vadolajfa termése szerepel a kínálatban. Ez a bádogdobozok egymás mellé helyezésével kialakított olajbogyó-áruda a piac első standja. Az olajbogyóárus, akinek tevékenységét hatalmas rokonhad figyeli, egymás után szólítja meg a Damaszkuszi

kapun belépőket, s engem is magához hívott. A piac mélyén azonban, addig, amíg téblábol a vásárló, csak fürkésző szemek követik, majd, ha megakad valamin a szemem, akkor megszólítják, ajánlatokat kap, közel lépnek hozzá vagy fölemelik az árut, úgy kínálva oda valamelyik érzékszerve részére, hogy bővebb tapasztalathoz jusson. A napfényben tündöklő, áruban gazdagnak látszó, de az eladók viselkedése szerint szegényes piac szegény árusai portékáik fölött uralkodva, hogy nem akad vevő, zavartan tesznek-vesznek. Mindegyiknek megvan a maga szégyellni való apró halma, amelyet árgus szemmel oltalmaz s egyben felkínál a jövő-menők forgatagának. Az életükre történő felügyelet felemás módon történik; tevékenységük mellékesnek, pusztán véletlennek, esetlegesnek imitált, de a fásult tekintet másról árulkodik. Nem a színes és finom tapintású, színes kelmék, nem a gondosan kalapált rézedények árusai ők, boltjuk, vagy annak nevezhető, embermagyságnál nem tágasabb fiúk birtokosai, hanem apró árukupacok kövön üldögélő, térden álló, guggoló tulajdonosai, akiknek ebben a pillanatban csakis a portékájuk eladása adja a nap befejezéséhez az egyetlen esélyt, de a kiszolgáltatottságukat elleplezik, s inkább a megszorultságot hangsúlyozzák. Egymással azonban nem állnak szóba, nem is vesznek tudomást a szomszédjaikról, csak az előttük összetorlódó, sietős vagy fényképezéssel foglalatostkodó tömegről, reménykedve, hogy valakinek fenn akad az árun a szeme, s ennek segítségével megszólíthatóvá válik, s a várakozás sötétjét földerítő, fényességet hozó kommunikációba vonható.

A kofák kérő, figyelmet követelő tekintete ellenére továbblépek, nem nézek nyíltan a szénárusra, az ütött-kopott gránátalmák halma mellett kuporgó vénasszonyra, a nylonzacskóból oldalra lógó, fonnyadt mángold levelekre és mentakötegekre vizet permetező, beteges kinézetű nénikére, az egyetlen darab almát felkínáló férfiúra, a maradék pékárúja fölött óbégató ifjúra, és a fánk sütőre, összekötözött lábú baromfit áruló asszonyságra, a korsóból vizet ajánló csonkolt lábú férfiúra, mert azonnal tudomást vesz rólam, s mindaddig, amíg abban reménykedhet, hogy szenet, gránátalmát, mángoldot, mentát, almát, lángosserű kenyeret vagy friss vizet vásárolok tőle, nagy, fekete, szomorú szeme fókuszában ragadok, s az életének ebben a pillanatában én leszek számára a legfontosabb. Ennek a sűrű életű helynek, ha összegyűjteném valamennyi pillantását, abban a néhány percben, amíg sétából sietésbe váltva áthaladok rajta, az a jellemzője, hogy összességében a zavartság, tapintat, latolgatás, fenyegetés, közömbösség ellenére mindegyikben meghúzódik némi szemrehányás. Végére, azzal, hogy a figyelemfelkeltő arcok ellenére sem én, sem más nem könyörül meg a magukra különböző kifejezésű maszkokat arcukra illesztőkön, s nem vásárolunk a sorsukat cégéreként arcukra felrakóktól semmit, ámbár tudjuk, éppen ez a vásárlás tartaná tőlük távol, ha csupán egy napig is, a nyomort. Nem ébred bennem sem irántuk pénzkiadásra ösztökélő részvét, holott tudom, a szörnyűségei helyzetükre, amelyben tengetik mindennapjaikat, s amely miatt a legutolsó terményük, a legutolsó portékájuk, utolsó betevő falatjuk eladására kényszerülnek, valami vigaszt kínálna.

Hunyorgok, a piacon erős a fény. A magányos, egymás iránt érdektelen, egymástól zacskókkal, levetett cipőkkel, szőnyegtekerccsel vagy a megtisztított saláta sáros leveleiből képződő, maroknyi hulladékcsomókkal elválasztott, maguk közé kordont vonó kofák tömege azonban fényben fürdik. A fény közösséggé szervezi az egyszerű népet. S a mézben gazdag fény árnyékhoz is juttatja, egyéni részletekkel ruházza fel valamennyijüket. A tér közepe, mint rózsza virágtányérja, a legtömöttebb és bibe-rózsaszín. A térség szélén, körbe ültetett sárga szirmokként a kizárólag együttesükben gazdagnak látszó, de külön-külön, a sovány és otthontalan piacozók csoportosulnak. A napfénytől minden emberalak hosszúknak, világoskék peremű és sötétkék belsejű árnyékot vet. S mindegyik alak és árnya olyan, ha alaposan megnézem, mint a talpánál összeillesztett két oszlop – ellentétes irányt jelölnek meg. És ha az alak és árnya sokaságát nézem? A mozgó és a mozdulatlanságba befalazott figurák és a velük mozgó vagy csak a napjárás miatt elmozduló árnyak egyetlen mozaikszőnyeggé alakítják a kinek Mekka, kinek Róma irányába mutató jeruzsálemi piacteret. Adódnak, akik térképként is tudják olvasni a piac fény és árnyék megrajzolta mozaikját; ők azok, akik az élet nagy kérdéseivel vannak elfoglalva, s keresztet cipelve a vállukon araszolnak a Sion nővéreinek zárdája felé, vagy egy bizánci eredetű kiméraszlopfőn megpihenve fürdetik arcukat a napsugarakban.

A hajlék utáni vágy szövi egybe a belső városbeli muszlim piac állandóan itt található embereit. A mindennapi önfenntartásra törekvő, örömet nélkülöző fáradtság hatja át részleteiben és áttekinthetlenségében a teret. Persze, a világot tökéletesen megérteni nem lehet, az emberre végezetül, a megértést pótlandó, a dolgok, eszmék, látványok, vagy akárcsak a verébraj elröppenése nyomán a légben, tollfoszlányokban jelen marad a repülés, a repülésre emlékezés, a satöbbik és lábjegyzetek gyűjtése. Elég, ha ráismerünk a követendő rendre egy citromban, egy kódarabban, egy tekintetben. Végezetül is abból vagyunk, amit – tekintettel, tettel, ráismeréssel – egybegyűjtünk. Ha a hazavágyódás megnevezi a hont, és a vágy megmutatja a hozzá vezető utat, az elegendő, még akkor is, ha fel kell szállni a repülőre, el kell adni a kötegelt mentát. Térden csúszva el kell érni, és a mások tömjénjétől szagló oltárhoz vezető lépcsőn meg kell vásárolni azt az egyetlen citromot, amelyet a toprongyos, turbános agg kínál számodra, hogy az árából hozzájusson ebédjéhez a leglepukkantabb arab kifőzdében.

LENGYEL ANDRÁS

Egy centenárium margójára

MÜLLER MIKLÓSRÓL RÖVIDEN

1

Furcsa paradoxon, hogy a magyar kultúra, amely annyi jelentős fotóművészt indított útjára, máig nem kellően méltányolja az alkotómunka e területét. Azok, persze, akik külföldre távoztak, s valamely nagy kultúra kereteiben fejthették ki tevékenységüket, többnyire itthon is híresek lettek (Capa, André Kertész, Moholy-Nagy stb.), hiszen híruk lassan hazaszivárog. A külföldi elismerés itthon is legitimálja őket. Azok azonban, akik itthon maradtak vagy, ha elmentek is innen, de nem olyan kultúra részesei lettek, amelyet a globalizáció fősodra az érdeklődés középpontjába helyez, rosszul jártak. Munkásságukat ide haza mérsékelt érdeklődés övezi. A fotó becse persze azért lassan mégis csak tudatosul, maga a vizualitás is egyre nagyobb szerepet kap a mindennapi életben, mindenekelőtt a kommunikációban, s mára a lelkes hívek (egyelőre még szűk) csapata is kialakult. Az olyan gyűjtő, szervező és népszerűsítő szakemberek pedig, mint amilyen az egyszemélyes intézményként is nagy hatásokkal dolgozó Kincses Károly, aki egyebek közt a Magyar Fotográfiai Múzeumot is megteremtette és szinte minden fontos akcióban évtizedek óta jelen van, munkájukkal is, példájukkal is új folyamatokat generálnak – áttörnek a közöny falát. Így ma már elmondható, legalább körvonalaiiban, hozzávetőlegesen kirajzolódik a magyar fotográfia története, s akiben él az érdeklődés, az mind több minőségi kiállítással, fotóalbummal, adattárként is forgatható katalógussal stb. találkozhat. A kínálat, a választék, jól érzékelhetően, növekszik.

Ma már az is látszik, a magyar fotográfia történetének térképén Szeged is megtalálható. A fotó és a fotózás itteni meghonosodásának történetét, a festménypótló „fényírdák” sorát föltárva és regisztrálva, pár éve (több évtizedes munkával) Tésikné Knotik Márta megírta. (*Fényírók és fényírdák Szegeden*. [2010].) A hajdani „fényírók” persze nem „művészek” voltak, hanem a technika adta lehetőségekkel élő mesteremberek, akik az ötödrangú helyi festők arcképfestő munkáját váltották ki (a korban nagyra becsült) „valóságghú”, ám gépi technikával megalkotott portréikkal, s nevezetes eseményeket (pl. az 1879-i nagy árvíz, a Víz) vagy a szépen fejlődő város új épületeit, szobrait stb. örökítették meg. A „művészkedésre” lehetőségük sem, ambíciójuk sem volt. Ám amit produkáltak, az technikailag tökéletesen kivitelezett mesteri munka volt, dokumentáltak (rengeteg olyasmit, ami a korábbi évszáz-

zadokban mindig megörökíttetlenül múlt el), vizuális kultúrát formáltak külön szándék nélkül is, s igényességre szoktattak egyre szélesedő körben olyanokat (is), akik addig kívül rekedtek a vizuális kultúra körén. (Anyagi helyzetük ugyanis nem tette lehetővé arcképük megfestetését vagy más módon való megörökítését, „nyomtalanul” múltak el.) S a hőskor olyan jeles mesterei, mint pl. az itt hosszú ideig dolgozó Keglovich Emil, Brenner s társaik munkájuk révén ma is figyelmet érdemelnek – s egyre inkább kapnak is. (Azok a nagyméretű fotók például, amelyekkel a Víz utáni szegediek lepték meg az ide ellátogató Ferenc József „császár és király”-t, ma a bécsi, hajdani császári kincstár féltve őrzött, megbecsült darabjai, amelyeknek bemutatásával „Kákánia”, az egykori „K. und K.” világ hangulatát is föl tudják idézni. S természetesen műalkotást látnak bennük.) Utóbb, már a két világháború közt, amikor a technika rohamos fejlődése és az átalakuló műveltségi viszonyok kitágították a fotózás lehetőségeit és bővítették alkalmazási területeit, a fotográfia előállítása terén is szükségképpen szétvált a gyakorlat. Továbbra is dolgoztak a mesteremberek, egyre szélesebb kört látva el jó minőségű fényképekkel, de megjelentek azok a fényképészek is, akik elsősorban már nem mesterséggént, hanem valami magasabb ambíció kielégítésének lehetőségeként fogták föl a fotografálást. (Ezt meg is tehették, mert a kamera újabb fejlesztésű változatai már egyre mobilabbak lettek s így használóik kimozdulhattak a rögzített, műtermi beállításokból). Az utóbbi csoport persze maga is hamar differenciálódott. Egyesek, mint például az utóbbi években fölfedezett Bäck Mancsi, vagy az alig ismert Gábor Endre, elsősorban még a napi rutinmunkát végezték s abból éltek, de idejük egy részét már művészi ambíciójuk kiélésére fordíthatták, s művészi igényű képeket is alkottak. (Bäck Mancinak ma már szép albuma is van egy lelkes fotókedvelő, Gömör Béla professzor jóvoltából.) Gábornak ugyan sem a sorsa, sem az utókora nem kedvezett, Juhász Gyuláról, József Attiláról, Móra Ferencről, Szabó Dezsőről s másokról készített igényes portréival mégis beírta nevét a fotótörténetbe. Két fotós pedig, akik ambíciójuk és energiájuk egészét már, nagyon tudatosan, a fotóművészetnek szentelték, a mesteremberi munka körein kívül alkották meg életművüket.

Egyikük, *Kárász Judit*, a Bauhausban iskolázott szociófotós tavaly, 2012-ben lett volna 100 éves. Másikuk, *Müller Miklós*, aki Nicolás Muller néven a spanyol ajkú népek körében lett méltán elismert alkotó, idén éri el ezt a jubileumot.

Aligha véletlen, hogy valamiképpen mindketten kapcsolódtak a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma néven ismert fontos nemzedéki csoportosuláshoz. Kárász Judit formálisan is a „Művkoll” tagja volt, Müller, a kicsit fiatalabb, „csak” kültag volt, de személyileg is, törekvései lényegét tekintve is szorosan kapcsolódott hozzájuk. Sajnos, szegedi korszakuk rövid lett, életük úgy alakult, kényszerűen, hogy hosszabb ideig máshol kellett élniük, de bizonyos, így is szervesen hozzá tartoznak Szeged történetéhez. A városról szólva megkerülhetetlenek. Érdemeik elhallgatása nemcsak mulasztás lenne, de kulturális öncsonkítás is.

Most például Müller Miklósról illik szólni. Ideje van a feléje forduló figyelemnek.

2

A most centenáriumaéhoz érkezett alkotó Orosházán született, 1913. április 18-án. Apja, Müller Jenő jó nevű helyi ügyvéd volt, édesanyja Grossmann Irma. (Az életútját és pályáját áttekintő vaskos spanyol nyelvű kötetben – *Laluzdomesticada (Vida y obra de Nicolás Muller)*, Oviedo, 1995 – mindkettőjük fényképe benne van. A fiú, hányatott élete során is megőrizte ezeket a képeket, s úgy ítélte meg, egy róla szóló könyvben nekik is helyük van.)

Orosháza, ez a Szeged és Békéscsaba közötti térségben fekvő, sokáig a „legnagyobb magyar faluként” számon tartott település jellegzetes mezőgazdasági alközpont volt már abban az időben is, és sok szállal kapcsolódott a nagyobb, de sok vonatkozásban hasonló karakterű Hódmezővásárhelyhez. A szülőhelynek ez a geográfiai és strukturális elhelyezkedése, mint utóbb kiderült, motiváló lett. Az ügyvéd úr fia nemcsak abba a polgárságba nevelődött bele, amelynek körébe született, de a tágabb – paraszti – környezetet is megismerte, kinyílt rá a szeme. Egyik spanyol méltatója, a madridi modern művészeti múzeum igazgatója később (1972), alighanem okkal, egyenesen „a föld, a falu világának költője”-ként emlegette.

Elemi iskolai tanulmányait Müller Miklós Orosházán végezte, de a gimnáziumot 1923 és 31 közt már Hódmezővásárhelyen, a „paraszt Párizsban” (vagy ahogy az abban az időben ott sokszor megforduló József Attila mondta némi iróniával: *Sárhelyen*). A gimnáziumi évek története utólag két szempontból vált fontossá számára. Az egyik az otthoni társadalmi élményekre való ráerősítés, a másik egy kedvtelés jelentkezése: itt vett először kezébe, még hobbi-ként, fényképezőgépet, s a gimnazista fiú legfőbb kedvtelése inentől a fényképezés lett. Az a kis kamera, amelyet 13 éves korában ajándékba kapott, már elég kicsi és mozgatható volt ahhoz, hogy teljesen kötetlen „cserkészést” tegyen számára lehetővé, s elég jó optikával bírt ahhoz, hogy az elkészült képek sikerélményt adjanak. A családi döntés ugyan változatlanul jogásznak szánta, s a vásárhelyi érettségi bizonyítvány (1931) a szegedi egyetem jogi karára juttatta el – ám számára már egyre nyilvánvalóbb lett, hogy nem ügyvéd lesz, hanem fotográfus. Szegedre már úgy érkezett meg, hogy eleget szándékozott ugyan tenni az apai kívánalomnak, de igazában már saját művészi becsvágya és önképző érdeklődése vezette.

Szegeden 1931 őszen sajátos helyzet fogadta. Közvetlen környezetét azok a zsidó fiúk alkották, akik a zsidó egyetemista egyesület, a MIEFHÖE körül szerveződtek, ebédelni a zsidó menzára jártak – a kor nyomása egymáshoz szorította őket. (E kis kör néhány jellegzetes tagját egy magisztrális filológiai tanulmányában, Radnóti kapcsán, éppen a közelmúltban mutatta be Apró Ferenc: [Múlt és Jövő, 2012. 3. sz.].) Ebben a kis egyesületben egy időben ő maga is szerepet vállalt, kulturális előadásokat szervezett stb. Szegedi évei döntő fejleménye azonban az lett, hogy a Buday György vezette, s református, katolikus és zsidó hallgatókat egyaránt tömörítő Művészeti Kollégium ekkor élte (kifelé leginkább megmutatkozó, leglátványosabb) korszakát. S Buday grafikus és könyvtervezői munkássága, Kárász Judit kiállításán is bemutatott szociofotói, Radnóti költészete és (egyáltalán nem utolsó sorban) a Művkollnak a parasztság felé való (országos nyilvánosságot kapó) nyitása ösztönzően hatott rá, mintegy igazolta saját ambícióját is. Budayval hamar jó szakmai kapcsolata alakult ki (róla néhány remek, öt munka közben elkapó portrét is készített), Radnóttal egy ideig egy házban (Bokor u. 2.) is lakott s e közös albérlet is összehozta őket – értelemszerű tehát, hogy őt is fotózta. Barátságuk ismeretében, utólag már az is érthető, hogy Radnótiról a legjobb portrékat ő készítette. Fontos képe született például a kezében tollal megörökített költőbarátról, de a legjobb, leginkább karakterizáló portré, úgy gondolom, az, amelyik a harsányan nevetőről készült. A közös albérlés emberileg is közel hozta őket egymáshoz. Radnóti neki dedikált kötetei, amelyeket a kutatás számon tart, valamit sejtetni is enged ebből a barátságból. (Az *Újhold* előfizetői közül, tudjuk, a legtöbbet Müller gyűjtötte össze, ez fontos segítség volt a könyv költségeinek előteremtéséhez.) A bauhausos iskolázottságú Kárász Judittól, képeit megismerve, „szakmai” fogásokat lesett el – ez is inspirálta, erősítette. Ortutay Gyulától és paraszt-

ságkutató társaitól pedig a paraszttársadalom szociális szerkezetének fölismerése terén tanult – Ortutayval utóbb közös könyvecskéje is jelent meg.

Itthoni szociofotói egyik legnagyobb hatású sorozatát mégis egyik (később, sajnos, gyászos szerepet vállalt) évfolyamtársával való ismeretségének köszönhette. Őt meglátogatva Csongrádon fedezte föl az ottani csatornaépítésen dolgozó kubikusokat. Az egyik, meztelen felsőtestű kubikusról készült fotója utóbb Féja Géza nevezetes szociográfiájának, a *Viharsaroknak* (1937) a borítófedelére is fölkerült, s e szerepében lett széles körben ismertté. (Aligha véletlen, hogy e képről, egyebek közt, parlamenti interpelláció is elhangzott és Veres Péter is külön cikket írt róla – maga a kép ugyanis, nyugodtan mondhatjuk, egy egész réteg s egy egész életmód emblematikus fotójává lett.) S tudjuk, már Féja könyvével sem véletlenül került kapcsolatba. Félját Budayék segítették nevezetes szociográfiájának anyaggyűjtésében, helyszíni tájékoztatójában, s ők ajánlották figyelmébe a fotósként már orozslánkkörmeit mutogató Müllert. De itteni kapcsolat eredménye az utóbb (1938) Ortutayval közösen készített kis kötet (*Parasztágunk élete*) is, amelyhez a szöveget Ortutay, a képeket Müller készítette.

Szegeden 1936-ig maradt; elvégezve jogi tanulmányait, elhagyta a várost is, de ma már bizonyos, ezek az évek voltak az egész pályáját meghatározók. A fotóművész igazában itt, Szegeden, ezekben az években született meg.

Sajnos, magyarországi pályaszakasza már nem tartott sokáig. Az 1936 és 38 közötti, idejét még Orosháza és Budapest közt megosztó periódusa persze magánéletileg is, szakmailag is eseményekben és eredményekben is gazdag volt. Fotós szempontból mégsem igazán új szakasz volt ez – a még hátralévő pár magyarországi év „csak” a szegedi évek folytatásának tekinthető. S nem is véletlen, hogy ideje részben még a „szegediek” (Ortutay, Radnóti) körében telt. Új ismeretségei is születtek, persze. Megismerkedett például Haár Ferencsel, kapcsolatba került Kassák körével, alakultak pesti kapcsolatai. Az egészre mégis az ideiglenesség nyomta rá a bélyegét. Az az élmény, amelyet számunkra ma Radnóti vers- és kötetcíme (*Járkálj csak, halálraitélt*) fejez ki a legpontosabban, s ez az ő sorsát is meghatározta. Az Anschluss, Ausztria hitleri bekebelezése (1938) után úgy ítélte meg, a náci Németország túlzottan közel került Magyarországhoz, el kell innen mennie.

A vonathoz mennyasszonya, Molnár Margit és a Radnóti-házaspár kísérték ki.

3

A még Magyarországon a harmincas években készült fotóiból egy nem túl nagy, de jól válogatott kollekciónak ma a szegedi múzeum őriz. (Még én kaptam tőle, a nyolcvanas évek elején, amikor kapcsolatba kerültünk.) A negyven képből álló gyűjtemény, amelyet azóta többfelé is láthatott az érdeklődő közönség, itteni munkássága minden területéről ad egy kis ízelítőt. A portrékból (pl. Buday, Ortutay, Radnóti), a kubikus-sorozatból, abból az anyagból, amelyik eredetileg a Viharsarokban és az Ortutay–Müller-féle kis könyvben is megjelentek (ezek között vannak orosházi fotók is, például a nevezetes libapiacos fölvtétel), stb. E kollekciónak két darabról még itt, e rövidke jegyzetben is szükséges néhány szót ejteni – ezek ugyanis, úgy vélem, a legjobb lehetőségei szintjén mutatják a fiatal szociofotósnak.

Az egyik ilyen fotó a már említett meztelen felsőtestű kubikus, mellén a heveder; a másik egy kuporgó, térdét maga alá húzó idősödő cigányasszony. Mindkét kép, rendeltetésének megfelelően, társadalomtörténeti dokumentum, elsődleges szerepük a figyelemfölvívás, egy szociális tény középpontba állítása. De, mint minden igazán jól sikerült fotó, e két kép is több

a puszta dokumentumnál, öntörvényű vizuális kompozíció. A tekintet – amelyet a kamera közvetít és materializál – kiválaszt és megrögzít. Kiválasztja a valóság egy szegmensét (embert s közvetlen környezetét), és amit kiválaszt, azt nemcsak körülhatárolja, azaz elkülöníti a világ többi részétől, de meg is rögzíti. „Láthatóvá” teszi, rávezeti a képnéző tekintetét is. S olyasmit rögzít meg a maga intenzív teljességében, amit a nyelv sem tud maradéktalanul elmondani, amiről – nyelvi korlátaikba zárva – a szociográfiák is hallgatnak. Ilyen értelemben a jó kép mindig kimeríthetetlen. A kép persze újra s újra megnézhető, részleteit fokozatosan föl lehet fedezni, az egész a nézői tekintet számára mégis mindig megőrzi elevenségét. A kubikus képe egyszerre a munka, a nehéz, testi munka apoteózisa s egy úrhatnám világ elleni „provokáció”: szociális figyelmeztetés. (Nem véletlenül írt róla külön cikket Veres Péter.) A részletek, a képbene benne lévő elemek mégis a szociális sémák, a nyelvi sztereotípiák ellen hatnak. Gazdagabbak és összetettebbek a megközelítés sémáinál. A cigányasszony (élesre exponálva) megint csak értelmettebb szociális dokumentumként, figyelemfelhívásként, de megint csak jóval több, mint dokumentum. Az elesettség mellett a magába zárkózottság és a félreszorítottságban is megjelenő emberi tartás is magára irányítja a figyelmet. A ruha mintázata is jól látható, befolyásolja a kép hangulatát, de ami dominál, az az arc. Az arc, amiben tanulmányok (szociális és lelki stúdiumok) sora van belefoglalva. A fotós nem manipulál, nem nyúl bele a képbe kívülről; amit ad, az a valóságnak a manifesztációja – hatását azonban éppen ez az eszköztelenség, ez a tárgyi hűség alapozza meg. A társadalmi és az individuális egyszerre, szétválaszthatatlan egységben jelenik meg.

A hajdani csongrádi kubikus is, a cigányasszony is rég halott már, nevüket sem őrzi az emlékezet, de a kép él, mert a sorsukba, szerepükbe írott szociális és individuális kód elevenen tartja őket.

4

1938-ban, amikor Müller Miklós elhagyta az országot, nem tudta, nem tudhatta, mennyi időre távozik s hogyan alakul majd sorsa. Veszélyérzete menni kényszerítette, minden más azonban teljességgel bizonytalan volt. Nem tervezhetett, az adódó lehetőségekhez kellett igazodnia.

Egy ideig Párizsban élt, alkalmi fotós munkákból. Az ottani magyarok, a már neves fotóriporter, Robert Capa, Brassai és a remek portrékkal is jeleskedő festőművész, Tihanyi Lajos segítették első lépéseit – ők, illetve műveik, szemléletét is alakították. Megismerkedett Picasóval is, aki – helyzetén könnyítendő – vett tőle néhány fotót. Próbált elhelyezkedni, egzisztenciát teremteni, de helyzetére a teljes bizonytalanság nyomta rá a bélyegét. A Párizsba kilátogató Ortutay- és Radnóti-házaspár, akik őt is fölkeresték, persze ekkor is kamerája elé kerültek. A Párizsban összeverődő kis magyar csapatról készült képe ma is a Radnóti-ikonográfia egyik fontos darabja. Érdekes karaktereket jellemző társasági élethelyzetben örökít meg, érzékeltetve az emigráns-lét határán mozgó szereplők egymásra találásának hangulatát is.

Párizsban azonban nem igen volt hely számára, Párizs már túltelített volt emigránsokkal is, fotósokkal is. Tovább kellett állnia, így 1939 őszén, egy fotós munka lehetőségeit kihasználva, Portugáliába ment, ahol persze ugyancsak nem az emigránsok iránti kereslet volt a jellemző. Ott, a zavaros viszonyok következtében, rövid időre még rendőri fogdába is került, s csak kalandos körülmények közt, minden még élő összeköttetését megmozgatva szabadulha-

tott. Így innen is tovább kellett mennie, a teljes bizonytalanságba, majdhogynem taláalomra. Még 1939-ben az akkor még spanyol fennhatóság alatti Marokkóba került, pontosabban a speciális jogállású nemzetközi városba, Tangerbe. (Ezt a várost, romantikus stilizációban, a nevezetes *Casablanca* című filmből ismerhetik a mozirajongók. A tényleges helyzet persze, talán mondani sem kell, némileg bonyolultabb volt, mint a filmben.) A város, ahol néhány évre otthont s munkát talált, az egymással szemben álló nemzetközi erők érintkezési terepe, koegzisztenciájuk helye volt, németek és angolok, egyaránt keverve kártyáikat, folytatva játszmáikat, itt egyszerre voltak jelen. Müller, lakása ablakából, a gibraltári szorosban fölvonuló angol hadiflotta hajóit is szemlélhette. Fotósként az ország viszonyait fölmérő és dokumentáló feladatokat kapott, szociofotós vénája itt is érvényesülhetett. Olykor persze magának is fotózhatott. 1941 és 1943-ban Tangerben, 1942-ben Tétouanban (Marokkó), majd 1944-ban Madridban már kiállítási lehetőséghez is jutott. Élete további alakulását meghatározta, hogy ez, s a pár évvel későbbi, 1947-es második madridi kiállítása, új lehetőségeket nyitott meg előtte. Új barátja, Fernando Vela Spanyolországba invitálta.

Tangerben 1947-ig maradt, akkor – a spanyolországi kiállítása sikerét kihasználva – Madridba költözött, és ott nyitott saját „stúdiót” (műtermet).

5

Madridban, ahol ezt követően egészen visszavonulásáig (1979) élt, jól fogadták. Nagy tekintélyű szerzők elismerő kritikákat írtak róla (Fernando Vela például a tekintélyes *Revista de Occidente* 1947. decemberi számában méltatta).

Élete új közegében, magyarországi és tangeri tapasztalataiból építkezve hamarosan a spanyol ajkú világ egyik vezető fotóművésze lett – Nicolás Muller néven. Itt már elmondhatta, második hazára lelt. Sikerét ő maga – önironikus, félig komoly, félig szerénykedő megjegyzése szerint (amelyet egyébként magam is hallottam tőle) – „a vakok között a félszemű a király” elvével magyarázta. Az tény, a globalizálódó, de még jócskán megosztott világban, az akkori Spanyolország már csakugyan nem tartozott a nyugati kultúra centrumába – a spanyol kultúra jelentőségét jelentős részben már „csak” az ország határain messze túlnyúló, különböző spanyol nyelvű országokra szétszórt, de gyökerében még egységes, sajátosságait minden különbözőség ellenére is megőrző nagy tradíció adta (s adja persze ma is). Ám egy kulturális stílus, életforma, stb. önmagában is nagy erő, nagy ihletforrás. S az is igaz, a Franco-rezsim, amely polgárháborúban született, s diktatórikus jellegét mindvégig megőrizte, maga is bonyolult és felemás kulturális játékkeret szült. De ez a rezsim, egyre jobban puhulva és némileg a nyugat-európai trendhez is igazodva, művészei számára meghagyott annyi mozgásteret, amennyi jelentős életművek megszületéséhez kellett. S bár nem véletlen, hogy a másik jeles „spanyol” fotóművész, a szintén magyar származású Juan Gyenes Franco házi fényképésze lett – a zsidó s baloldali Müller szintén megtalálta azt az író, művész és értelmiségi kört, amelyben társakra és barátokra lelt, s amelynek légköre inspiráló és erősítő közegként vette körül. Ő a spanyol író s művészértelmiség fotósa lett, s egyebek közt olyan világnagyságot is rendszeresen fényképezhetett, mint a filozófus José Ortega y Gasset. Új körében, jellemző módon, más kiválóságok mellett még két majdani Nobel díjas is föltűnt: Camilo José Cela és Vicente Alexandre – s a spanyol szellemi élet sok jelese egyszerre volt barátja és modellje. Nem is véletlen, hogy – fotóit honoráló – festőbarátai ajándékaiból például idővel szép festmény- és grafikagyűjteménye állt össze. (E gyűjtemény megszületése önmagában is jelzés, ki-

fejezi azt a bensőséges viszonyt, amely egybefűzte őket.) Magyarán: minden korlátozó körülmény dacára, s bár a hivatalos nyilvánosság keretein kívül, de olyan közegekre talált, amely megteremtette alkotómunkája ösztönző intellektuális háttérét, biztosította kibontakozását. A lehetőségek határain belül a legjobb helyre került, s ez megmagyarázza, hogyan emelkedett a spanyol ajkú világ jeles fotográfusává.

Madridi műterme („stúdiója”) nagy forgalmú, „jól menő” műterem lett. Igazi ambícióit persze nem a rutinmunka, hanem a különböző fölkerések és megbízatások, valamint a Spanyolországot „fölfedező” vidéki útjai elégítették ki. Szerencséje volt, hamar, már Madridba kerülése után közvetlenül egy kormány közeli, de magas színvonalú folyóirat, a *Mundo Hispanica* izgalmas feladatokkal látta el. Közben fölfedezhette, megismerhette új hazáját. S mivel a spanyol viszonyok sok vonatkozásban hasonlóak voltak, mint a két világháború közötti magyar viszonyok, a „vidéki”, „igazi” Spanyolország fényképezése hasonló feladatok elé állította, mint amit addig is csinált. Így, ahogy egyik méltatója írta róla, itt is „szociográfusként” láttathatta élete új színterét, Spanyolországot.

1966-ban megjelent Azorinnal közös műve, az *España Clara*. A könyvhöz a szöveget Azorin írta, a fotókat Müller csinálta, s az elkészült könyv nagy, „kirobbanó” sikert aratott. Nemcsak jó kritikákat kapott, de – ami legalább annyira fontos – általa sok nagy megbízatást is elnyert, így többek közt egy 12 kötetes spanyol sorozat fényképanyagának elkészítését is rábízták. Az életmű ismerői szerint ez az 1966 és 1972/75 közötti periódus volt pályája talán legaktívabb, legsikeresebb periódusa.

Ekkor már a spanyol kultúra megkerülhetetlen alakja volt. Portréfotói a spanyol szellemi élet jeleseinek galériájává álltak össze. Az évtizedek során nemcsak a még Magyarországon is számon tartott jeles gondolkodó, Ortega y Gasset „házifotósa” lett (olyan emblematikus portrékkal, mint pl. a filozófust unokájával – s egy kagylóval! – megörökítő nevezetes kép), de egész sereg neves alkotó portréja is neki köszönhető. A lista, szemelvényesen is hosszú: Azorin, Gregorio Marañón, Camil José Cela, Ramon Menéndez Pidal, Pio Baroja, Julio Caro Baroja, Ridruejo, Sáenz de Robles, Ramon Pérez de Ayala, Gabriel Celaya, Vicente Alexandre s mások. Ezek a fotói, mint dokumentumok is érdekesek, egyféle archiváló szerepük is van. De lényegesen többek, mint pusztán „dokumentumok”, amelyeknek csak „valósága” lényeges. Személyiségtörténeti tanulmányok is ezek, érdekes és jelentős egyéniségek másképpen meg nem ismerhető „arca” válik általuk megfigyelhetővé és elemezhetővé, s emberi aurájuk érzékelhetővé.

Legnagyobb teljesítménye azonban mégis kétségkívül Spanyolország fotós „fölfedezése” lett. Ezekben a „szociográfusi” nézőpont is érvényesül többnyire, képei szociálisan is dekódolhatók, s magyar szemmel, mint egy másik, egy „idegen” emberi és földrajzi világ képei ismeretbővíítők és szemlélettágítók. De e képei szociálisra való redukciója mégis öncsonkító leegyszerűsítés volna. Ezek, mint vizuális kompozíciók, mint „képek”, mint a hétköznapi tekintet elől elsikkadó látvány megrögzítései és „láthatóvá” tevői, is izgalmasak. Nemcsak a mai Sancho Panzaként élénk bukkanó, számárháton „lovagoló” két alak groteszk látványa, a tengerparti hullámok, vagy a fehéren világító sziklafal, s nem is csak a fekete fehér fotókban mindig érvényesülő finom elvonatkoztatások hatnak ránk. Hat, ma is, sok év után, a képpé vált valóság formaalakító varázsa, az egyediségnek, az így csakis egyszer létrejöttek a megpillantása is. Ahogy java magyar szociófotói, ezek a spanyolok is kimeríthetetlenek.

Képeiből, az „új”, Franco utáni Spanyolország szimbolikus bemutatkozásaként, 1977 és 79 között a spanyol külügyminisztérium hat nagy kiállítást állíttatott össze vele. Ez a hat, installálásában is reprezentatív nagy kollekciónak beutazta a világot. Egyebek közt Stuttgart, New York, Jeruzsálem, Caracas voltak az állomások. A világ – vagy legyünk pontosabbak: a kiállítás-látogatók – az ő képei révén ismerték meg azt az emberi világot, amely a nagy átalakulás előtt jellemezte a spanyol viszonyokat.

Ma már, minden átalakulván, ezek a képei megismételhetetlenek lennének. Az életmű tehát egyféle speciális leletmentés is.

6

Hetvenedik életéve táján visszavonult, madridi stúdióját átadta lányának, Ana Mullernek. Ő maga pedig leköltözött az asturiai tengerpartra, Andrinba (LLanes), egy 400 lelkes kis faluba. Visszavonultan élt, csak kutyája (magyarországi szerzemény!) volt vele. Még megélte életműve hivatalos elismerését, az életművét bemutató vaskos kötetek megjelenését, magyarországi (újra)felfedezését, sőt itthoni kitüntetéseit is – többször haza is látogatott. Orosháza is, Szegeden is meg-megfordult. Szülőhelye, fölfedezve életművét, néhány lelkes, új híve segítségével Galériát nyitott a nevével, s e galéria fő attrakciója az ő életművének a bemutatása. Magam is többször találkozhattam vele, egyik alkalommal – megtisztelő ajánlással – szépen paszpartuzott régi, nevezetes tangeri fotóját is nekem ajándékozta. A Fekete házban is, az (akkor még élő) Hágiban is jóízűen mesélt életéről, sorsáról.

Tanúságtevésként önéletrajzát is megírta – sajnos nagyon vázlatosan. Élete sok eseménye megörökítetlen maradt.

Magas kort megélve, 2000. január 3-án halt meg, Andrinban.

7

Nicolás Muller (aki persze a magyar kultúra számára mindig is Müller Miklós marad) még a fotográfia korszakának alkotója volt. A digitalizáció korszaka előtt alkotott, képei fekete-fehérek, színes képei, bár lehetnek volna, nincsenek – az igazi fotót ő mindig is ősi, fekete-fehér formájában képzelte el. Soha sem az üzleti, a kommersz látványteremtés vezérelte. A digitális fényképezés, amelynek lehetőségeivel egyébként tisztában volt, nem vonzotta, hiszen ennek már szerves eleme a képbe való „kreatív” belenyúlás, az anyag célirányos manipulálása, az öncélú, steril látványteremtés. Ő viszont (még) a valóság vonzásában alkotta meg életművét. A vizuális „öncélúság” és a valósággrögzítés igénye egyensúlyban volt nála.

Ma a digitális fényképezés jövője igazában még beláthatatlan – elképzelhető, hogy az a technikai könnyebbség, amely e gépek használatának sajátja, s az ebből fakadó képinfláció a kép halálához, vagy legalábbis kiüresedéséhez, értelemvesztéséhez vezet. Nem tudjuk. De az egyre bizonyosabb, a fotográfia korszakának teljesítményei, így a Müller-életmű darabjai is, őrzik pozícióikat.

MEGJEGYZÉS: A kiterjedt – s itt felsorolhatatlan – irodalomból néhány tétel itt is megemlíthető. Müller Miklós (Spanyolország) fotóművész kiállítása. KKI kiállítóterem, Budapest 1972. április, Albertini Béla: Levél-interjú Dr. Müller Miklóssal. = Fotóművészet, 1983. 4. sz., Lengyel András: Egy nagy magyar fotográfus: Müller Miklós. Orosháza, 1989., Nicolas Muller. Instantaneas de unavida, Museo de Gijón, Marzo 1985., Nicolás Muller. Fotografo.. Madrid, 1994., José Girón (ed): La luzdomesticada. Vida y obra de Nicolás Muller. Oviedo, 1995. (Bibliográfiával, életútját bemutató fotókkal és dokumentumokkal.)

1937 - ÖREG CIGÁNYASSZONY

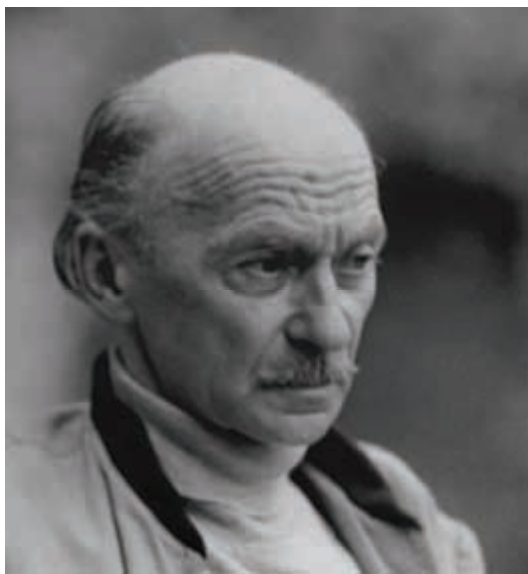
Ajánlom, kortársam...

Néhány hónappal ezelőtt kéressel fordultunk leendő és jövőbeli szerzőink, a magyar irodalom és kultúra képviselői felé. Arra vártunk és várunk választ, hogy melyik az a kortárs – lezárt vagy alakuló – életmű, ami meghatározó, kitüntetett fontossággal bír a megszólított munkásságában, gondolkodásában. Reményeink szerint a megjelenésre kerülő írások által nemcsak remek portrékat, személyes hangú bevezetéseket kapunk egy-egy munkásság megismeréséhez, hanem a magyar szellemi élet láthatatlan keresztmetszeti képe, kapcsolattörténeti fejezetei tárulhatnak fel előttünk.

TANDORI DEZSŐ

Zenóni egzisztenciáloromantika*

Zenónról is, Jékelyről is többször próbáltam már írni, a költőt – válogatott kötetét elkészítve, verseinek egyik összeállítás-változatát – a szív romantikusának neveztem; most nyíltabban valló, újbóli próbálkozóként kifejtettebben járnám körül; ahogy a magam irodalmi igyekezetét-evidenciáját valamelyest, egyik közvetlenül érintő aurájaként, netán megfigyelés-szerkezeteként (ellentétek, perszel!) szintén mindig a romantika jellemezte; s ezzel sem mentegézőm, nem szerénykedem szégyenkezve, hogy ugyanis (esetleg) nem oly teltséggel... nem, olykor teltséggel is (romantikus volt a versem), legföljebb más hangsúlyozódások is „maguknak követeltek”, többször, mint a nálam alkalmasint homogénebb (lírájú) költő Jékelyit.

Zenónnal kapcsolatosan mindig támadnak újabb (nyilván a világgondolkodás korábbi fázisaiban már mások által pedzett, talán kidolgozottabb [Zenónnál kidolgozni?]) elképzeléseim, s ma ezen a furcsa délutánon, mikor felfokozottan egzisztencialista minden én-érzésem, lét-érzetem (bizonytalan kimenetelű műtét, s így, vizsgálatok majdani eredményeképpen, bizonytalan sejtelmekkel gyötrő időmben), ma végérvényesítettem (Zenónnál bármit?), hogy filozófusunk nem nagyon ábrázolható vonal formájában (jegyében), holott az ő híres felezéses tétele (teknősbéka is sprintelő hős, egy bizonyos létre nem jövés) kimondottan vonalmenti, igaz, az sincs tiltva, hogy kört képzeljünk, mely kör is akkor, ez

* 100 éve, 1913. április 24-én született Jékely Zoltán. Tandori Dezső vallomásával emléke előtt tisztelgünk. (Fotó: Móser Zoltán)

fölfedezésem a magam és olvasóm számára, nem indul és nem zárul, s ez nem olyan bonyolult ábra:

íme. Számokkal operálva (jaj, e szó nekem, rossz tréfám ma) a 0 után (mindegy, a görögök nem foglalkoztak az 0-val, de én a létre nem jövést a 0-tól az 1-ig terjedő vonalon képzelem, és régi fejtegetéseim során azt hajtogattam mindig, hogy „a végén” a felezés révén egyre marad hézag, a létrehozandó nem jön létre; ergo vagy fizikálisan létezik valami, vagy isteni akarat eredménye, én mint úgynevezett szentlélekhívő minden fizikai balsorsom ellenére is – sőt! – kitartok az ihleteredetűség mellett, íme, szentlélekhit és romantika), ámde amit önszellemünkben akarnánk létrehozni (eszmét, tételt, gondolatot), az mindig csonka marad.

S gondoltam: hátha induláskor is az; ergo valami tizedestörtjegyűen nem leírható 0... ...itt kezdődik, hol, az az érték, ahonnan a dolog a be nem fejeződés felé tart. Ez kétszeres „fogyték”. S a kör, szerintem, láttató (gondolati) ábrázolása felfogásomnak. (Nem gondolok viccre, még hogy! Tehát hol az eleje, hol a vége...ez nem érvényes vonatkoztatás. A kör mindenestire teltség, romantikusabb a póre vonalnál, s most ezt belső vonatkozásban értem, a kör természetesen lehet geometrikus, minimalista stb. művészetek eleme!)

Mondanom sem kell, hogy a kör itt „segédegyenes” (ha, ha!), és a zenóniság első kötetem, a *Töredék Hamletnek* számomra ma is „teljes és evidens” töredékére (darabjaira) vonatkozik, szomszédságában ennek sok kizengetetten romantikus, Rilket, Pilinszkyt tanítványként követő-leképezgető, az önállóság útját még csak épp próbálgató vers van. Gondoljunk bele, olvassuk újra, a monodrámát kifejtetten zenóni, tehát a kötet nagyobb hányada áll távol a romantikától, s mégis: a vissza-az-égbe motívum kifejezetten (!) romantikusként értékelhető létérzet foglalata. Ez most nem tárgyunk, ajánlom csupán a kutatásnak. (Nagyrálátóan! Dehogy vagyok én most, egzisztencialista nyomorúságomban-nyomorodottságomban-vesztességemben ily irodalomelmélet-centrikus.)

Azt se feledjük, hogy egyik válogatott verskötetemnek Jékely-sort adtam címmül: „Vigyázz magadra s ne törődj velem”.

Valamit számtalanszor soroltam: Szép Ernő, Kosztolányi, örök-korábban az elengedhetetlen József Attila, és Jékely. Nem tudom, akkor „mint mi”, ez, épp ők, de Kosztolányit folyton idéztem könyveimben (sokféleképpen), Szép Ernőt meg... mondanom sem kell. Jékely azonban, korai pályaszakaszát figyelembe véve, a tökéletesség szépséges teljessége volt, ha akarom, a romantika evidenciája. Amiképpen a magam lírája a zenóni kör kezdete (nálam), Jékelyé (felfogásomban csakígy) a kör befejezetlensége. (Magam is befejezetlen leszek, mindenki az lesz.) József Attilával pedig ma azt mondhatnám: irodalomelemző, evidenciavizsgáló költő vagyok, mit érdekelnének igazán a filozófiai, esztétikai stb. költészetelemző szakfogalmak, múlt-félmúltbéli, jelenlegi kategóriák; érzetemen szerint a költészetelemzéshez elioti vagy kafkai egzisztencializmus-elemek kellenek.

Az 1960-as évek vége felé Keserü Ilona festészetéről – az elemzés megjelent azóta újra könyvben, albumban – és Ottlik „Hajnali”-járól írtam ily jegyben kis tanulmányokat. Ma lá-

tom, nem korai posztmodernnek ezek, hanem egzisztencialista szempont-értvényesülések. Beleépül az objektív tárgyelemzésbe a zenóni kör nem-indulása és nem-végződése, a létező én, a maga esetlegességével, de mint jobb-híján-végérvénnyel stb. Ahogy szorongató, egzisztencialista módon értékelt betegségem bizonytalan indulású, a vége is az lesz, s nem a halálra gondolok, az másik kérdés, nem zenóni, József Attilához inkább illik a teóriában; az evidenciális irodalmi ön-művel való foglalkozás sem szakmai kérdés –részemről –, hanem körjárás: íme, „már akkor megvolt”, a zenóni nem-kezdéssel, ma pedig aforizmaként megvan az ily „nem végződéssel”, például, hogy (régebbi):

*Széthulltam arra
az egy darabra, ami
mindig is voltam...*

...s egykor csak utalva idézem, a nem férek át önmagamon érzete, a kizuhanás, az elakadás, a mocsarasodás –így –, egyebek. Vagy ma:

*Mélypont az i-n.
Három mélypont a mondat végén. (Zenóni?)*

Még valamit: A világban csak a világon kívül lehet lenni.

(Itt buktam meg most életemmel: emberkézre kerültem, kés alatt leszek, idegenek közt kell töltenem napokat, függvény vagyok, stb. Iszony.)

„Még sok mindent szeretek csinálni, csak csinálni nem szeretek már semmit.” S vannak eklatásabbak is. E dolgot szívesen „csinálom”.

Ha a tizen-huszonevének fordulójához közeledő író-önjelölt (már némi mesteri elismerés-háttérrel, mint volt ez nálam tanárom, Nemes Nagy Ágnes és szűkebb köre részéről) 1955–58 körül a mesterek sorrendjét, a már gyakorolt Ady–József–Tóth–Kosztolányi–Babits fokozatosság után (nálam így volt pl.) Nemes Nagy, Pilinszky, Weöres irányában aktualizálja (Vas, Illyés, alig Kassák, alig Berda, kicsit Kálnoky képzelhető), Jékely esetleges fordulat. Vagy bejön vagy sem. Ha kell, bejön nagyon. Nekem bejött. Elsős egyetemista koromban (évszámokat, évszakokat majdnem mindig tudok, de hézagok vannak: ősz, tavasz... Ottlik, Greene, Camus, Jékely mikor, N. N. Á. pontosan mikor, Pilinszky, kölcsönbe kapott Weöres, egyéb vételek) az anyámtól kapott ebédpénzeket, a heti 50–60 forintokat a tömegszerű és nekem izasztó menza helyett presszókra, ritka vendéglőzésekre, zömében könyvekre költöttem. Benne volt-e a Jékely-romantika iránti vágy akkori padtársaimban, társnőimben? Utóbb, már az én könyvem meglétekor (*Tilalmas kert*) feltétlenül. Nekem azonban a lovaglegendás költő jelleme-jellege-külleme-bűvölete helyett a szavak erős méze volt a döbbenet-ok, a kurta történetmondás és vallomás érzéki szövete (kerekdedség), ennek további fanyarsága, bőgetős humora stb. volt a lenyűgöző, az átölelően atyai-jóbaráti. Sokszor elemeztem sorozatban az 1931–1937, majd 1938 (születésem éve)–1945 közti Jékely-verseket, de még sosem tudtam megfogalmazni, e (fogyatékos szóval) „romantika” egyik képzeletbeli-képzeltető lényegét: költőnk regényessége (ejha, mely jó szó) a teljes elmondhatóság reményének csillaga alatt él és hat, keletkezik és sugall, a teljes kizengetést, a teltséget belső sarkítottságokkal tarkázza, lendületét mindig (sok legmagasabb helyén) gondolkodáson-túli elgondolkodtató kis elem-

mel (elemekkel) teszi még követhetőbbé, a (képtelen hasonlat) hegyek előre kijelölgetett mászóútjaira emlékeztetve. Az absztraktabb, gondolatibb költészet azonnali alpinizmust követel; Jékelyvel mintegy párosan, többesben megyünk valahova.

Minden ily hasonlat, mondom, suta, gyarló – de közönségnek szólva: igyekvő.

Máskülönből itt sokat várok majd a befogadó (az olvasó) interaktivitásától; kérem, nézzenek utána a sokféle Jékely-válogatásban az általam idézett helyeknek. Ha ez elmarad, dolgozatomban „emberi részei” pletyka-szintre süllyednek, költészeti elemzéseire pedig azt lehet mondani: „Megvoltak már”.

Köszönöm.

Tehát...

... anyám ebédpénzeiből, valamint Ottlik Géza, Mészöly Miklós atyai-(elérhetetlen) példaképi közelségéből művelődtem, N. N. Á. féltávoli tanári vezetése mellett. Ő egyébként látván, „nem brancs-ember maga, Dezső/fiacskám”, forma szerint hamarabb megvált tőlem, a két prózáíró mesterral soká fennállt a kapcsolatomban, s ily-oly csendek után „a vége felé” újra szellem-újult. De Jékelyvel alig találkoztam.

Tudott mély poétarajongásomról. Én vagyok a hibás, hogy nem kezdtünk el együtt csatangolni stb. Most, hogy sorsom csődje idején (kórház, kondorbélai csend-magány elvesztése, lásd a festő levelei Pilinszkyhez, Tiszatáj) sokat gondolok Jékely halálára. (Kórházban ez, s talán nem épp törvényszerűen.)

A romantika, jegyeztem fel még tegnap (igen, most!), döntve e munka szakaszosságának szerkezeti kérdése felől, a kifejezés körbejáró értésének, tárgyáthatásának (megragadásának? brr) reménye, virágzása (ejha!), a legszerényebb teljességek egyike; igaz, sikert ígér megfelelő olvasójánál, de nagy kiszolgáltatottságot jelent egyebütt, élménybeszámolóknak nézhető. Ad abszurdum: Zenónnál a két vég a maximum jegyében („mozgó”) érték? a sima körpálya fix a kollokvialitás, a rezonőrség, a mese, a történet, a kötelező gyakorlat? Zenónian akkor élünk (nem mind így élünk?) ha a nincs-kezdés és a nincs-vég köztit simán vállaljuk, ott nem kezdeményezünk? Ah, borzadhat ettől üzletember, sikerpályafutó stb. Magam is nehezen mondom ki: „most már”, igen, magam a zenóni kör „két végét”, azaz kezdetét és végét, vagyis e nem-reálisakat tekintem elemzésre, feldolgozásra, igazi megélésre érdemesnek. És persze, persze jaj. Új könyvem címe is (bár 4 éve alakult) ez: *Jaj-kiállítás*.

*

Kortársam, kortársunk Jékely? Romantikánknak mindig kortársa ő. Túl hamar elintézett állítás (művének legjaváról, a korai másfél évtizedtől): halál közeli, halállal áthatott, halálon-át-sugalló (búvósen inneni-túli; telítettség maximumával sejtető stb.) költészet ez az övé. Búcsúzás...vesztés...elhagyás...szétválás...vétek és engesztelődés, önfelmentés s marcangolódás etc. Éjfél és „napfél”. Közkinccs-témák hihetetlen megújítása. Szómagia? Nem, inkább szerkezetalkotói, s ennél is megfoghatatlanabb. Indáztatás, homály, kiszökkenés a fénybe. Az elmúlás, az elmúltság nem megszépül, szó sincs róla, hogy –mint egy ízig romantikus mesterénél, Kosztolányinál – még a csúnya is oly szép (lenne). A temetői képek: sírokon füvek, füveken bogarak, zizzenések a levegőben, hegy oldalán lesétáló Nap, mely a szeretett lány holtteste fölött búcsúzik a világtól, a paraméterek: mennyi ideje is, hogy eltemették... s a földben éri meg már az estét... s közben a sétáló égitest. Hazatérünk, hátunk mögött a hegy, aztán már a város, a fények... Ah, Jékely nélkül nekem nem lenne most Madárzsoké-versem, Paper Star reálelégiám stb. A dal változásainak kis korszaka nálam nemcsak a „Mennyezet...” és a „Még

így sem” (70-es évek) köteteinek újraéledése volt, hanem mindennél elemibben Jékely (khn) áldása.

Áldása, igen. Szentlélek-jelenléte ihlet-angyal-módon. Ehhez a kérdéshez még itt valamit *végre kell* mondanom: miért örökké (mint olykor én is) a sorsot, a vakszerencsét emlegetni (ó, tömérdek majdnem halálos esetem, balesetem, épp elkerült végtragédiám – tettek, szavak, önrontások), miért nem lehet ezt (ld. Weöres, Hölderlin) „egy isten” képében érzékelnünk, ily érzetben? Most, ki tudja, mekkora élet-lét-kudarcom idején könnyen állom a próbát annyiban, hogy nem vonom vissza bizalmamat. Végképp mindent elveszítenék. Egyebekben vész el a sok romantikus kapaszkodó, mely újabb, mintegy pályám-utáni pöszmötölő életemet tarkázta: ismerkedés a világfestészet újabb kora előtti század-felekkel, kártyázás önmagamban bajnokságbonyolításként: 17.000 ilyen parti, minden 15-höz két oldal kézírásos könyvelés, rendszerek kialakítása; s az az – ismétlem – érzet, érzület, hogy „Hess sok szellem-szakkerment! Fél életem majd’ ráment, majd’ egész életem elment”. Jékely romantikája az ilyet művészi (!) tökélyvel fejezi ki, lengeti, görgeti (áttetszőségben).

*

Appolinaire verseivel is így 1958 körül ismerkedtem, és a filozófiáját romantikába rejtő, manapság nálunk eléggé el nem ismert „végső szavú” szellemhez Jékely rokonítható volt (vagy „vele”, vele együtt éltette szellemléti kezdeményeinket, amaz időben eléggé csodásan egyetemre bekerült magunkfélék „lelkét, szaklelkét”). A francia költőre sokszor oly jellemző ötsoros szakaszt Jékelynél is hamar felfedeztem (ah, véletlen kapcsolatuk?!), viszonylag nem is oly régi keletű világirodalmakban éltem. (Egyike ezeknek igenis Jékely volt, tiszta típusban máig legnagyobb újromantikusunk!) Csak most visszatart valami, alkalmasint végállapot-érzet, mint vízparton este, mikor le kéne vetkőzni s fürödni a társakkal a tóban-folyóban, de nem... én már zártam, pulóverembe burkolózom, karom összefonom magam előtt, nem, visszafog valami, hogy –szokásosan – szakaszról szakaszra idézzek; ezt az interaktivitás elindításául az elemzés-összefoglalás után függelék formájában pótlom. Jönnének itt a kutyás, éjszakás, vérzővadas versek, szarvasbogarak és virágzó gesztenyefasorok elevenítései, ám ez a sorolás (és bármi ily jelleg) keveset mond az érdemi részről. A tematika Jékelynél (ugyanis) tízujjas. Két kézen elfér, bőven. Ugyanakkor a már említett nagy, általános tárgyakon túl (szerelem, halál, életkor, természet, apa-anya, állatok) nem keveredik-bonyolódik kétesebb, kevésbé evidens ügyekbe ez a költészet. A romantika nem közlés-áradás itt; az erős fonatok: magán lián-hidak, át lehet érni rajtuk-velük túlpartokra.

Különös eleme a Jékely-költészetnek, most látom csak, hogy épp a megfogalmazás mintegy önmagát abszolutizáló (maximalizált; több műszót ne!) eleme, jellege csábít, már-már kényszerítően bátorít, hogy mi is így merészeljünk ismertetésekbe fogni: ó, az a vasárnap délutáni lézengés a Városmajorban, ó, a határon túli reménytelenbe otthagyt lakás, kutya, ó, Kosztolányi emléke, ahogy a szerelmes fiatalember a szép kislány figyelmét két ölelés között felhívja a Halhatatlan Mesterre, és...

És ez. Igen. Az „és, s”. Ahová innen rögtön eljut. A búcsúzás (szerelemben), az emlék a medencét, ahol csókolóztak valaha a mostani rigóbúcsú-visszhang tényleg szívfacsaró jelenségén túl valami harmadik közegbe lendíti: elmúlunk...meghalunk. Ez utóbbinak, érzem, nem éppen romantikus közjátékai lehetnek.

Most (még) kapaszkodva, tulajdonképp boldogan írom ezt. Nem, nem. Sosem írtam még Jékelyről ilyen elszántan boldogtalanul.

Ezért is nehéz idézni. Holott az ismertetés oly kevés. Az ismertető (szóism.) irodalomtörténetek, bármi részletezők, ezért nem jutnak igazán sokra. Agyonidézéssel meg nem szabad befolyásolni a Kegyest (az olvasót). Hamarosan ezért térek rá a fordított(já)ra (ennek). Adaléki irodalomismeret?

Idézek, azért, hogy a részletecskéket kommentálhassam. Sosem csináltam eddig ezt. Szép Ernőnél sem. Kosztolányi túl (köz)ismert hozzá. József Attila távolít a szentenciózus, mindig rövidere fogott végeredményű akkurátus közléseiben. (Végérvényeiben, persze.) Berda így amorfabb, Babits nem sorolható a romantikába. A Jékely-állagot most közel-rettegett elmúlásom érzetével életemben „elemzem idézgetve”.

*

E sok x-szel az I-II. beosztást kell mellőznöm, dolgozatom ne álljon mégse megvallottan két részből. (Több lehetőséget hagy ez nekem így a kommentálásra.)

Csak hát eljárásmodom okát-eredetét kommentáljam-e? Több megvalósulással járna, ha nem lenne erre szükség.

A *Városvégi gesztenyefasor* kezdő szakasza mindjárt:

*Sohase látott gesztenyefasor!
A lámpafény megaranyozza,
monumentális és komor,
sötétbe fut, nincs vége-hossza.*

1932 az év. Mi az, hogy „sohase látott”? Most se látom? Ilyet még nem láttam? A vége-hossza futás zenóni kör? Csak itt allé-egyenesben. A sohase örökléte-nemléte és a jelenbéli lámpafény nagy kontraszt. Íme, egy szinte esetleges hely, és ha kibontjuk: végérvények. Előjönnek akkor a gyerekkor képei, elő, ugye, a vadak, fák világa, jön, kis félbeharpott történetek. Majd a fasoron robogó autó, mely visszahozza, felkavarja mindezt. (Verlaine „rossz szele”.)

Az elhagyott kutya elégiája. „Az árva villa beton küszöbén” hagyják őt, örökre. Koldus ruhában, örökbefogadandónak, jó esetben. És mennyi idő telt el. (Jékelynél az idő képekbe sűrítődik, mondhatnám fellengzősen.) Idézek:

*Azóta már nyakatokon az ősz!
a kukoricát tördeli a vadkan,
a vadlibák vonulnak V-csapatban
s éjjel az ég ezüst ködöt esőz
bodor bundára melyet símogattam...*

*...Utólszor jól kihancúrozhatod
magad a csörömpölő levelekben:
előled tarkakontyú banka rebben,
hiún utána kapsz s megugatod...*

Ilyen tárgyokról lehetséges a maximalista szóválasztás, a dolgok rétegvizsgáló-pontos (CT) felismerése, a szóválasztás felülmúlhatatlanja, a finomságon túli, de nyerseségen inneni,

lehetséges az adott vállalkozás vállalt, megcélzott tökélye. Nem látok érték-s-érdekesség-különbséget „a világ nagytémái” és egy ilyen elhagyott kutya „hasi ultrahangja” között. Így van meg, gyötrelemre bár, ami van. Csak a költészetben ott lelhető a vigasz is. Mely a katarzis – s nem csak a szükséges rossz levezető, a katéter.

Bocsánat a halál közeliért.

A Halál a vers végén jön ugyanis, az almafák fehér csontvázának csattogásába belevicsorog a kutya, hősín, ijedt komondorvonítás közepette.

A Valaki Más, portyázva, kiragadja a kis ebet meleg vackából, s érzem, sorsom (végzetem?) kiragad engem pöszmöt életemből, melynek csodás (kutyas, madaras, festőalbumos, verselemzős) alig-semmiében végre meglétezhetni érződtem. Hát ne érződjek.

Hát ne?

*

*Te földbe jutsz, hol madarak, királyok
s kutyák porladnak, mint a falevél...*

Madaraim többségének nyughelyén kell majd szétszórni engem, mondogattam. De hogy ez realitás lehet hamar. Vagy mennyit kell szenvedni „addig”, és hogyan? Máris úgy látszik, többféle szálon futnak bennem „alant” vészes dolgok. Fura a romantika! De a pusztulás is. Tulajdonképpen három dolog az érzetem: 1./ ez a szenvedgetés ma; 2./ a várhatóan eljövő nagy szenvedés; 3./ a nemlét beállta. Részletek, íme.

Napfürdő a temetőben

*Kinek szívéből nőtt e satnya fű...
...melyen most koslató bogárka mászik
s olyan, mint egy német kezdőbetű...?*

*...Ki merészelné e fűszálakat
megmarkolni, s kirántani tövestül?*

*Csak lengjenek, csak üzengessenek,
mindig akad valaki, ki megérte,
hogy miről is hagyatkoznak a régi
gyökérfoglalatú szívek s szemek...*

Nem hagyatkozom semmiről.

*

Orvosom telefonon ma gyengéden fogadta, s enyhe kétségbeeséssel, hogy beszámoltam neki a műtéthez szükséges (önerőből elvégeztetendő) vizsgálatokkal hol tartok, milyen szorgos vagyok, hogy meglehessen a dolog. A műtét, igen! de közben itt egy másik ügy is fut, jó ég, mondta a kedves-kedves doktor, szorongó nyíltsággal (és gyengéden). Hát igen. Mondom én, mondtam már. Meglátjuk.

Legjobb esetben és „kezdet-se-és-vég-se” amire állok, a kör.

*

Zenéljenek a petúniák: Jékely:

„fujjátok ránk illatos harsonátok!”

Rövid u-val. Merthogy akkor már nem reánk fújhatják
tovább a dalt, amikor már sírunkon trombitálnak.
Mi lesz ha ennél nagyobb fájdalmakkal ülök, ha ülnöm kell?
Mi ez az egész, eleve?

„Alkonyodik, az idő hét felé jár...”

Ezt idéztem nagyján. A lesétáló nap. A sírra még egy utolsó fénythajt, „de bizton elfeledi hajnalig, / mint ahogy elfeledte annyi szépét.” Főmedvém mondja (medvéim ismerősek, ugye? a pöszmöt kis társaság, melynek kártyázok, kiket simogatva élek): „Barátom, meg ne haljunk, mert akkor végünk.” Mélypont az i-n, s a mondat végén. Mélypontos a kezdet és a vég nem záruló körében.

*

(Szerkesztőim, kedves jók, ne mondjátok, hogy ne, ne, ne...s tudom, több, amit némán mondtok...mélypontok: egy ilyen tanulmány ez, így-még-nem-írt költészetelemzés. Aforizma-im, közben: Már senkinek sem akarok mondani semmit. Sőt, egyáltalán semmit ne mondjak, ezt se...hogy mit, semmit, hogy kinek, hogy én. - - - Ez az az egzisztencializmus, melynek a hátra lévő idő nem a megszűnésig hátra lévő, hanem a még megléve elképzelhető „azután”. Zenóni pont, a képtelenség e végtelenség. Hát nem romantikus érzet?)

*

„Míg a várost fel nem veri a gyom...” Teljesen mindegy lenne/lesz.- - - Nemrég a *Csontja-imhoz* szóló vers is evidenciámba fért:

*Mindig úgy éldegélek, mintha holnap
örökre elaludnék s álmatag
nézem csontjaim, kik velem loholtak,
s kiket lelkelem csúful magára hagy...*

Nem így lesz, ah, nem így lesz.

Nincs, hogy az úr csillagkulisszás színpadán pörögnék a többi jelenés után. Főmedvémékkal sem tudom, mi lesz. Nem tudom elképzelni magamat emlékként. Tehát Jékely romantikájának, a mások romantikáinak (bár esszenciális) kül-burkai sem élhetőek nekünk okvetlenül. Áll itt is aforizmam, hogy: A világban csak a világon kívül lehet ott lenni. A romantikában, mások romantikájában is. Sokáig nekem Jékely romantikája az én érzetem volt. Ma, ó jaj, valaki másé.

*

Idézek a *Galambok* verséből:

*...Akkor voltam én is a legszegényebb,
mikor galambot tartottam, sokat,
s akkor voltam mégis a legboldogabb,
amilyen nem leszek bármeddig élek.*

A legboldogabb voltam, míg boldogtalan voltam, is. Ma boldogtalan vagyok, íme, s ily enyhület nélkül:

*Álmomban most is vissza-visszajárnak
s őket tiszta búzával etetem,
hálásan símogatják égi szárnyak
szegény boldogtalan fejem.*
(1935, írjuk ide)

Még szépen vagyunk, addig vagyunk csak romantikusan rútul, is. Az utolsó vasárnap a Városmajorban...feltámadásra váró öreg szarvasbogár. A gótikus városokban bolyongó apa, a kinyithatatlan kapu, mely előtt halomba gyűlt a levél. Az anya, aki az éjten idegenben nyugtalan álmú fiúhoz szól, miért nem *az*,mikor olyan boldog fiú lehetne. Hirtelen nem bírok tovább *szóra*-idézni.

Hiszen ez az én világom volt. Ez volt az én világom, még ez az. Holnap még kimegyek, arra az 1 négyzetkilométernyi területre, ahová – ki tudja, miért? nem betegségből, legföljebb a rossz járás tette – beszorultam. Minden kinagyítódik. 100-150 festővel ismerkedtem meg antológiákból, albumaikból az utolsó 2 évben, írni alig adatik erről. De elmondom, mindig néztem, meddig is éltek. Mily sokan haltak meg hetvenedik életévük körül. S hogy a csodálatos koloritú, fantasztikus erejű, sugárzású ember, férfi, de Staël hogyan vethette át magát antibes-i műterme korlátján egy nap, némi-napi készülődés után, mégis, a mélybe, meghalni? 40 éves alig múlt; sikerek lehető telje, 4 gyerek, feleségre feleség...sikerre siker. Nem értetem. Már értem. De nem fogom tudni megtenni.

Bizakodni fogok (és szenvedni) a végsőkhig. Milyen lesz *akkor* az együttlét a romantikával? Hogy a jó barátok, a meggyilkoltak „odatúl” egy lágerben biztos kellő lombárnyat találtak, legföljebb hadifogolytábor, kártyáztak, emlegették őt is, talán.

Ő meg, az élő, Jékely, addig-addig mondja a nevüket, míg csak köztük nem *érez*i magát. Van ez valósan? Mi „a valós”?

Romantika csak addig van, míg remény van. Addig mondom, addig mondom addig-addig Samu nevét, Szpéróét, a Pipi néniét, stb., míg...

Míg...

Mit jelent majd hamarosan (nekem) vigyázzmagadranetörődjvelem sor-cím? Feleségem lát el most is már bajomban konkrétan, orvosom gyengéd a telefonban, szerkesztőim írnak pár szívbéli sort.

Aztán?

Tévemet még megcsináltatom, jön a Péter úr. Arrébb még a mütét (a melyik?), de ez nem szabadság. Holnap kimegyek az utcára.

*

Nem bírok többet idézni, nem, mert a rigóbúcsús medence az én boldog és (ah, dehogy) boldogtalan kertvárosi, hegyvidéki kószálásaimat idézi; a hold kerek a vízben, mint a lencse, a szerelmesek lilás homályban fürdenek... vagy csak sétálnak a budai kertek közt. Vagy ügyetlenkedem. Vagy múltatom időm magányos kocsmában detektívregénnyel, épp világváltozás folyik, 1989. Vagy ugyanazt az 1 négyzetkm-t lejáróm napra nap, beszélgetés se sok érdemleges, mégis emberek, mégis én.

Régi lakásokat nem siratok, mint a költő, én 73 éve kb. itt születtem, itt élek, innen rucangattam ki, na és, mennyi az.

Levelek, holt falevelek, padon. Illatai altatóknak, gőzfürdői szagok.

Antikváriumok, könyvrendelések; repülőjegy vételek már elúsztak, mániák, lovak. De a kártya maradt, Főmedvéknak, már feleségemet sem zaklatom vele 3. éve, oly sokat akartam játszani a medvéknak, madaraknak. Katéteren élek most.

Az a remény, hogy haptákba merevítve fekszem (Jékely-vers), a nagy-érezéstelenítés után, nem végső rémség, a Semmi (nekem, a pöszmötölő örökké szellembekapónak, könyvek, mászkálás a lakásban, ez-az, semmiez-semmimindenaz stb.) nem az igazi jó Semmi, és még nem a végső. Semmit nem bírok mondani, tulajdonképpen.

Már ez a dolgozat is mintegy: ahogy ez velem elmúlik.

Este hashajtó megint. Mert csak így van székletem. Drága orvosom enyhén kétségbeesett.

Erre.

Én: zenonian merre? Nem a kezdet felé. És nincs visszaút. Ez nem frázis, így. Körre kör mégis?

*

Nyom, piszkál alsógatyámban a katétervég. Orvosom sóhajtott finom szeretettel. "Jaj, művész uram, cserélni kell hat nap múlva... így elment az idő..." Meg haikukról beszélgetünk, barátja főleg gyűjt ilyeneket, engem is. (!!)

Elgondolkoztam nemrég: meg kellene írni, elődök helyett, milyen volt a fenyegető vég előtt (bármilyen lesz is, ez VAN), az, hogy még firkálok, szöszt rovok (képzavar), még differenciálok (N. N. Á., mesterséghez, mely fényt-éjszakát elválaszt... itthon is most, jó aludni, de így? és fényre vágyom, felébredni reggel... gondoljak a Hárshegy oldalán lesétáló napra?), elfogadtam, egy túlsúlyos, erősen megkopaszult, könnyen fulladó, izzadó, rosszul öltözött ember vagyok, vállalalom nyilvános helyen... csak nyilvános hely ne legyen, inkább. Elfogadom, roncsleplek vagyok... dühös vagyok, hogy valamicskét rendbe hozott külsőmre épp – sapka, stb. – azt mondják: de jó színben vagy, jól nézel ki... Jó ég! Már nem bosszankodom.

Mindegy.

Fáj, hogy egy szép Jékely-idézettel sem tudom megoldani a „helyzetet”. Gondoltam hát...

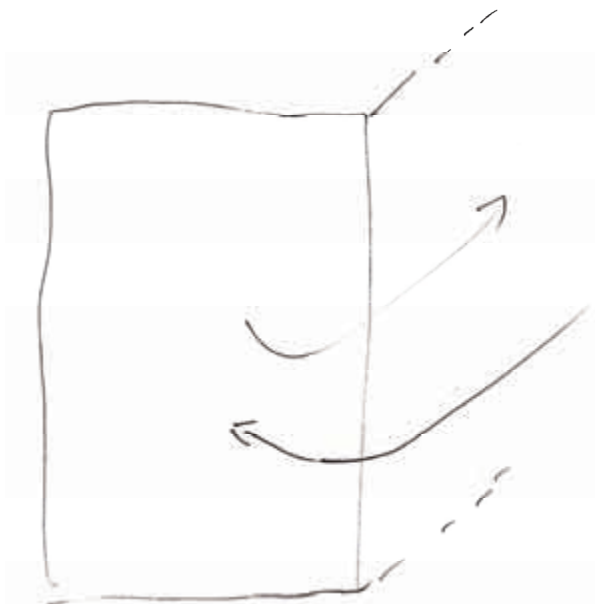
...egykor Kosztolányi kis előd-szobránál sokat üldögéltem. Egykor féltem, mi lesz, ha Ottlik, Mészöly bajai jönnek, ha a 80. év jön. Elmegyek innen. Ah, prímuszám 73... nem fogom megélni a 79-et, a köv.-t se. De ha ez az érzetem eléggé jogosnak érződik. Miket hittem.

Összeírom hát, miket firkáltam a halál árnyékában, míg szép szerén voltam. Csak akkor nem volt ez az érzetem. Hogy már nyitva a zenóni kör

*

Bukás?

Vicc, de -Kondor verse – kb.: egy üreset lapozok. Ez ábrázolhatatlan.

Verébkénk, Filibusz József úr harsog. 5 és fél éves. Ah, Kassák, Berda verébkéi. Jön karácsony. Nemrég halt meg, nagy szenvedések után, ágyhoz kötve, feleségem édesanyja. Az ágyhoz kötöttség nekem elkerülhetetlen jön. Aranyosak lesznek velem. Persze, s közben várnak a továbbiak: műtét még, egy csak? Mely leletek? Jön ez. Megyek. Leletenc leszek. Jékely legalább álmában halt meg? Nem álmunkon halunk meg, nincs ily esztétikum.

[2011. december]

SZEGED 1934 - BUDAY GYÖRGY MUNKA KÖZBEN

EISEMANN GYÖRGY

„Piéta és laterna mágika”

JELENLÉT ÉS KÉPZELET PILINSZKY JÁNOS LÍRÁJÁBAN

„Jelen akartunk lenni minden áron, s legfőképpen épp jelenlétünket semmisítettük meg.”

(Pilinszky János: *A „teremtő képzelet” sorsa korunkban*)

Amikor Pilinszky János egyik nevezetes esszéjében az általa elutasított teremtő képzeletet szembeállítja a magasra értékelt engedelmes képzelettel, a különbséget egy közvetlen testi-érzéki kommunikatív gesztus, mégpedig az érintés (taktilitás) megléte vagy hiánya révén jellemzi. Az érint(kez)és e felfogásban a jelenlét egy lehetséges módozatának feltétele, miáltal a szerzőnél közismert vallási-teológiai értelmezésével „az engedelmes képzelet érintkezésbe léphet azzal az abszolút szabadsággal, szeretettel, jelenléttel és otthonossággal, amivel Isten a világot választotta”. A „passzív” képzelet így voltaképpen egy érintkező-igazodó odaadás lenne a világot teremtő szakralitás felé, míg a fantázia sokra tartott alanyi aktivitása legfeljebb bocsánatos bűnnek tekinthető, mely a „puszta exisztálás” irrealitásába vész, s mellyel szembesíthető lenne a „teremtés realitásának, inkarnációjának” művészi elfogadása. Az irrealitás fantáziaműködése „a narcisztikus elemek tükör-korszakát nyitotta meg”, amely minden képszerű látomásossága mellett éppen hogy látásvesztéssel jár: „mégis csak megvakultunk, sőt mi vakultunk meg egyedül és igazán, ahogy a féltékenység bizonyosság-szomja a másik emberből, a testiesség a testből, egyszóval a világiasság a világból végül is semmit se lát. Nemcsak a realitást, utoljára még legfőbb ambíciókat, jelenlétünk élményét is szem elől tévesztettük. [...] Jelen akartunk lenni minden áron, s legfőképpen épp jelenlétünket semmisítettük meg.” Ám a „szituáció kegyelméből” – némileg profánabb szóhasználattal: a világhoztartozottság nem szubjektumfüggő tapasztalatából – visszanyerhető a személyes teljesítményen túli értelmezés és kommunikáció, a tárgyi világnak mint az „élet betűinek” az olvasása.¹ Feltűnő továbbá a gondolatmenetben taktilitás hiányának a vaksághoz hasonlítása.

¹ Pilinszky János: *A „teremtő képzelet” sorsa korunkban* = *Kráter*, Bp., 1976, Szépirodalmi Könyvkiadó, 106–111. Az idézett gondolatmenet és tágabb témaköre kevésbé mediológiai szempontból, inkább az „evangéliumi esztétika” összetevőjeként került eddig elmélyült tárgyalásra, lásd pl. Jelenits István: *Pilinszky János evangéliumi esztétikája* = Tasi József szerk.: *„Merre, hogyan?” (Tanulmányok Pilinszky Jánosról)*, Bp., 1997, Petőfi Irodalmi Múzeum, 219–239; Czigány Ákos: *A tékozló képzelet sorsa Pilinszky Jánosnál (Az „evangéliumi esztétika” parabolája)* = Bazsányi Sándor és mások szerk.: *Útjaidon (Ünnepi kötet Jelenits István 70. születésnapjára)*, Bp., 2002, Magyar Piarista Rendtartomány, PPKE BTK, Új Ember, 272–290; Mártonffy Marcell: *Inkarnáció (Pilinszky művészetológijáról)* = Zemplényi Ferenc és mások szerk.: *Látókörök metszése (Írások Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára)*, Bp., Gondolat, 2003, 297–313; Szénási Zoltán: *„Egyenes labirintus” (Pilinszky „evangéliumi esztétikája” és a katalikus irodalom hagyománya)*, ItK 2009/6, 627–637; Hankovszky Tamás: *Pilinszky János evangéliumi*

Mindebből következik, hogy az érintkező informatívitás a visszanyert jelenlét tapasztalában hárríthatja el a dolgok anyagiságának és a fantázia anyagtalanságának radikálisan dichotómikus – függetlenítő – megkülönböztetését. Az élet betűiként jellemzett, mintegy a „papírra írt” történéseknek az értelmezettsége nem az anyag mozgását reflektálatlanul hagyó szellem megidézésének a következménye, hanem e kiterjedő mozgáshoz tartozással érvényesülő, attól szétválaszthatatlan képzelet és látás feltárultja. Azaz a látásnak mint érintésnek a realizálódása, a taktilitáshoz hasonlítható működése, melynek egyik mintája lehet az olvasás. A látás (olvasás) mint a tapintás mediális ekvivalenciája, az „érintő” igazodással érzékelni az eredendő-meglévő és folyvást újjáteremtődő kapcsolatot az alanyi képzelet és az „élet betűi” között. Így válna a dolgok történése egy valódi jelenlét *eseményévé*, melyben az „engedelmes képzelet” anyagtalanságának a világban-lét anyagiságához tartozottságonak vonatkozottsága válna tapasztalhatóvá. Ezen érintkezés tehát a „voltaképpen” látás természetét is jellemzi, ezért a jelenlét előáll(it)ásának feltételeként fogható fel, nyelvileg azon poétikai alapvonások egyikét képezvén, melyek – az adott esszé programos nyilatkozatától függetlenül is – alapvetően meghatározzák a Pilinszky-líra formátumát, hatását és befogadását.

Aligha kétséges, mindezzel a nyelv, a képzelet, az anyag (írás), valamint a közvetítőként meghatározott látás és érintés kapcsolatát illető dilemmák kellős közepén vagyunk.² Kiindulásul annyi jegyzendő meg, hogy – paradox módon de nem véletlenül – igazán nagy lendületet akkor kaptak e kutatások, amikor magát a mondott (a képzelet anyagtalansága és a történések anyagisága közötti) kapcsolatot kezdte kétségbe vonni a kultúratudomány egy része. Az egyre elszántabb tagadás ugyanis kiélezte és mediális természete szerint exponálta a problémát, melyről egyébként nem feledkezett meg azon hermeneutikai gondolkodás, mely a képzelőerő aktivitásában sem okvetlenül a pietista engedelmisség ismeretelméleti követelményét kereste.³ A kritikai tendencia pedig a következő elhíresült – s a mondott bírálatoknál jóval árnyaltabban fogalmazott – összefoglalással jellemezhető, mely amennyire frappáns, azért olyannyira kételyeket ébresztő egyúttal. „A kommunikáció anyagiságai mindazok a jelenségek és feltételek, amelyek hozzájárulnak a jelentés előállításához anélkül, hogy maguk jelentések lennének.”⁴

A szétválasztás ezen élessége úgy utasítja el a jelentés transzcendentalizmusát és önazonosítását (mint a dolgok külsődleges „értelmezését”), hogy ez utóbbi törekvéseket a hermeneutikának rója fel. Holott elismeri, a nem-hermeneutikai mező kérdései „valamiképp kikerülhetetlenül a jel és a jelentésvonatkozás nagyon is hagyományos koncepciójához vezetnek

esztétikája (Teremtő képzelet és metafizika), Bp., 2011, Kairosz; úő: *A „hit közegében” fogant esztétika*, Tiszatáj 2011/12, 89-105.

² E perspektíva mentén lehet folytatható a Pilinszky-líra sajátos „valóság”-tapasztalatának vizsgálata, a teremtettség és az esendőség kettősségére tekintettel, vö. Schein Gábor: *Poétikai kísérlet az Újhold költészetében*, Bp., 1998, Universitas Könyvkiadó, 179-186; újabban Szénási Zoltán: *Valóság és művészet viszonya Pilinszky életművében*, Alföld 2010/7, 68-77.

³ Lásd a kanti képzelőerőről folytatott davosi vitát (*A davosi vita Ernst Cassirer és Martin Heidegger között*, ford. Menyes Csaba = Martin Heidegger: *Kant és a metafizika problémája*, ford. Ábrahám Zoltán, Bp., Osiris, Gond, 2000, 329-354).

⁴ A mondat a *Materialität der Kommunikation* című kötet borítóján olvasható, s a vonatkozó kutatások rövid történetével együtt idézi fel Hans Ulrich Gumbrecht: *A jelenlét előállítása (Amit a jelentés nem közvetít)*, ford. Palkó Gábor, Bp., 2011, Ráció, 15.

vissza.”⁵ Vagyis e koncepciók feltételezik, hogy a kommunikáció olyan jelentések továbbítása, melyeket mint tartozékokat valamilyen matéria tartálya hordoz – ezért lenne lényegesnek tekintendő az a mód, ahogy a kommunikáció médiumai a „szállított jelentéseket” befolyásolják. Az eredendő jelentések vélelmezésének e metafizikája pedig hozzá hasonlóan metafizikainak érzékeli a kommunikációs igényt, melyet a merő spiritualitásként felfogott jelentés közvetítéseként kezel, s melyben az önálló „szellemet” a matéria hordozná valamiképp, hogy onnan kihámozható lehessen. Kritikája ugyanakkor jogosan hivatkozik a „jelenlét előállítására”, s találon emeli ki annak magától értetődő, ám fontosságában „elfeledett” alaptulajdonosságát, a *térbeliséget*. Azon térbeliséget, melyben az információ bármely formája szükségképpen megérinti-eléri valamiképp a kommunikáló alanyokat. Bármennyire is nyilvánvaló, nem árt hangsúlyozni, hogy a „jelenlét” nem mellékesen egy térbeli vonatkozás velejárója, s „amikor a 'jelenlételőállít(ít)ásáról' beszélünk, ez azt is jelenti, hogy a kommunikációs médiumok (térbeli) kézzelfoghatóság-effektusa, melyet a kommunikáció anyagiságával hoznak létre, olyan mozgások függvénye, amelyeket az intenzitás és a közelség mértéke jellemez. Hogy a kommunikáció bármely formája ilyen *jelenlét-előállítást* foglal magába, vagy hogy a kommunikáció bármely formája az anyagi tényezőin keresztül sajátos módon 'megérinti' a kommunikálók testét, talán triviális megfigyelés, de az mindenesetre bizonyos, hogy e tényt a nyugati elméletalkotás zárójelbe tette (vagy fokozatosan elfelejtette), attól fogva, hogy a kartéziánus *cogito* az emberi lét ontológiáját kizárólag az emberi értelem mozgásának rendelte alá.”⁶

Amennyiben a képzelet „olvasó” igazodása a dolgokhoz a látás közegében történhet meg, úgy a látásnak (és a képzeletnek) a taktilitás testiségéhez, a tapintáshoz (a szó kettős értelmében felfogható tapintathoz) hasonlítása – ahogy azt egyébként a Pilinszky-esszé is teszi – egyáltalán nem nevezhető véletlennek.⁷ Sőt nemcsak hasonlításról, hanem bizonyos mértékben mediális analógiáról, a kétféle térbeli kommunikáció egymással megfeleltethető működéséről beszélhetünk. A képzelet immaterialitásának ekként interpretálható, a materiális-térbeli kötődésekkel ekvivalens („engedelmes”) érintkezése a személyfeletti történésekkel („dolgokkal”), köztük akár bizonyos papíralapú írásjelekkel (a Szentírással), melyek olvasása a jelenlét eseménye lehet, különleges nyelviséget feltételez. Ennek a Pilinszky-líráról és a Szentírásról való értelmezéséhez, a vonatkozó poétikai funkciók tárgyalásához e költészet két fontos toposzából érdemes kiindulni. Azokból, melyek a látvány (a kép, esetleg a betű) érzékelése, valamint a látás közegében formálódó, érintő-érintkező jellegű odatartozás (jelenlétkalkotás) nyelvi-kulturális önprezentációiként foghatók fel: a könyv és az ikon alakzatából. (A teremtő képzeletről szóló idézett esszé maga is ahhoz a könyvhöz csatlakozott, mely a *Nagyvárosi ikonok* címet viseli.) A könyv és az ikon egymásra nyitó motívumai továbbá az írásbeliség és a képiség tágabb irodalom- és kultúratörténeti kapcsolatát is játékba hozó feljegyzésmódokra utalásokként is előfordulnak.

⁵ Hans Ulrich Gumbrecht: *i. m.*, 21.

⁶ *I. m.*, 22.

⁷ A látás érzéki és szellemi-anyagtalan közegének problémájához lásd Balassa Péter: *Semmit se látni (Látnak s láttatnak-e Pilinszky János látomásai?)* = Tasi József szerk.: *i. m.*, 26–30; uő.: *A látvány és a szavak (A Harmadnapon – huszonöt év után)* = Hafner Zoltán szerk.: *Senkiföldjén (In memoriam Pilinszky János)*, Bp., 2000, Nap Kiadó 65–77. A látvány közegének motívumai kapcsán is eredményes a Pilinszky-líra későmodern kontextusainak keresése-vázolása, lásd Beney Zsuzsa: *Ikertanulmányok*, Bp., 1973, Szépirodalmi Könyvkiadó.

A könyv, mondani se kell, elsősorban apokaliptikus szöveget tartalmazó „dolog” a Pilinszky-lírában, de nem okvetlenül a végső feltáulásra irányuló jövőndölése, inkább olvashatósága szerint. Vagyis az írás értelme abban az időben („akkor”) lépne életbe és válna hozzáférhetővé, amikor a Bárány vagy az angyalok felütik a könyvet. Nem egyszerűen a történelmi végidőkről szól a könyv, hanem a végidőkben kerülhet sor a kinyitására, megtekintésére, felolvasására, vagy a benne foglaltak megtörténéseire. Az olvasásként prezentált eszkatológia így maga sem más, mint egy szabad és korlátozhatatlan – mindaddig szükségképp elfojtott, töredékes – emberi jelenlét „előáll(it)ásának” kezdete, első pillanata. Az apokalipszis (feltáulás) – az egyszerre térbeli és időbeli jelen jelentésszerű tapasztalata – ennél fogva nem más, mint a látás és az érintkezés térbeli kölcsönösségének feltartóztatathatatlanság kibomlása.⁸ Eként mutatkozik meg az érintés terének, a „könyv” szó szerint kézzelfogható anyagságának összefüggése a benne följegyzett történések odaadó olvasásával-hallgatásával például az *Intróitusz* strófáiban: „Ki nyitja meg a betett könyvet? [...] / S ki merészel / a csukott könyv leveles sűrűjében, / ki mer kutatni? S hogy mer pusztá kézzel?” S e jövő-horizontra kérdező, ám éppen ezzel a jelenéhez forduló látás és nyelve annyiban lehet költői, amennyiben a világ dolgaiból („betűiből”) kiolvassa az apokalipszis „igazságát”, a kérügmának mint „szóeseménynek” a megnyilvánulását.⁹ A látás antropológiája ennyiben meghatározott, azaz teológiája és mediológiája egybe esik az emberi romlás (bűn) és megítéltetése tudomásul vételében: „embernek lenni annyi, mint / poklokra csavart pupillákkal nézni.” (*Pupilla*) A látó testrészt anyagsága-medialitása, a pupilla működése így nyer az érzéket előző szellemi távlatot, vagyis az érzékszerv eleve jelentésképzőként működik. „A szem magától objektívál és teoretizál [...] A látásban rejtlő absztrakciós teljesítmény, mely magába szívja egy érzéki végrehajtó folyamat minden erőtapasztalatát és ambivalenciáját, nem pusztán a fogalmi megismerés alapja, hanem a képesség eszméjének kiindulópontja is.”¹⁰ A magát ilyen látásra kondicionáló képzelet ezért semmiképpen sem prófétai,¹¹ azaz nem sokat tud a jövőről, de éppen passzivitása képesíti a várható apokalipszis vizionálására: „A jövőről nem sokat tudok, / de a végítéletet magam előtt látom.” (*Mielőtt*) S a könyv dologiságára vetett tekintet a fölmagasztosuló embe-

⁸ Az apokaliptikus jövőszemlélet jelenre vonatkoztatottságát, annak összefüggését az időiséggel és a térbeliséggel emeli ki Bárdos László: *Pilinszky János: Apokrif* = Székely Éva szerk.: 99 híres magyar vers, Bp., 1994, Móra Könyvkiadó, 605-606.

⁹ Vö. Kulcsár Szabó Ernő: *Kérüγμα és abúzió*(A Pilinszky-émlékiállítás elé) = Tasi József: szerk. i. m., 315-318.

¹⁰ Gottfried Boehm: *A képi értelem és az érzékszevek*=Bacsó Béla szerk.: *Kép, fenomen, valóság*, Bp., 1997, Kijarat Kiadó, 245. Ezzel összefüggésben válhat még inkább fontossá a szem és a szív (tehát a látás és az érzelem) metaforáinak „egyesítése” a *Senkiföldjén* című versben, lásd Horváth Kornélia: *Szem, csillag, éjszaka* (Pilinszky János: *Senkiföldjén*) = *Tűhegyen* (Versértelmezések a későmodernség magyar lírája köréből), Bp., 1999, Krónika Nova Kiadó, 53. A tanulmány meggyőzően árnyalja-kritizálja például az adott sorok azon „anatómiai olvasatát”, mely egyébként joggal figyelt fel a látás bizonyos élettanilag-mediálisan érvényesülő technikájára. (Szabó Ede: *Pilinszky János: Senkiföldjén* = Alföldy Jenő szerk.: *Miért szép?*, Bp., 1980, Gondolat, 317-327.)

¹¹ A prófétai dikció hasonló összefüggéseire és megkérdőjeleződéséhez lásd Kulcsár-Szabó Zoltán: *Intertextuális háttér és a szöveghagyomány rétegződése az Apokrifben* = *Hagyomány és kontextus*, Bp., 1998, Universitas Könyvkiadó, 88-91, skk. Az intertextuális alakításokat vizsgálta újabban Basa Viktor: „S éjjélkor talán” (*Intertextuális adalékok Pilinszky János Halak a hálóban című versének értelmezéséhez*), ItK 2009/6, 638-650.

ri testek elképzelésével együtt alkotja meg az ilyen jövőbeliségből feltároló jelenlét tapasztalatát.

A szenvedéstörténet relikviája és legfőbb jele, a kereszttel, mint az áldozathozatal szakramentuma, maga is az érintkezés, nevezetesen a világba ékelődés fájdalmas kifejeződése lesz: olyan „információ”, mely tehát nem egyszerűen egy (külsődlegesnek vélhető) értelmet hordoz magán, hanem amelynek térbeli-anyagi előfordulása – sorsának így látható és követhető konkrét eseménye – maga lesz jelentésszerű. A dolgokkal érintkezés fájdalmának a Pilinszky-lírára olyannyira jellemző motívuma, a szállka, közismert gyakorisággal csatlakozik e jelentés előállításához. A kereszttel így a mondott térbeli érintkezéssel-ékelődéssel – mint a fájdalom kiváltó anyaga és egyúttal a megváltás helye – válhat a végidőről beszélő alakzattá, lehetővé téve az ekkor megmutatózó betűk olvasását. A kereszttel dialogikus jelenlétet teremtve, mely a legegyszerűbb és legbensőségesebb vallomást, annak kimondását tartalmazhatja legsajátabb értelmeként: „Az Atya, mint egy szállkát / visszaveszi a kereszttel / s az angyalok, a mennyek állatai / fölütik a világ utolsó lapját. / Akkor azt mondjuk: szeretlek.” (*Mielőtt*)

Itt említhető röviden az érintkezéssel alapuló szóképzés, a metonímia sajátos, mindezzel megfelleltesítő átfunkcionálódása. A metonímiának az allegóriához kapcsolódó nyelvvisége, a posztstrukturalista kutatásokban kiemelt szövegszerűsége közismerten a temporalitás tapasztalatát engedné érvényesülni. E sajátossága pedig szembeállíthatónak tűnt a szimbolikus nyelvhasználathoz rendelt térbeliséggel és az önazonosnak-statikusként vélt jelentést metaforizáló meta-fizikával. Mediológiaiul ugyanakkor kissé paradoxnak vagy legalábbis kidolgozatlanak tűnik a vélekedés, miszerint éppen az érintkezésre, tehát egy térbeli viszonylatra épülő alakítás dekonstruálná időivé a szimbolizáló nyelv térbeli mechanizmusait. Pedig szó lehet erről, csak hogy – a mondottak alapján – e folyamat nem a térbeliség ellenére, hanem éppen annak révén következhet be.¹² Amennyiben az információ (nyelvi jelentés) áramlását nem a „térpontok” mint mechanikus-statikusként adóvevők által közvetített üzenetnek értjük, hanem maguknak e „térpontoknak” az egymást létezésükben transzformáló, azaz performativitásként megragadható mozgásaként, akkor közel juthatunk a „térre vált idő” és az idővé váló tér jelenlét-tapasztalatához. (E relációt egyébként az a Palágyi Menyhért kezdte boncolgatni, akinek munkásságát a hazai kutatások számára is a nemzetközi mediológia elismerése fedezte fel.¹³ Palágyi fényelmélete a fény terjedését – a térpontok érintkezését – az időbeli folyamattá átértelmezett intervallumok érintkezése szerint jellemzi.)

A kereszttel szállkaként előfordulása igen hatásosan érzékelteti az emberi állapot olyan térbeliségét, mely a benne zajló kommunikáció (olvasás, vallomás) közegeként ismerszik fel. A nevezetes Simone Weil-idézet nyomán például, mely a tér és az idő motívumait köti a megfeszítettség állapotához, együtt jár a szállkák gyötrelme a látás metsző élességével, s a tekintet másik testet kereső igazodásával. „'Latrokként – Simone Weil gyönyörű szavával / – tér és idő kereszttjére / vagyunk mi feszítve emberek.' / Elalélok, és a szállkák fölriasztanak. / Ilyenkor metsző élességgel látom a világot, / és megpróbálom feléd fordítani a fejemet.” (*Naplórészlet*). A térbeliségnek és az időbeliségnek a konkrét testi szenvedéshez kötött érzékelése éppen a huszadik század metafizika-ellenes tendenciái mentén tűnik fel határozottan és mutat poétikailag kezdeményező karaktert a későmodernitás történeti periódusában. (Megemlí-

¹² Ahogy Pilinszky esztétikájában hangsúlyozódik a „vertikális” és nem „horizontális” jellegű alkotói perspektíva, lásd Németh G. Béla: *A hit hitele* = Tasi József szerk.: *i. m.*, 21.

¹³ Még ezt megelőzően emlékezett meg Palágyiról a Műhely folyóirat 1991/6-os száma.

tendő, hogy a metafizikai szubjektum-felfogás és a szubjektum-objektum osztottság fenomenológiai indíttatású kritikája, így Martin Heidegger vonatkozó terminológiája, mely idői aspektusa mellett a világban-lét térbelisége szerint is dekonstruálja a kartézianus elvonatkoztatásokat, a jelenlét létezőjét köztudottan *Dasein*-nak nevezi, vagyis a térbeli és időbeli értelemben egyaránt használatos „da” mutató névmást alkalmazza.) E nem-metafizikai távlat egy vallásos világnézet benne foglaltja is lehet tehát, vagyis az emberi létező hasonló elgondolása nem függvénye a világnézeti hovatartozásnak.

Emellett a kiteljesedő jelenlétként értett eszkatológia másik, a szálfka és a kereszt mondott összefüggését éppenséggel tagadó formája, mely az újszövetségi hagyomány szerint a végidő antikrisztusi stádiumának a következménye (az angyali harsonákkal jelzett kozmikus katasztrófák sora), ezért nem mással mint ugyanazon érzékelésmód osztottságával, például az elnémuló hangzás (a csend) közegének térbeli széttagolásával válik kifejezhetővé. „Külön kerül az egeké, s örökre / a világvégi esett földké, / s megint külön a kutyaólak csöndje”. A hangtalanság tere válik szét így, a csend ölt felbontott térbeli formát, hogy megosztása által maga a térbeliség (és nyelvi kommunikativitása) hulljon szét az *Apokrif* első soraiban.¹⁴ A szegmentált térbeliség nyilvánvalóan megszünteti az információhoz szükséges folytonosságot.¹⁵ E szaggatottság mentén a látás látványa egy „állati” visszatekintés lesz, mely nélkülözi addigi humanisztikus – legalábbis antropomorfizált – értelmét. A fény forrása néma szervvé, pupillává alakul, miként a preszókratikusok hitték, hogy a fényt a szem bocsátja ki magából. „És látni fogjuk a kelő napot, / mint tébolyult pupilla néma és / mint figyelő vadállat, oly nyugodt.” Itt nem hagyható ki egy rövid utalás arra, hogy szintén az érintés és a látás mediális analógiáján, ugyanakkor ezzel együtt az érzékelt világ radikális térbeli elkülönítésén alapul a *Négysoros* jól ismert szuggesztivitása.¹⁶ A jelenlététől önmagát nem elvonó-megkülönböztető, hanem annak kiszolgáltató-átadó én saját pusztulását, vérének ontását a környezet végletes széthullásából – a jéghideg homokban alvó szegektől a folyosón égve hagyott villanyig terjedő képzetek avantgárd montázs technikáját alkalmazva – vezeti le. A széttagoltságot az *Apokrif* motívikája esetében a papírra vetett szavak későbbi lejegyzése-kezelése – újrairása – is prezentálja-jelöli. A költemény záró szakaszának néhány sora („Látja Isten, hogy állok a napon. [...] És könny helyett az arcokon ráncok, / csorog alá, csorog alá az üres árok.”) tudvalevőleg szétszabdalt formában ismétlődik meg az *Utószó*ban.¹⁷ E tördelés, e szaggató írásaktus újrajátssza ugyan, sőt anyagiságában kiteljesíti a térbeli érintkezés meg-megszakadását, de az emlékezet anyagtalanságára hivatkozó megszólítás, azaz a dialogizáló beszéd mégis átfogón újraszituálja – közvetlen érintkezésbe hozza – a papírlap médiumán immár szétváló-megismételt memóriajeleket. „Emlékszel még? Az arcokon. / Emlékszel még? Az üres árok. /

¹⁴ E „fogantató helyzet” kommunikativitására mint sajátos dialogicitásra Németh G. Béla lényegi meglátása szerint az „én-te viszony totális hiánya és legyőzhetetlen vágya” jellemző egyszerre. Németh G. Béla: *Az apokaliptikus közelében (Pilinszky János: Apokrif) = Századutóról – századelőről*, Bp., 1985, Magvető Könyviadó, 447.

¹⁵ Az *Apokrif* e soraira hivatkozva jegyzi meg Lőrincz Csongor, hogy „[a] Pilinszky-versek nyelvhasználata többnyire olyan figurációs eljárásokat fejleszt ki, amelyek a beszédhelyzetet egyfajta szemléleti osztottság megszólaltatójaként értelmezik.” *Kérügma és literalitás = A líra medialitása*, Bp., 2002, Anonymus, 216.

¹⁶ Vö. Tolcsvai Nagy Gábor: *Pilinszky János*, Pozsony, 2002, Kalligram, 120.

¹⁷ Vö. Szentesi Zsolt: *A visszavonhatatlan pusztulás víziója (Pilinszky János: Utószó)*, Irodalomtörténet, 2000/4, 572-587.

Emlékszel még? Csorog alá. / Emlékszel még? A napon állok.” Az emlékezésre hívás beszédnek és írásképének e fegyelmezett párhuzamokba rendezett ritmusa nem rejtheti el, inkább kiemeli, hogy éppen a lejegyzés maga enged kiolvasni a papírról egy másképp, az íráskép ellenére összeálló mondatrendet: az arcokon – az üres árok – csorog alá – a napon állok. A szavakat az olvasás egy másik szintakszisba rendezi, így azok újra érintkezhetnek egymással, mintegy regenerálódnak széttépettségükből és a papírról immár leváló, az írásaktus térbeliségét újrendező összefüggés (az igazodó látással regenerálódó szün-takszisz) részeivé alakulnak. Az olvasás így mintegy kivieszi írásos közegükből a szavakat, s egy, az írással szétzúzott, de mégis felmutatható, verbalizálható mondatrendet állít helyre.

A lejegyzés (írás) továbbá, éppen ezért, igyekszik elkerülni a jelölés szabályszerűségeiből fakadó általánosítást, a jelentésviszony saussure-i felfogásával rokonítható nyelvhasználatot. Vagyis e költészet olykor már magával az írásaktussal is megkísérel a szavaknak az absztrakt jelentéseik felé mozduló, a mindenkori nyelvi szabályozottsággal (strukturárával) realizálható irányán, s lehetségesnek, sőt szükségesnek tartja a parole-szintű nyelv, a beszédhang és a csönd valamilyen papírra vetését. E lejegyzés így megtöri a langue szerkezetét, pontosabban annak töréseire figyel, s képes lesz arra, hogy mégis a „tükre” – leképezése, érintkezéssel képzett sztereotípiája – legyen a beszédnek, csakhogy immár a beszédben (ismételhetetlenül) jelentéses mozzanatoknak. A rögzítés mint költői formálás ilyen esetekben akkor férhet hozzá a dolgokhoz, amikor azok esetlegessé, esendőségükben kézzelfoghatóvá válnak, amikor a történések performatív gyarlósága bizonytalanítja el a jelvonatkozások platónizálón állandósuló rendjét. A szavak szinte úgy kerülnek lejegyzésre ekkor, ahogy a fonetikai ábécé kísérli meg visszaadni a beszéd vagy a hangfelvétel sajátosságait, eseti konkrétumait. Ennek ars poetica-szerű megfogalmazása a következőképp hangzik: „Ne a lélekzetvételt. A zihálást. / Ne a nászasztalt. A lehulló / maradékot, hideget, árnyakat. / Ne a mozdulatot. A kapkodást. / A kampó csöndjét, azt jegyezd.” (*Intelem*) S ha minderről hírt ad az „írnök”, akkor a vers szerint nem járt itt hiába. Az *Utószó* mondattördelő performativitása mindenesetre az így lejegyzett zihálást, a hideget és az árnyakat, a kapkodást adja „hírül” például. Vagyis szembezáll az írásbeli kommunikáció azon velejárójával, mely a jelenétől foszthatja meg az embert, s mely úgy teremthet távolságot az érzékelés és a dolog között, hogy a jelentést már meglévő anyagtalán értelemként és ne az anyagtól hordozottnak feltételezi.

Az eredendően kész-befejezett jelentések birtoklásának elhárítása-tagadása, egy értelem akár abszurd hiányának tapasztalata mint a lejegyzéssel, a tördeléssel előhívott diszkurzivitás-nyom is „megszólalhat” a költeményekben. A *Vesztőhely télen* soraiban a papír jobb szélére nyomtatott „Nem tudom.” hiányos mondat válaszol a bal oldalon fölített kérdésekre („Kik fölvezetnek? [...] Kik fölvezetik? [...] Vágóhíd vagy vesztőhely?”, stb.). A mintegy külső nézőpontból – a kérdések írásaktusára a térközzel jelölten – reflektáló szemlélet a saját elvont, abszolút szellemi tartalmú válaszlehetőségeinek kudarcát ismeri el. A papíron színre vitt távolság a betűk és az értelem keresése között az értelemről megfosztottság („[n]em tudom”) állapotát beszéli el, teszi éppen ezt jelenvalóvá. A írás térbeliségében a szavak között előálló érintkezéshiány egy jelenlét elvesztésének mint a jelentés megfosztásának a tapasztalásával válik ekvivalenssé. Vagyis maga ez a megfosztottság „állítja elő” mindennek itt jelenvaló tapasztalatát. A zárómondat tudástagadó általánosítása – többes számú grammatikája – ezért immár nincs elválasztva az írásművelet kezdő pozíciójának, a balra írt, a címet ismétlő mondatnak a látványától. E szentencia közvetlenül érintkezik a vesztőhely képzeletbeli látványá-

val: „Vesztőhely télen. Semmit sem tudunk.” Vagyis az olvasót többek között a szavak írásbeli-térbeli elhelyezése vezeti be – vezeti vissza – a „zihálás” és a „kampó csöndje” hallgatásába. Hasonlóképp ahhoz, ahogy kérdések helyett felszólítások sorával, válaszok helyett pedig zárójelbe tett, reagáló testi cselekvések közlésével tűnik fel az *In memoriam F. M. Dosztojevszkij*. A szavak (parancsok, illokutív beszédaktusok) értelme a végrehajtásukkal inszcenálódik, vagyis a nyelv (mint beszéd tett) jelentése nem más mint a vele társultan ott és akkor engedelmeskedő mozdulat. „Hajoljon le. (Földig hajol.) / Álljon föl. (Főlegyeneseedik.)”, stb. A megszólítást a testi válasz teszi dialógussá, a nyelv és a test térbeli (színre vitt) összetartozása pedig mindkettőt jelentéssé.¹⁸ A szavak testi performálásával pedig a „helyszínen” (a szituációban) megszűnik, pontosabban ki sem bontakozik a különbségtétel cselekvés és informativitás között. Ahogy *A tett után* szinte programos rákérdezéssel fejezi ki: „A szemle és a tett között / mintha nem is váltott volna ruhát. [...] miért, hogy a helyszín a legerősebb?”

A tett értelmezése ezért lehet a tett megisméltése, vagyis – a temporális különbség létrehozásának, ugyanakkor éppen ezzel az értelmezés és testi gesztus összjátékának – ismétlés-szerű-figuratív gyakorlata: „Emeld föl, ahogy akkor fölemelted, / és üss vele, ahogy akkor ütöttél.” (*Kétsoros*) A formális logika egyik alaptörvényét, az azonosság elvét módosítja itt is a jelenlét időisége: a cselekvés iterabilitása értelmezőerőt rejt, performálása jelentést állít elő. Az azonosítás értelemképző ereje éppen akkor mond csődöt s válik tagadásá másutt egy merőben immanens („földi”-anyagi) közegben, ha megmarad pusztán a grafémák jelenlét-fosztó sorainál, a betű, a szám, az írással struktúrált mondat artikulálásánál. „Nem föld a föld. / Nem szám a szám. / Nem betű a betű. / Nem mondat a mondat.” (*Költemény*) S amikor e vers áttér az azonosítások tagadásából az azonosítások állításának nyelvére, Isten nevét mondja ki elsőként, de a szellemi távlat megnyitásával sem transzcendálja környezetét.¹⁹ Az identifikációkkal fokozatosan egy olyan történelmi emlékezetet aktualizál, mely gyakran lép elő a Pilinszky-lírában egy jelenvalóság állandójaként. „Isten az Isten. / Virág a virág. / Daganat a daganat. / Tél a tél. / Gyújtótábor a körülhatárolt / bizonytalan formájú terület.” S e poétikai eljárások feltárásához aligha nyújt nagy segítséget a jel és a jelentésvonatkozás említett „hagyományos” szemiotikája, nem-hermeneutikai ambíciójú koncepciója.

Mindezzel összefügg továbbá a Pilinszky-lírának az orális spontaneitás jegyeit mutató számos sajátossága. A gyakori felütéses (parataktikus) kötőszók (mert, és, ezért) például – jórészt az idézett versekkel is példázhatón – olyan szövegvilág létrehozását célozzák, melyben a tettek és a szavak felcserélhetők. A térbeliség cselekvő „igeisége”²⁰ és a jelenlét „orális ontológiája” mintha a korinthusziaknak írt második Szent Pál-levél azon – mediológiai is immár sokat idézett – belátása mentén születne meg, miszerint „a betű öl, a lélek pedig él-

¹⁸ Pilinszky Dosztojevszkij-olvasatához lásd Tverdota György: *Pilinszky és Dosztojevszkij* = Tasi József szerk.: *i. m.*, 96–103.

¹⁹ Olyannyira nem, hogy a második rész tautológiái sem tekinthetők a korábbiakkal szembesített, még megmaradt evidenciák közlésének, ahogy azt az olvasás időbeliségéhez tudatosan kötődő „lineáris” értelmezés megállapítja. Angyalosi Gergely: *A meghatározás agóniája (Pilinszky János: Költemény)* = *A költő hét bordája*, Debrecen, 1996, Latin Betűk, 202–203.

²⁰ Vö. Kurtán Tünde: *A meghasadt tér melankóliája (Az igekötők szerepe Pilinszky János költészetében)* = Tasi József szerk.: *i. m.*, 203–216.

tet.”²¹ Bár – könyvet készítő szolgálata, a fentebbi följegyző teljesítménye révén – „[m]eg-érdemelné a békés halált / minden írnok, aki az éjszakában / tollat fog és papír fölé hajol.” (*Betűk, sorok*) De az írásos kommunikáció linearitása (mint egy szakrális könyv kihallható oralitásával ellentétes közlés) lehet képes arra is, hogy megképezze a kitesztítés, a kiszolgáltatás, a megszegyenítés narratíváját, s hogy közege, a betűk sorba és síkba rendezett egymásutánja a személytelenítő-elidegenített, ítéletszerű tartalmak közleményeként működjön. „Táblára írva nyakadba akasztjuk / történeted.” (*Trónfosztás*) Így érinti meg ekkor a szó a testet, fájdalmasan különbözvén a „látó” beszéd tapintatától.

A megnyilatkozások osztottságának, a nyelvi-egzisztenciális izolációnak látással-érintéssel megszüntetése, a térben akadálytalan információs folyamat szinte ujjongó öröme már-már a fentieket megalapozó kommunikációs program bejelentéseként hat a korábbi keltezésű *Aranykori töredék* soraiban. „Az össze-vissza zűrzavar kitáru, / a házakban s a házak tűzfalán, / a világvégi üres kutyaóiban / aranykori és ugyanaz a nyár! / És ugyanaz a lüktető öröm: / dobog, dobog a forró semmiben, / [...] mi kívül izzott, belül a pupillán, / itt izzít csak igazán, idebenn! / [...] Mint vesztőhelyen, olyan vakító / és olyan édes. Úgy igazi minden.” A világvég, a kutyaól, a pupilla, a látás, a vesztőhely Pilinszky-nél gyakori, jellegzetes motívumainak később – az említett módon – éppen ezzel ellentétes, fentebb idézett figurálása fog tehát szembenézni a nyelv és a kommunikáció veszteségeivel, mint a kifosztott jelenlét törmelékeivel. De ebben a költeményben az „ugyanaz”-reveláció, a kívül-belül, a közel-távol, a régi-most kettősségek feloldása még akár misztikusnak is nevezhető olyan értelemben, hogy ez a „minden-egy” élmény a „dolgok” és a képzelet érintkező összetartozottságán alapul, s vízióját a tér és idő immanens konkrétumainak jelentésszerű konstellációja képezi.²² (Külön téma lehetne a távolról sem mindig üres metafizikai gomolygásba hulló misztikus nyelv hasonló ittlét-indexeinek kimutatása.²³) Nyilvánvaló, hogy a jelenlétnek ezen misztikus gyönyörűsége s annak kifejezése feszültségben áll a „reprezentáció” jelölésmódjával. De ha a reprezentációt nem a jelentésképzés kizárólagos módjának tekintjük, azaz ha túllépünk a jel és a jelentésvo-natkozás elméleteinek szokásos (immár eleget kritizált) konstrukcióin, akkor a reprezentációval szembe kerülés egyáltalán nem látszik egybeesőnek a jelentés elkerülésével. Aligha vitás ugyanakkor, hogy semmilyen jelenlét nem konstituálódik anélkül, hogy eltörölne egy olyan – illuzórikus – jelenlétformát, „amelyet a reprezentáció jelölni akar.”²⁴ Ezen nem-reprezentatív jelenlét-előállítódás, vagyis a látvány reprezentativitásának tagadása – mint éppen a látás-érintés ekvivalencia következménye – meghatározó eleme a Pilinszky-lírának. „Látjátok a bejárat fényében / a szőlőlugast? A meszelt padot? / A levelek nyomasztó, viaszos zöld /

²¹ 2Kor, 3, 6. Vö. Walter J. Ong: *Nyomatás, tér és lezárás*, ford. Szécsi Gábor = Nyíri Kristóf, Szécsi Gábor szerk.: *Szóbeliség és írásbeliség*, Bp., 1998, Áron Kiadó, 151-153.

²² Vö. Radnóti Sándor: *A szenvedő misztikus (Misztika és líra összefüggése)*, Bp., 1981, Akadémiai Kiadó; uő.: *A misztikus költő*, *Árgus*1991/1, 52-54; s a térbeliség kérdésköréhez lásd még uő.: *Tér és kapcsolatok (Pilinszky – Schádár) = Mi az, hogy beszélgetés?*, Bp., 1988, Magvető Könyvkiadó, 317-333.

²³ Ahogy Heidegger-nél a vallási gondolkodás kései, újabb előkerülése, pl. a Meister Eckhardt misztikájáról szóló fejtegetések sora éppen a teológiai metafizikától elfordulás jegyében született. Vö. Hans-Georg Gadamer: *Heideggers Wege (Studien zum Spätwerk)*, Tübingen, 1983, Mohr, 149.

²⁴ Jean-Luc Nancy: *The Birth to Presence*, Stanford, 1993, Stanford University Press, 4, idézi Gumbrecht: *i. m.*, 52.

távollétét? *És mégis itt állt.*” (*Mégis*) A „jelölt távolléte” mint reprezentálhatatlansága itt éppen emlékezetbeli (immateriális) „jelenlétének” intenzív tapasztalását erősíti.

Amennyiben a lejegyzés, a költői („írnoki”) tevékenység nem más mint igazodás: a szakrális ősrásnak („Isten betűinek”) olvasásából fakadó tanúságtétel, akkor megkockáztatható, hogy a világnak mint látványnak az „érintésszerű” szemléletével-olvasásával és olvastatásával lehet kapcsolatos a Pilinszky-líra kötetcímmel is jellemzett képiessége, egy ikonikus látásmódra hivatkozása. Az ikonicitáshoz mint az érzéki és a gondolati tartományok mondott relacionálását egészen sajátos radikalizmussal magába foglaló jelenséghez itt elég csak röviden utalni a közismert interpretációra, miszerint „az ikonosztáz a látható és a láthatatlan világ között húzódó határ”, amely nem ábrázol (reprezentál) valamit, hanem amely „ontológiai érintkezésbe lép” egy szellemi ősképpel mint realitással. Hangsúlyos tehát az érintkezés materiális feltételezettsége: ahogy „az ablak lehet fény, lehet fa és üveg, az azonban, hogy egyszerűen csak ablak legyen, nem képzelhető el.” S ez a kommunikáció egy olyan „hullámszerű” – anyagiságában közvetítő – mozgás révén következik be, mely a köznapi beszédet, annak egyedi, lényegre törő előadásmódját is jellemezheti. Az érintkezésbe lépés így az ikon fény-szerű („fényre írt”) létmódjával is kapcsolatba léphet, teóriája szerint ezért nem bálványimádás a kép látása mellett az érintő hódolat testi megnyilvánulása (pl. megcsókolása) vagy egyéb, odaillő tárgyakkal kifejezett, térben kifejeződő tisztelete (tömjénezés, gyertyagyújtás, stb.) sem.²⁵

Mondani se kell, a *Nagyvárosi ikonok* rématikus címadása hívja fel a figyelmet legelső sorban az iménti összefüggések megkerülhetlenségére. Azzal együtt például, ahogy a kötetben a látás térbeliségének mint a levegő vibrálásának már-már érintéssé váló tapasztalata idézi fel Van Gogh művészetét. Hogy a világ, s éppen a nagyváros jelenségei legyenek ikonszerűen láthatók, vagy azzá formálhatók, ahhoz egy olyan sajátos „ikonikus fordulatban” is részesednie kell valamiképp e nyelvezetnek, mellyel többek között a Van Gogh-festmények tapasztalata válik a versbe írhatónak. A „rozoga meleg” vonatkozó, félreérthetetlen utalású szünesztéziája, majd a nap papírközelségére érkezése, vagyis a fénylés és a konkrét leírás anyagának szoros kapcsolatba hozása vezeti fel a magát inszcenáló én felkiáltását a zárószakaszban: „a jelenidő vitrinében égek!”²⁶ (*Van Gogh*) E színre vitel, a jelennek mint kitett látványnak az érzékeltetése a szubjektum-objektum osztottság metafizikáját is kerülni igyekszik, vagyis azt a – térbeliségében is tapasztalható – elkülönítést oldja fel, mely az önmagában gondolkodó alany és a külvilág kartézianus kettősségét alapozza meg. Itt elég csak célozni *A világkép korszakának* Heidegger-től megnyitott analízisére,²⁷ a képlátásnak a benső ént és a külső tárgyat eltávolító újkori működésére, akár mint a modern fantázia Pilinszky Jánostól idézett kritikájára.

Vincent Van Gogh alakja-látásmódja később is előkerül Pilinszky-nél, olyan látványtartalmak nyelvhez-kötésével, melyek a holland festő művei révén a térbeliség piktúrájának egészen sajátos esztétikai tapasztalatát eredményezik. E látványteremtésre mindenekelőtt az írás médiumának említett szemantikai linearitásával szembesülés lesz a jellemző ekkor. E li-

²⁵ Pavel Florenszkij: *Az ikonosztáz*, ford. Kiss Ilona, Bp., 1988, Corvina, 23, 28, 31, 32.

²⁶ Az ikonicitás és a vitrin-metaphora összefüggéséről lásd Tolcsvai Nagy Gábor: *i. m.*, 130. E monográfiának a *Nagyvárosi ikonokról* szóló fejezete az ikon-motívum nyelviségének mediális értelmezését is kezdeményezi.

²⁷ Martin Heidegger: *A világkép korszaka*, ford. Pálfalusi Zsolt = *Rejtektak*, Bp. 2006, Osiris Kiadó, 70-87.

nearitás ugyanis a nyelv narratív-integratív funkcióját, vagyis ezen belül éppen az elutasított „teremtő fantázia” integráló erejét gyarapíthatja. Hogy a képzelőerő rendelkezhet az integrativitás – az akár ideológiai meghatározottságú egységesítés – funkciójával, arra szakirodalma már rámutatott, bár olykor meglehetősen egyoldalú, túláltalánosító kritikával.²⁸ (E kritika különösen akkor véti el célját, ha a képzelőerőt merőben ismeretelméleti tényezőként kezeli, s ezért a tárgyi világgal szembesített szubjektivitás benne foglaltjának és képességének tartja ahelyett, hogy értelmezőerőként fogná fel.²⁹) A lényeg ezúttal, hogy a térbeli érintheztség nem a „teremtő” képzelet szellemi univerzalitásának, hanem a látványelemeiből folyvást újrarendeződő – újraolvasandó – jelenlétének az „előállítását” eredményezi és reflektálja. Van Gogh festészetéről (is) elmondható, hogy vibráló-dinamikus látványteremtése legyűri a kép narratív-integratív természetét, az alfabetikus (írásos) kód mintájára készült szerkesztettségét, legalábbis visszafordul onnan, s alkotóelemeinek rögzíthetetlen, azaz pillanatról-pillanatra eltérően rögzülő receptív változatait provokálja ki. (Többek között ezért sorolhatják művészetét az „impresszionizmushoz”.) A kétféle képalkotás kulturális hagyományáról dióhéjban elmondható, hogy „[a]z egész nyugati kultúra olyan kísérletnek tekinthető, melyben a képzelőerő feltárása folyik (a képek magyarázata végett). Erre szolgált a lineáris írás felfedezése. Ez egy olyan kód, mely lehetővé teszi a képkód megfejtését, ezáltal a képzelőerő helyének tisztázását, és a képeknek a tárgyi világ szempontjából történő újra átláthatóvá tételét. Ezt az első mezopotámiai írásleletek elég egyértelműen tanúsítják. E táblákon ugyanis láthatóvá válik a lineáris írás gesztusát hordozó szándék. Ennek során egyedi képelemeket (pixeleket) ragadnak ki a képmezőből, hogy azokat a piktogramként sorokba rendezzék. Ez arra irányul, hogy a kétdimenziós képeket egydimenziós jelsorokká kódolják át, hogy alávesse a képeket a sorba rendező (elbeszélő) kritikának. Ez a lineáris írás mögött meghúzódó ikonoklasztikus szándék az ábécé esetében még egyértelműbb, mint a piktogrammoknál. [...] Az utóbbi időben ez a helyzet alapjaiban megváltozott. [...] Ha ezt az újfajta képalkotó gesztust fenomenológiailag írjuk le, akkor (kalkulált) pontszerű elemek képpé történő összeszedetéseként jelenik meg, kom-putálásként mutatkozik. [...] Az egyes gesztusok nem oldják fel és váltják fel egymást, hanem egymásba érnek.”³⁰ Egy új képzelőerőnek ezen Flusser-féle összefoglalása mint egy „numerikus kódnak” a leírása persze csak részlegesen felel meg az engedelmes képzelet kívánalmainak, több vonatkozásban pedig éppen az ellentétét alkotja. De Van Gogh művészetének, s látásmódja bizonyos ehhez hasonlítható vonásainak nyelvi-mediális átszemantizálása-áttevődése mindenesetre alkalmat ad arra, hogy a tárgynak érzékelt világ ne csak folyamatok jövőbe vezető és eltűnedező kötelékeként integrálódjon a költői szemléletben. A látvány sorozatszerű-lineáris („alfabetikus”) kódolása átfordul a „pixelek” kezelésébe, a fénypontok „összszedegetésébe”, miáltal az én jelenléte a digitális információ kételemű (bináris) szembesítettségével (mint a következő versidézetben egy állítás és egy tagadás ütköztetésével) válik közölhetővé. Ezáltal artikulálódnak az idői különbségek is, kiegészülve a szubjektum látványhoz tartozásának és a látványból távozttságának-kilépésének, tehát szubjektivitása ek-szisztáló, „világképszerű” keletkezésének – mint ezúttal pusztulásához vezető (s egyúttal szellemi-transzcendens közegebe sodró) eseménynek – a pillanataival.

²⁸ Lásd Cynthia Chase: *A művészet és a képzelőerő felértékelésének értelmezése*, Helikon 2000/1-2, 23-30; Forest Pyle: *Képzelőerő és ideológia*, uo., 31-58.

²⁹ Lásd 2. jegyzet.

³⁰ Vilém Flusser: *Az új képzelőerő*, ford. Tillmann József A., Athenaeum, 1993/4, 256-61.

„Estére csak a lámpasor, / a sárga vályogfal ragyog, / s a kert alól, a fákon át, / mint gyertyasor, az ablakok; // hol én is laktam, s nem lakom, / a ház, hol éltem, és nem élek, / a tető, amely betakart. / Istenem, betakartál régen.” (*Van Gogh imája*)

A költemény képiségének térbeli érintettségként (a fénypontok sorának az ott lakozás egykori meglétét vagy jelenkori hiányát illető polarizálásként) felvezetése a látvány anyagiságát eleve jelentésként működteti. Ez a bináris (laktam – nem lakom, éltem – nem élek) jelentésség azonban – nem árt ismételni – a metafizikai tartományok távollétének, a „távollevő istenek” hölderlini tapasztalatának a szellemiségét (!) hordozza. Vagyis képzelőerejének ikonicitása – annak kétségtelenül transzcendentális igénye – úgy hagyatkozik Isten „realitására” és a világ „irrealitására”, hogy magát ez utóbbi foglyaként ismeri fel.³¹ Ezzel magyarázható a „nagyvárosi ikonok” olykor távolról sem ikonszerű medialisága, vagyis anyagiságuknak – minden sokat emlegetett nyelvi kopárság ellenére – szinte túlfűtött, „túlhevített” karaktere. Ez a már idézett Van Gogh-utalásoknál is megfigyelhető, hagyatkozva a képek vibráló anyagára, közvetve a felhordott festékrétegek brutális bőségére, szinte a térbe kinövő helyfoglalására. E képkalkotás technikailag az olajfestékkel vitelezhető ki, melynek alkalmazása egyébként szintén tökéletes ellentétben áll az ikon fatáblára festett, alapközegéhez alkalmazkodó finomságával. De éppen ez az ellentét, a festék felhordásának, a „saját síkok” kialakításának túlhajtott szubjektívizmusa, a háttérén uralkodni akaró perspektívizmus önkényének túlzásai érhetik el a közegek hagyományával ellentétes hatást, válthatják ki az érzékiség materiális apológiájának önfeladó esendőségét. S itt hozható szóba egy figyelemre méltó analógia, melyet az ikonicitás szakirodalma az olajfestmény és az orgonazene médiumai között felfedezni vél. „Az olajfestéknek már a konzisztenciája is hasonló belsőleg az orgonazene olajsűrűségű hangjához, az olajfestményen látható zsíros ecsetvonás és a színek teltsége pedig az orgonazene vérbő teltségével alkot szoros kapcsolatot. Földi, hús-vér színek és hangok ezek. Az olajfestészet történetileg épp akkor fejlődik ki, amikor a zenében is megkezdődik az orgona használata, és kibontakozik az orgonaépítés művészete. Itt kétségtelenül van valamiféle közös alap, amiből mint egyetlen metafizikai gyökérből a két rokon anyagi ok kisarjadt, amiért is mindkettő ugyanannak a két világérzésnek a kifejezését alapozza meg, bár különböző területen.” Ezzel az érzéki immanenciával szemben lenne az ikonfestészet a „lét metafizikája – de nem absztrakt, hanem konkrét metafizika.”³² A „konkrét metafizika” sokat sejtető, ám filozófiailag kissé talányos kifejezését nem részletezve egy olyan értelmezés kockáztatható meg, miszerint egy szellemi és egy anyagi tartomány összetartozásáról van szó akkor is, ha Florenszkij érvelése – a Pilinszkyéhoz hasonlóan – kiszolgáltatja magát a teológiai diszkurzusba sorolás elhárító reflexeinek. Mindenesetre az olajfesték Van Gogh-i tobzódása és az orgonazene hangjainak extatikus zengése – amennyiben (metaforikusan) elfogadható paradox „visszaikonizálódásuk” fenti tendenciája – kétségtelenül jelen van Pilinszky lírájában. Az előbbi médium után most az utóbbira térve hadd emlékeztessünk a közismert sorokra, a

³¹ Összetevőjeként annak a tárgyiasságnak, melyben nem „az alany szövegszerző 'eltüntetése', eliminációja következik be, hanem a világban való bennlét helyzetének megkettőződése.” Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Bp., 1993, Argumentum, 59. E kettőség észlelésének következménye lehet pl. a bűn és az imádság egymásba fonódó, kettős poétikai alakzatának a kiemelése, lásd Szávai Dorottya: *Bűn és imádság (A Pilinszky-líra camus-i és kafkai szöveghagyományáról)*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2005.

³² Florenszkij: *i. m.*, 67, 73.

templomi orgonahangot felidéző zúgásra, melyet ugyanakkor a fény átható egzaltációja kísér, hogy mindez a katolikus liturgia nyelvi latinitásához rendelődjön: „fözlúgnak a hamuszín egek”, „fölszeng a világ”, „megérik a fényt a gyökerek”, „Et resurrexit tertia die.” (*Harmadnapon*). E döbbenetes erejű költemény példázhatja továbbá a líra hatáselemeinek egyik legfontosabb tulajdonságát, azaz gyakran tapasztalható feszültségét nyelvének sokat emlegetett kopársága és hozzákomponált medialitásának olykor meglepően összetett, a modern („nagyvárosi”) érzékelésmód tapasztalatait hallatlan erejű információs áramlássá formáló eredetisége között.³³

Az odaadó érzékelés „ikonizáló” képessége még a szobor látványa esetében is működhet, vagyis a felidézett képzőművészeti alkotás (akár kép, akár szobor) a háttérre vetítés technikája, a laterna magica vizionalitása szerint válhat szemlélhetővé. A vizualitás ikonikus alkalmazkodása a médiumhoz ekkor tehát a laterna magica képalkotó eljárását követi vagy ahhoz lesz hasonlítható.³⁴ Így érvényesül a térbeli tárgy síkra vetítésének, vagyis egy adott háttérre „festésének” ikonoztatikus technikája, miközben a nyelv magába oldja a laterna magica látásmódját.³⁵ „A fényérzékeny levegőben / csukott szemhéjak. Anya és fia. / Fehér kezek és még fehérebb ráncok. / Piéta és laterna mágika.” (*Fehér piéta*) S a fénynek ezen horizontális áramlása nem tűri el irányításának szubjektív önkényét. A térbeli érintettséghez igazodó képzelőerő látása – a laterna magica működés módja szerint – nem irányítható az emberi szem tetszőleges mozgásával. Az emberi szem mint egy individuális tekintet forrása, egészen másfajta térlátványt teremt. Ahogy a *Terek* című költemény fogalmaz: „A pokol térlátvány. A mennyország is. / Kétféle tér. A mennyország szabad, / a másokra lefele látunk, / mint egy alagsori szobába, / föntről lefele látunk...” Amennyiben azon térbeliségről volt eddig szó, melyben az információ megérinti a kommunikáló alanyokat, akkor mindehhez hozzátehető, hogy a jelenlét „előáll(ít)ása” úgy lesz függvénye a szem mozgásának, ahogy egyúttal az információ eltérő térbeliségének. „Kétféle tér” – azaz kétféle értelem, a tekintet (érintettség) irányvételétől és működés módjától függően. S a médiumok mozgása mint értelem természetesen nem egy szubjektum eredendő értelemadásától, hanem a jelenvaló lét („Dasein”) létezésétől bomlik ki, ahogy a verscím fogalmaz, *Itt és most*: „egyszerűen az, hogy létezel / mozdítja meg itt és most a világot.” Minden más esetben az (elvontnak és közegtelennek tételzett) értelem valóban „semmivé” foszlik, s a világ mint a matéria lüktetése jelöli ennek a relációnak mint „kárhozatnak” az előállt tapasztalatát. „Holott a semmi van jelen, / a világ azért tovább lüktet”. (*Kárhozat*)

S ha egyszerűen az mozdítja meg a világot, hogy „itt és most” létezőnk, akkor jelentés és anyagi jel (hordozó) összjátéka nem egy előzetes szétválasztottságot követő valamilyen utólagos összezsomózás eredménye, hanem – „a médium maga az üzenet” (McLuhan) elvével

³³ E sajátosság mint a lírai „élményvilág” meghatározója és kifejeződése kerül elő több monografikus áttekintésnél, lásd Fülöp László: *Pilinszky János*, Bp., 1979. Akadémiai Kiadó; Tüskés Tibor: *Pilinszky János*, Bp., 1996. Kráter Műhely Egyesület; Kuklay Antal: *A kráter peremén (Gondolatok és szemelvények Pilinszky János verseihez)*. Bp., 2005. Open Art Kiadó.

³⁴ E mediális megközelítés felől is kétséges a megállapítás, miszerint a vers – mely egyébként nem csak a Biblia szövegére, de Michelangelo szobrára is vonatkozatható – a „bibliai konstelláció visszaját építi fel és örökíti meg.” (Pór Péter: *Az átváltozott Piéta: Rilke és Pilinszky = Léted felirata*, Bp., 2002, Balassi Kiadó, 277.)

³⁵ A laterna magica képességének nyelvi-irodalmi interiorizálásához lásd Friedrich A. Kittler: *Optikai médiumok*, ford. Kelemen Pál, Bp., 2005, Ráció Könyvkiadó, 68–122.

egyébként megfelelésbe hozhatóan – egy mindkettő entitását előző vonatkozás kifejeződése-prezentálja. E nézetben – visszatérve az induló felvetésekhez – a kommunikáció anyaga és értelme egymástól elszakíthatatlan nyelvi üzenetnek tekinthető, s elkülönböződésükről ugyancsak elmondható, hogy az „nem akar” különbözőség lenni.³⁶ S a költészet ennek a „nem akarásnak” mint eseménynek a nyelvi performálása lehet, főleg akkor tehát, ha képzelőerejét egy térbeliség érintés-tapasztalata szerint adódó jelenlétként képes működtetni.

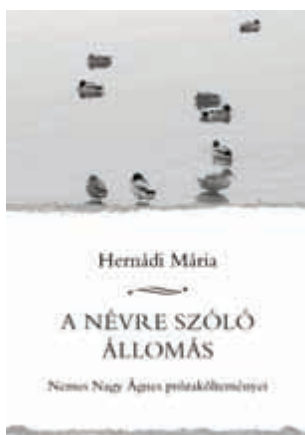
1937 – A DUNÁN – RADNÓTI MIKLÓS ÉS A FELESÉGE

³⁶ Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor, Bp., 1984, Gondolat, 329.

Z. URBÁN PÉTER

„Líra inkognitóban”

HERNÁDI MÁRIA: A NÉVRE SZÓLÓ ÁLLOMÁS.
NEMES NAGY ÁGNES PRÓZAKÖLTEMÉNYEI

Szent István Társulat
Budapest, 2012
199 oldal, 1600 Ft

Nemes Nagy Ágnes költészetének kutatása nem bővelkedik könyvterjedelmű tudományos munkákban, amelyek átfogó jellegüknel fogva viszonyítási pontként, hivatkozási alapként szolgálnának, vagy akár az életmű valamely egyéni megközelítési módjával olyan álláspontot dolgoznának ki, amely termékeny vitát generálva alkalmas lenne e líra megértéstörténetének újabb szempontokkal való gazdagítására. Az alábbiakban vizsgálандó kötet szerzője, Hernádi Mária viszont már két, a Nemes Nagy-recepció számára számottevő jelentőségű monográfiával is hozzájárult az újhordas költő művészetének szaktudományos feldolgozásához. Míg a korábban megjelent könyv, az *Egy találkozás története* (2005), inkább az utóbbi, egyéni megközelítési módot érvényesítő csoportba sorolható, amennyiben a verseket újszerű aspektusból, a találkozás motívuma, valamint a szövegek dialogicitása felől olvassa, addig a most napvilágot látott új kötet, *A névre szóló állomás* esetében – mint látni fogjuk – joggal beszélhetünk olyan összegző jellegű munkáról, amely a további kutatás számára is alapvető jelentőségű.

”

A monográfia bevezető fejezete a Nemes Nagy-líra leginkább bevett, ám számos félreértéssel is terhelt befogadási modellje, a tárgyias költészet kategóriája felől indítja el a gondolatmenetet. A rövid áttekintés mellett, hogy rendezett, átlátható módon összegzi az eddig elért legfontosabb eredményeket, új szempontokat is kínál a költőnő verseinek a lírai tárgyiaságra figyelő olvasata számára.

A prózáköltemény egyike azoknak az irodalmi jelenségeknek, amelyek jó okkal hozzák zavarba a poétika évszázadokon át kialakult és számos tekintély által szentesített fogalmi rendszerében gondolkodó irodalmárokat. Nem véletlen, hogy e verstípust vizsgáló tanulmányok már az első néhány mondat után olyan problémákkal találják szemben magukat, amelyek e fogalmi rendszer alapjaira kérdeznak rá. A magyar irodalomtudomány mindeddig nem vetett komo-

lyabban számot a prózaköltemény műfajával, ezért Nemes Nagy Ágnes költészetének kritikai befogadásán jóval túlmutat Hernádi könyvének második és harmadik fejezetében helyet kapó, a műfaj elméleti kérdéseivel, illetve magyar irodalmi hagyományaival foglalkozó vizsgálódása. Az általános elméleti bevezetőben a szerző a prózakölteményre vonatkozó magyar és nemzetközi szakirodalom széles látókörű, lényeglátó áttekintésére, valamint az e munkák téziseivel való kritikus számvetésre építve dolgozza ki saját álláspontját. Eszerint a prózaköltemény – amelyet nem a történet időbeli vagy ok-okozati rendje, hanem a „képírás térbeli, és az ismétlődés által létrejövő ritmus zenei logikája” (58.) szervez meg – hangsúlyozottan lírai műfajnak tekinthető. (Épp e meggyőződése miatt csatlakozik a szerző ahhoz a véleményhez, amely a formai tényezőkre irányuló *prózavers* terminus helyett a *prózaköltemény* kifejezés használatát szorgalmazza.) Hernádi szerint a prózaköltemény azokban a korszakokban kerül előtérbe, amelyek „a költészet eredendő lényegét” keresik. Így vált a műfaj meghatározóvá a romantika és a szimbolizmus korában, és ez az oka annak is, hogy a prózaköltemény a költői kimondás lehetőségeit problematizáló modern költészet „reprezentatív műfajának” is tekinthető. Az áttekintés a versszerűség külső jegyeiről lemondó prózaköltemény találó, egyéni definíciójával zárul: „líra inkognitóban” (60.).

Ahogy a magyar nyelvű prózaköltemények típusait számba vevő harmadik fejezetben világossá válik, a műfajnak ez a szemlélete nem egyeztethető össze minden szempontból az a korpussszal, amelyet az olvasási hagyomány vagy akár a szerzői önmeghatározás prózakölteménynek tekint. Hernádi így nem sorolja a vizsgált műfajba sem az „epikus” (pl. Oravecz Imre: *Az idő múlása az iparnegyedben*), sem a „bölcseleti prózakölteményeket” (pl. Weöres Sándor: *Az új évezred szelleme*), hanem azt a „lírai prózaköltemények”¹ körére korlátozza, mondván, az előbbi típusok egyfelől inkább „lírai hangvételű novellaként”, másfelől „költői hangvételű esszéként” bizonyulnak meghatározhatónak (63.). Meglátásom szerint a kategóriának ily módon történő leszűkítése ismét visszavezet bennünket a prózaköltemény definíciójának, illetve magának a műfajiságnak, sőt a líraiság kritériumainak meglehetősen összetett problémájához, amely – mint láttuk – például éppen a prózaköltemény kapcsán artikulálódik különös erővel. A monográfia, amely a műfaj elméleti hátterének tisztázása kapcsán következetesen képviseli azt a tinyanovi tételt, amely szerint éppen a magát a formai kötöttségek alól mentesítő szabad vers „emeli ki a vers konstrukciós elvét” szokatlan erővel (33.), gondolatmenetének ezen a helyén magában rejti azt a veszélyt, hogy egy jogosan kritizált tipológiai kísérlet elvetése helyett ezen absztrakt tipológia által leképezni kívánt műveket zárja ki a prózaköltemények köréből.

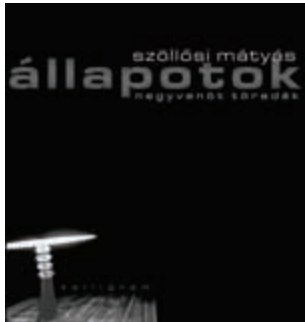
Nemes Nagy Ágnes prózakölteményeit Hernádi a műfaj huszadik századi magyar megjelenéseinek típusai közül az „élőbeszédszerű-dialogikus” típusba sorolja. A szerző szerint e líra egyfajta szerves fejlődés eredményeképpen jut el az életművet lezáró prózakölteményekig. Ezt a látásmódot tükrözi az e kései versekig bejárat utat vizsgáló alapos áttekintés is, amely termékeny módon a táj fogalmát helyezi a középpontba, és meggyőzően interpretálja az életművet úgy, mint a „táj keresésétől” (*Kettős világban*), „a beszélni engedett tájon” (*Százavillám*) és „a táj mint mítosz” (*Napforduló*) át „a megnevezhetetlen tájig” (*Egy pályaudvar átalakítása*) bejárat utat. Éppen ez az átfogó igényű, a belső összefüggésekre odafigyelő közelítésmód teszi Hernádi könyvét a prózakölteményeken túl az egész Nemes Nagy-életmű

¹ A szerző a prózakölteményeknek e hármas felosztása kapcsán Ősi János munkájára támaszkodik. (Vö. 61–65.)

szempontjából is releváns munkává. E meglátásunkat támasztja alá az a körülmény is, hogy a szerző hatékonyan mozgósítja a Nemes Nagy-esszéekben rejlő érveket is gondolatmeneteinek alátámasztására, illetve az is, hogy az életmű felvázolásakor számot vet azon költeményekkel is, amelyek a költői hagyatékban maradtak fenn, és mindaddig kevésbé keltették fel a kritika figyelmét.

A monográfia Nemes Nagy Ágnes kilenc prózakölteményére újabb tipológiát dolgoz ki, és a „filozófiai problémafelvetés”, a „képleírason alapuló szövegalkotó logika”, a „létösszegző irányultság”, az „újfajta vallomásosság”, valamint az „esszére emlékeztető beszédmód” jegyeinek mentén felállított kategóriák keretében interpretálja a vizsgált darabokat, hangsúlyozva, hogy e tulajdonságok bizonyos mértékben a költő minden prózaversében tetten érhetők, s hogy a csoportosítás az adott sajátosság domináns meglétére alapul (130.). Ez a szemlélet következetesen érvényesül a prózaköltemények részletes elemző bemutatásában is. Az interpretációk a fenti jegyek felől indítják gondolatmeneteiket, ám sohasem esnek e kategóriák fogságába azáltal, hogy teljes mértékben alárendelődnének azoknak. Az „esszészzerű” prózaköltemények csoportjába sorolt *Falevél-szárakat* elemezve például a szerző már a bevezetésben frappáns mondattal választja el az olvasott szöveget az esszé műfajától, amelyhez a tipológia egyes közös vonások meglétének okán közelítette: „Az esszében a tárgy világítja meg a gondolatot, a prózakölteményben viszont a gondolat világítja meg a tárgyat” (172.). A különleges szövegérzékenységről tanúskodó olvasatok úgy kínálnak közelképeket a művekről, hogy közben állandóan szem előtt tartják azok elemeinek nagyobb összefüggéseit is. Külön említést érdemel a könyvnek az a rokonszenves vonása, hogy szerzője a tudományos igényű eszmefuttatásait olyan nyelven fogalmazza meg, amely még a legösszetettebb gondolatok esetében is megőrzi élvezhetőségét és közérthetőségét, emellett pedig sejteni engedti tárgyának „névre szóló” voltát is. Mindez Hernádi Mária új könyvét nemcsak a Nemes Nagy Ágnes-líra szaktudományos feldolgozása számára teszi megkerülhetetlenné, hanem a szélesebb olvasóközönséget is segítheti e költészet alaposabb megismerésében, mélyebb megértésében.

NYERGES GÁBOR ÁDÁM

Egyre kijebb, egyre beljebbSZÖLLŐSI MÁTYÁS: ÁLLAPOTOK -
NEGYVENÖT TÖREDÉK

Kalligram
Pozsony, 2011
108 oldal, 1900 Ft

”

„Nincs egyetlen értelmes érzés / mi felhívna magára a figyelmet” – így nyitja Szöllősi Mátyás *Inopia* című versét. A megálapítás azonban, ha a kötetegészre (vissza)olvassuk, legfeljebb amolyan fordított ars poeticaként volna értelmezhető, elvégre az 1984-ben született költő új, *Állapotok* című kötetének tétje mintha éppen valahol ekörül rejlene.

A cím-, de még az alcímválasztás (*negyvenöt töredék*) ugyanis a maga szürke, már-már semmitmondó általánosságában heroikus küzdelmet folytat az olvasó elriasztásáért. Már csak azért is, mivel a borítón fellelhető információkból kiindulva szinte már előre ismerhetnénk és unhatnánk is a könyvet, mivel a kortárs magyar líra regnáló divatja alapján már jócskán a könyökünkön jöhetne ki az a tárgyias, szenvtelen, „állapotjelző” és gyakran közhelyszerű versbeszéd és -tematika, melyet sugall. Mégis, ha vállaljuk a kockázatot és bele is lapozunk, a lehető legizgalmasabb (és részben ebből is következően), legpozitívabb csalódásban lehet részünk.

Szöllősi ugyanis előző kötetének (*Aktív kórterem*, 2010) szűkre zárt, nyomasztó, jobb pillanataiban (melyek viszont bőven akadnak) igen erőteljes hatást kiváltó versvilágát üdvösnek ható dekonkretizálással tárja ki a még belső lelki folyamatok felé. Az *Állapotok* így nagyobb teret, kvázi „életanyagot” járhat be, témái és érzelmi, hangulati skálája jóval változatosabb, mint elődeié volt. Líráját a körülmények (díszletek) lecsupaszításával, az egyéni belüli érzelmi, pszichológiai megfigyelések mikroszkopikus alaposságú, érzékeny vizsgálatával teszi sokszínűbbé, izgalmasabbá. Egyszóval: a személyiség egyre mélyebb rétegeire kerül a hangsúly. Mindezzel azonban nem elhanyagolható a versek formakultúrája, legtöbbször tiszta, szép rímelése sem.

S bár a versek egyencímei, a leírt állapotok latin fogalmai mintha egységes masszává (kevesebb rosszindulattal nézve: egységes, szigorúan strukturált kötetkompozícióvá) igyekeznének gyúrni a teljes korpuszt, bőségesen találunk ki-

emelkedő darabokat, mint a kötet élén álló *Ignominia* vagy az *Inanitas*, a *Miseria* („Egymásnak esünk. Ez még legalább / beosztja a másokra szánt időt.”), az *Ignobilitas* („Csak azért álldogálsz, hogy állj még.”), vagy az *Allevatio* és a *Concitatio* – és a sor ízlés és megítélés szerint még bőven folytatható lenne, holott ez idáig még csak a kötet első feléből (*Első könyv*) soroltam címekeket. Ha másból nem, már e kiemelések tobzódó mivoltából is kiviláglik, milyen erős, koncentrált anyaggal van dolgunk.

Nem állítható mindazonáltal, hogy e vékonyka kötet mentes lenne minden gyermekbetegségtől. Ahogy a fogalmi elvontság helyenként a képzavar vagy a fennkölt semmitmondás tartományába billen, úgy (indirekt módon valóban a szerző jó érzékéről téve tanúbizonyságot) a nyelv is meg-megbicsaklik, ezzel agyonvágva amúgy ígéretesen induló verseket. Ennek ékes példája a *Somnium* című darab, ahol a versindító szituáció és a rezignált, szinte zavarba ejtően szenttelen, higgadt hangvétel („Hat óra lehetett. A Nyugatiban álltunk / (...) / Elindultunk, felszálltunk, lélegeztünk. / (...) / újra a temető és a határ”), a hosszabb közléseket meg-megszakító, akadozó intonáció keltette feszültség a közbeékelte fanyalgó bölcselkedés, üresben járhatott, filozofikus(nak szánhatott) merengés hatására ellaposodik. Jellemzően ilyen helyzetekben éppen e döccenésekkel szinkronban ügyetlenedik el, recseg-ropog, s épp, mint a versbéli vonat, „vontatottan” döccen hozzájuk a nyelvi megformáltság is: „majd fölérünk lassan a temetőhöz, / ami mindenhol egy határt jelez”, vagy: „A vonat oldalán egy emlékmű az éjjel / (...) / Negyed kettőkor érkezik a mozdony, / ami már ok a visszavonulásra”. Örömmel summázhatjuk azonban, hogy a kötet meglehetősen kevés versével kapcsolatban van módunk ilyesfajta reklamálásra.

A versek túlnyomó többsége ugyanis működik, él, s bár a szövegek nem törekednek költői bravúrmutatványok felmutatására, az olvasó *meghökkenésére*, ezt a hatást mégis gyakran képesek kiváltani, méghozzá erőltetés nélkül, pusztán a pontosan, vesébe látó kérlelhetetlenséggel tematizált *állapotuk* bemutatásával. Olyannyira, hogy az ember helyenként a kelletnél is mohóbbá válik, szívesen olvasna még földhözragadtabb, életközeli szituációkról is, hiszen ezek esetében a leggyümölcsözőbb a momentumok nüansszerűsége és az elemzés mélysége-komolysága közti feszültséggerjesztés. (Magyarán ezek a legizgalmasabb részek.) Pláne, mivel Szöllősi második kötetével valamivel *kijebb tárt* világa (feltehetően amolyan megfontolt, biztonsági játékot játszva) még mindig bőven tartogat magában megírni- és feltárnivalót. Jó hír ez a pálya egészére nézvést is, hiszen a szerző szemmel láthatóan nem durrogatja el minden puskaporát – szófukarsága (szinkronban egyre jobban működő arányérzékeivel) egyszerre nyugtázza le és kecsgetteti olvasóját még több feltárandó lelki tartomány, még több és még mélyebb mélyfúrás lehetőségével.

A versek pediglen szépek és – bármily idejétmúltak tűnjék is manapság a szempont – tartalmasak, befogadhatóak, az esetek többségében bölcsészdiploma nélkül is értjük, miről van szó (igaz, ebben a címjegyzék latin fogalomtárra emlékeztető *fordítása* is segítségünkre van), de ami ennél is fontosabb: tudnak kapcsolódni az olvasóhoz. Vagy az olvasó hozzájuk, ahogy tetszik.

Szöllősi Mátyás, afféle vadhajtásként helyenként még kissé tudálékos, önnön merengésibe párszor túlságosan is belebambuló lírai beszélője ugyanis megejtő hitelességgel, átéltséggel közvetít érzelmeket és lelkiállapotokat, így szemben megannyi kortárs költővel, nem csupán kielemezendő *alapanyaggal* látja el kritikussait, hanem emellett valódi *olvasmányélmény*-nyel is olvasóit. „És egyszer csak megtiltottam magamnak / azokat az egyszerű napokat. / Az

enyhe megnyugvást vagy a nyugalmat. / És nyomban elvesztettem a találkozás / örömét. Az arcokat. (A bizalmad.)” (Solitudo) Ilyen és ehhez hasonlóan szép, letisztult versszak(asz)aiért szerethetjük immáron egyre jobban ezt a formálódó költészetet. Idézhetnénk, hiszen bőven akad még példa, s így idézek is még párat: „*Megélek. Megfogalmazok. Felejték - / mint kézfo-gás közben hallott nevet.” (Ignominia)*, vagy: „*Nagyjából kétezer szál cigaretta íze / avasodik, köt meg a szádban - / ennyit szívhattál el, mióta nem vagyok.” (Toxicosis)*

Hiányérzetünk tehát, bár maradt még valamelyest, de a harmadik kötethez érve egyre kevesebb. S éppen, mint az *Infirmis* felütésében, mi is csak annyit várunk még a fiatal líri-kustól, hogy az első három kötettel kinyitott ajtón „*akár egy sereg, megállíthatatlanul*” betó-duljon. Kérjük, fáradjon beljebb.

AZ UTOLSÓ BOLDOG NYARUNK 1939 – PÁRIZSBAN – KOFFÁN MŰTERMÉBEN: RADNÓTINÉ, KOFFÁNNÉ,
MÜLLER MIKLÓS, ORTUTAYNÉ, ORTUTAY ÉS RADNÓTI MIKLÓS

ÓCSAI ÉVA

Otthonos idegenségérzet

GYÖRFFY ÁKOS: HAZA

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2012
108 oldal, 2290 Ft

”

Gyórfy Ákos epikus jellegű verseskötetei után ezúttal nem szabadversekben, hanem esszéikben dolgozza fel azokat a gondolatokat, amelyek jelentős része négy verseskötetében is olvasható. A *Haza* című kötet zavarba ejtő írásai a versekkel párhuzamosan keletkeztek 2004 óta, és Hafner Zoltán szerkesztői közreműködésével nyerték el a kötetbeli helyüket. A könyv fülszövegében Földényi F. László nagy várakozást kelt az olvasóban, amikor Gyórfy Ákost első esszéköteté alapján a legjobb magyar esszéírók közé sorolja. Ez a megállapítás azonban – a kötet minden érdeme és nemes szándéka ellenére – eltúlzott és vitatható.

Bár a kötet címe közéleti tárgyú esszéket sejtet, a rövid írások ezúttal is a természet, a transzcendencia és az idő távlatából vizsgálják az én és a világ kapcsolatát, miközben az esszéíró figyelme a személyes élményekre, gondolatokra és benyomásokra irányul. Akárcsak versesköteteiben, esszéiben is a természeti jelenségekhez való bensőséges viszony jelenti a szemléletmód keretét, így az őselemekhez (különösen a vízhez), az ásványokhoz (pl. a hegységekhez), a növényekhez (legfőképpen a fákhöz) és az állatokhoz való személyes és érzéki kapcsolat leírása elsődleges a kötetben. A szuverén hangú beszélő bensőséges közösségélménybe vonja be az olvasót is, amikor jól ismert látványokat, képeket és érzelmeket ír le aprólékosan és érzékletesen, mentális folyamatokat mutat be és személyes élményeket idéz fel rövid, erősen tagolt és képgazdag mondatokban. A közbeszótt valóságok, szentenciák és reflexiók egy része azonban a befogadót kételkedővé és bizalmatlanná tesz.

A kétely okainak megnevezése előtt azonban érdemes áttekinteni azokat a szövegrészeket, amelyek a kötet koherenciáját biztosítják. Az esszéket megelőző idézet egy középkori német misztikustól, Eckhart mester tanítványától származik, ami előrevetíti, hogy a kötet az érzékelésen túli, metafizikai szférákat is érinti, a szerző versesköteteihez hasonlóan. Azon túl, hogy például a bűnbeesés, a kegyelmi állapot, a megvál-

tás és az ima motivikus ismétlése a szakralitással hozza összefüggésbe a természeti tapasztalatokat és emlékeket, utalások találhatók az egyetemes érvényű, egységelvű és időfeletti létszemléletre is, ami például Eckhart mester beszédeiben vagy Hamvas Béla tradicionalista írásaiban is fellelhető. Ennek egyik példája a természet jelenségeivel való azonosság és egybeolvadás gondolata (77), amely megegyezik azzal a – Hamvas Béla által is idézett – elvvel, hogy 'minden én vagyok egyszerre', ami a szanszkrit Upanishadokban 'tattvaszji' kifejezésként szerepel.

Ez a szemlélet egészíti ki a kötet másik visszatérő alapgondolatát, a különlet-élményt, amely már az első esszében is megfogalmazódik: a beszélő saját élettörténetében az önmegfigyelés eredetét kutatja, ami a gyerekkori tüdőfázis időszakára tehető, ekkor ugyanis a kút vizének tükrében önmagára mint ismerős idegenre csodálkozik rá. Az ismerős idegenség- és a különlet-élményhez kapcsolódik a kötet címéül választott 'haza' fogalma, ugyanis a szöveg kontextusa megfosztja az ünnepélyes, patetikus és politikai jelentésétől, hogy a létezésre reflektáljon: „a haza az elviselhetőbb halálfélelem az ismerős és megszokott díszletek között”. (38) Hasonlóan talányos, de már metafizikai értelmezést kíván meg az otthon meghatározása: „Az ablak téglalapjába zárt kép [...] felszólítás arra, hogy az igazi otthont nem idebent, a máskülönbben barátságos kis ház falain belül keressem, hanem odakint, vagy ha úgy tetszik, odaát van. Odaát, a havazás mögött, ahol a semmi van.” (101)

Az utóbbi kijelentés csak egy a kötet szentenciózus megállapításai közül, amelyek a szövegek fontos szervezőelvének szánt gondolatok, amit az is alátámaszt, hogy a kötet hátsó borítóján az egyik ilyen mondat kiemelten olvasható: „Aki emlékszik arra, milyen az időtlenség, örökre magányos marad ebben a világban”. (74) Részben ezek a mondatok hivatottak arra, hogy a leíró jellegű szövegrészeket a transzcendens szféra részeként átértelmezzék, vagy újabb összefüggéseket mutassanak fel, e sorok értelmezéséhez azonban a szöveg több esetben nem ad támpontot, ezért a szöveg zsákutcáit alkotják. Az esszé műfaja megengedi ugyan az érvek hiányát, a nyitottságot és a lezáratlanságot, ám a következő mondathoz hasonló kijelentések zavarba ejtőek, mivel nem magától értetődőek, mégis magyarázat nélkül maradnak: „Az emberek és a növények között koránt sincs olyan élesen megvonható határ, mint gondolnánk.” (75) Az érvelés nélküli, túlzó kinyilatkoztatások egy további példája a következő: „A város elsősorban szellem. Kassa. Selmezbánya. Kolozsvár. A mai Magyarország területén nincs igazi város.” (59) Vagy: „Az ember valójában semmit sem birtokol, csak öt birtokolják”. (99) A szövegnek ezek a pontjai azt az elvárást közvetítik, hogy az érv nélküli megállapítások vitathatatlanok, ezért a tételezett olvasó olyasvalaki, aki kérdések és ellenvetések nélkül elfogadja azokat. Mivel azonban ezek a részletek ellentmondhatnak az olvasói tapasztalatnak, ellentétesen hatnak a közös érzékelésre és tapasztalatokra épülő szövegrészekkel.

Az esszéekben a folyamatos természeti, földrajzi és történelmi utazás a szellemi, lelki és spirituális utak választását és bejárását is jelenti. Ezen a személyes és magányos úton az emberi kapcsolatok háttérbe szorulnak. Az egyéni élettörténetben kiemelkedik a kamaszkori útkeresés tetőpontja: a felfedezett természeti élmények és a panteista szemléletmód középontba állítása. A szellemi és spirituális úton az emberi kapcsolatok közül legértékesebb a barátság és az őshöz (a nagy- és dédszülőkhöz) fűződő emlékek öröksége, a szerelmek jelentősége homályban marad. Győrffy Ákos versesköteteihez hasonlóan a szellemi vezetők és társak jelölt és jelöletlen idézetek és utalások formájában vannak jelen az esszéekben, így például a misztikusok mellett Rilke-idézet ismét szerepel a szövegben, valamint a költők közül

Dantét, Áprily Lajost, Kiss Benedeket és Charles Olsont említi, a prózaírók közül pedig kiemeli Mészöly Miklós alakját és emlékét.

Mészöly említése tiszteletadásként értelmezhető a prózaíró előd kiemelkedő prózapoétikája és szellemi hagyatéka előtt, mivel Győrffy Ákos prózája sok szempontból hasonlít Mészölyére. A figyelő, kontemplatív és meditatív szemléletmódon kívül az aprólékos természet-ábrázolás mindkettőjük írásaiban egy organikus világkép megformálásának az eszköze. Az asszociatív kapcsolatteremtéssel és a tudatfolyamatok leírásának technikájával is élnek az írásaik, és az a mészölyi időkezelés is előfordul Győrffy Ákos esszéiben, amely egyidejűvé alakítja az eseményeket és a folyamatokat állóképpé sűríti.

A többnyire leíró, semleges hangú és kontemplatív esszék olykor elégikus hangra váltanak, amikor a hiány, a pusztulás és az értékvesztés élményét rögzítik. Az esszéíró például megfogalmazza az igényt, hogy a rítusok (mint az új otthon megszentelésének a rítusa) jelen legyenek a mindennapokban, ám azoknak csak a hiányát érzékeli. Ugyanakkor kiemeli a gyakran elmaradó beavatási rítusok jelentőségét az élettörténetben: „Beavatás nélkül az ember megmarad szellemileg kiskorúnak, és bármit is tesz később, ebből a kiskorúságból soha nem tud kilépni”. (65) Bár a kötet egésze szempontjából fontos volna, e vitatható megállapításról a szöveggörnyezetből sem tudható meg, hogy a beszélő miként értelmezi a beavatást, vagy hogy mit ért szellemi kiskorúság alatt, és az sem, hogy mi a jelentősége annak az elbeszélésnek, amelyet a beavatási rítus illusztrációjaként fogalmaz meg.

A kötetben ugyanis az esszék között néhány elbeszélés is található, és az *Át* című történet narrátora elbeszéli, miként úszta át barátjával a Dunát, majd értelmezést is fűz hozzá: beavatási rítusként nevezi meg. Ezt arra alapozza, hogy a folyó átúszása után néhány órán át tévedésből a barátja halálhírét keltik, ami szimbolikus halálként értelmezhető, a Duna pedig szülőcsatornaként. Való igaz, hogy a beavatási rítusok tartalmazzák a szimbolikus halál és újjászületés mozzanatát, ebben a történetben azonban nem lehet megnevezni, hogy mi az a korábbi szimbolikus állapot, ami lezárult a folyót átúszó két beavatandó szemléletében, és milyen státuszban és milyen normák szerint kezdenek új életet, ami a szellemi kiskorúság meghaladását jelentheti. Ezek hiányában a beavatási rítus mondvaszinált lesz.

Az esszék csak elvétve élnek a humor és az önirónia eszközével: előfordulnak az egyik elbeszélésben, amelyik egy ellopott pénztárca miatti bűnbeesés és lelkiismereti bűnhődés történetét beszél el tömören, szellemes zárlattal. A kötetben ez a bűnbeesés-történet ellenpontozza az időtlen és ünnepélyesen ábrázolt aranykori tájakat. Az elutasítás és a gúny hangjával szintén ritkán él a kötet prózapoétikája, ahol mégis, ott a részletek felvázolják az írások mögötti mentalitás esztétikai, filozófiai és erkölcsi kereteit, valamint védelmezik mindazt, ami a természeti lét és az istenhit elleni támadásként fogható fel. Ilyen például egy szarkasztikus, ezért normatívnak tűnő kommentár, amely azt a tudományos hírt követi, amely szerint tudósok az emberi agy istenélményért felelős központját találták meg.

A megtapasztalt jelenségekhez való intuitív viszonyuláson és a természeti világ megszemélyesítésén túl a mágikus kapcsolatteremtés példája is megtalálható az írásokban: „A veranda téglapadlóján megjelenik egy sötétebb folt, és akkor tudható, hogy egy-két napon belül esni fog. Olyan rendszerek működésének erőtereiben élünk, amelyekből az égardta világon semmit nem tudunk”. (10)

A természetközponitú szemlélet szűrőjén át megjelennek a kollektív emlékezet képei is, a személyes emlékek kíséretben. A táj részleteinek történeti távlatot ad, amikor szemléletes és

életleírás eleveníti meg azokat az alakokat, akik az adott helyszínen a különböző történelmi korszakokban talán jelen lehettek, azért metonimikus kapcsolatot alakít ki közöttük az esszéíró. A történelmi traumák felidézése egy-egy konkrét helyszínen (mint az első világháborúban elesett hat fiú emlékére állított kápolna) összekapcsolja a történelmi, a földrajzi és a személyes tereket és emlékeket, és ez az identitás kialakulásának az egyik mozzanatát rögzíti, akárcsak a különbségre való utalás, ami a saját és az idegen kultúra léttapasztalatai között fennáll.

Győrffy Ákos esszéi a természet rögzített tereit, az úton lét mozgalmasságát és csendjét nagy műgonddal kapcsolják egybe az identitás- és énkeresés önreflexív tudatfolyamataival. Az egyetemes léttörvények megtapasztalása és azok aprólékos közvetítése mellett azonban a gondolatok olykor túlzó és valószerűtlen kijelentésekben öltenek testet a szövegek teremtett valóságában, amelyek az esszék finoman kimunkált szövetén repedéseket hoznak létre hiteltelenségük miatt.

PARIS – 1939 NYARÁN – KOFFÁN MŰTERMÉBEN – A KOFFÁN, ORTUTAY ÉS RADNÓTI HÁZASPÁR –
A FALON MÜLLER MIKLÓS KUBIKOS FOTÓJA

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

Kémek a porfészekben

AVAGY OTTLIKOS MOLYOLÁS A BESÚGÁSRÓL

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2012
192 oldal, 2500 Ft

”

Bevallom, először elolvastam Györe Balázs új regényét, a *Barátaim, akik besúgóim is voltak* címűt, kissé csalódottan tettem le azt. Valamiképp többet vártam. Többet terjedelemben is, ugyanakkor tudván, a szerző nem szószátyár, csínján bánik a szavakkal, ökonomikusan a mondatokkal. Mászt vártam, hisz a cím kurrens témát ígért – mit kezd azzal az ember, ha kiderül, évtizedekkel ezelőtt a legjobb barátai is jelentettek róla az állambiztonságnak? És az egyikük megkeresi – még mielőtt lelepleződne –, hogy bocs, haver, ez volt. Mit kezdünk régi barátságokkal? És mit kezd vele egy másik, újabb generáció? A miénk, akik ama, akkori ügyekben aligha lehetünk érintettek, se így, se úgy. És mit jelenthet ma elárulni, besúgni egy barátot? Hová tolódtak el a határok? Van még bizalom, vagy mondjuk csak a közös portá-lokon fecsegünk, vagy nem netes helyen osztjuk az információkat másokról, barátainkról? Mi a különbség, ha társadalmi megbízottként jelentünk legjobb barátunkról, vagy csak ártatlannak vélt pletykákat eresztünk szélnek barátainkról?

Persze oktalanság lenne Györe könyvét útmutatóként a kezünkbe venni – hisz regény. Tanúság nélkül, mondhatjuk a végén, amikor letesszük, de ez egyszersmind már Györe sajátos poétikájához, egyedi stílusához vezet el bennünket, melynek jellemzői a tények utáni kutakodás, az aprólékos jegyzetelés és a jegyzetek feldolgozása, a hümmögés, az emlékezés, hogy végül mindez a teljes bizonytalanságba torkollik. Puritán és mikrorealista pontossággal, ahogyan olvashattuk 2003-as könyve, a *Halottak apja* kapcsán. Györe rövid mondatokat ír, és rövid passzusokat, nem ritkán egy-két mondatosakat, gyakran maximum féloldalnyit, nem csoda, ha már csak emiatt is eszünkbe jut Wittgenstein kis kötete, *A bizonyosságról*. Vagy akár a többi műve. Amikor azt járja körbe: kéz ez? Honnan tudod? Miért hihetünk neked, amikor ezt állítod?

Mint amikor Györe Balázs járja körbe a kérdést: besúgás ez? Barát ez? Mi a besúgás? Mi a barátság? Ki a barát? Van?

És mi a valóság? Van, vagy nincs? (A *Halottak apja* kezdetén csak úgy hemzsegnek a kérdések.) És minthogy számára Ottlik a mester, akiről több kötetében, így ebben is szól, talán nem túlzás, ha Györét ottlikosan molyolónak nevezzük, s akinek tehát nem csak választott példaképe Ottlik (akár életmódjában is, amelyről szintén írt már korábbi köteteiben is), de a hatás is egyértelmű.

Amikor a kötet a könyvhétre, júniusban megjelent, félretettem a nyárra, s egy szerbiai faluban olvastam el. De nem jókor, nem a jó helyen – délszláv írók közt, egy alkotótáborban felmerül ezer más téma (és Szerbiában, a volt Jugoszlávia országaiban máig napig alig téma, ki kit súgott be, az archívumok zárva vannak, már ami megmaradt belőlük). Időközben olvastam Szőnyi Tamásnak a szintén könyvhétre megjelent, óriási, jelentős, kétkötetes munkáját, a *Titkos írást (1956–1990 – Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet)*, melyben egyébként Györe eseteiről is sok szó esik, így a *Fölőspéldány* c. folyóirat elindításának végül sikertelen próbájáról, amiért Györe és felesége a szolgálat látókörébe került. És Györe könyve is tartalmaz eredeti dokumentumokat, a jelentéseket, az intézkedéseket. Már amit nem semmisítettek meg, amit kiadtak Györének. Bár meglehet, van, amit ő maga talált ki, vagy írt át – nem tudjuk, ettől regény a könyv.

De a kötet elsőre szétesőnek tűnt, hisz van itt minden: dokumentum, levélrészlet, idézetek regényekből vagy nem is tudjuk, honnan. Gyakran azt sem tudjuk, ki a beszélő, s mindez nehezíti a felhőtlen nyári olvasgatást. De mint Györe Balázs az *Élet és Irodalom*nak adott interjújában elmondja: célja volt, hogy megnehezítse az olvasó dolgát. Ez olykor sikerült is, de helyenként ezt kevésbé mondanám jó megoldásnak.

Tehát korábbi prózai munkáit ismerve, de már a mű címéből világossá vált téma okán is felfokozottak voltak elvárásaim. Hisz a besúgás világa már csak személyes érintettségem miatt is foglalkoztat, jugoszláv-szerb katonaként mi sem kerülhettük el, hogy elvárják tőlünk egymás besúgását, egyszerre voltunk hazudozó besúgók és megfigyelték. Később az általunk a 90-es években szerkesztett vajdasági Symposiont is megfigyelték, s azt bizonyosan tudjuk, hogy olvasták írásainkat – mást viszont nem tudunk (hogya miért, azt sem, és azóta sem került elő semmi). Ahogyan Györét is megpróbálták becserkészni, sikertelenül. De azt is tudjuk, hogy sokakat e téma merőben hidegen hagy, és mint látjuk, a mai napig a mai magyar demokrácia, a politika nem tud, és nem is akar mit kezdeni az ügynökkérdéssel. Túl sokan érintettek, sokaknak a torkán akadt már a falat, legyen szó besúgóról, besúgottról, egy személyben mindkettőről vagy éppen tartótisztról.

De ezúttal hagyjuk az aktuálpolitikai vonatkozásokat. És azon se elmélkedjünk sokat, hogy Györe Balázs legújabb munkája regény-e, ha már az alcím így jelzi a műfajt: *regény, dokumentum*. Mert attól, hogy Györe menekül a fikciótól, valódi nevükön nevezi a szereplőket (íme, most besúgóit), még nyugodtan lehet e könyv regény. Ráadásul ott a *dokumentum* szó is, hisz számos jelentést idéz a szerző. És kétségtelenül regényes történetről van szó. Próza pedig az, amit meg kinyomtatnak. Tehát helyben lennének, és mégsem. Mert olvasás közben az volt az érzésem, hogy olykor agyonnyomnak a tények, a felesleges tények. Mivel Györe az *Élet és Irodalom*nak adott interjújában is elmondta, hogy milyen makacsul ragaszkodott a tényekhez, nem lehet kétségünk afelől, hogy mindaz, amit leírt, *igaz*. Legfeljebb az emlékezete torzíthatott pár dolgon, de erre maga is utal. A jelentések pedig ott vannak, betűhíven, elgépeléssel, helyesírási hibákkal. De épp ez az, ami zavart: mert egy effajta, aligha posztmodern regényben nyugodtan elmaradhatnak az ügyiratszámok, hogy hány példányszámban

készült egy irat, ki diktálta és ki gépelte, ki hová küldi tovább a papírost stb. Az amúgy sem túl hosszú kötetnek márpedig helyenként nem kis részét teszik ki e feleslegesen idézgetett elemek. Akad, amikor szinte az egész oldalt átugorhatjuk, hisz rögtön látjuk, technikai adatokról van szó. És mivel mégsem történelmi szakmunkát forgatunk, számon sem kérhetjük, hogy legalább lábjegyzetben mit lett volna illendő betoldani, jelezni. Mindez viszont olykor az olvasás élményének kárára ment, egyszerűen megakasztotta az olvasást, ugrál a szemünk, lapozni akarunk. Györére vagyunk kíváncsiak, az érzéseire, a véleményére, az emlékezetére. Arra, hogy miképp emlékszik az érzéseire, mi a véleménye az emlékezetéről, mit érez a véleményéről, ha van. Nem a dokumentumokra vagyunk kíváncsiak, vagyis azokból inkább csak a „zaftosabb” részekre, tehát a regényt akarjuk olvasni. Akkor is, vagy épp azért, ahogyan Györe szabadkozik a regény elején: *„Igaza van Hevesi Andrásnak: azt kell megpróbálni pontosan kifejezni, amire rosszul emlékszik az ember. Híven ábrázolni azt, amit nem tud megnevezni. Érzésekre emlékszem. Érzelmekre. Reggelekre, becsukott spalettákra, zongoraórákra, kapualjakra, nagyszünetekre, jégpályákra, jóságra, szomorúságra.”*

Ha pedig a besúgás témája felől olvassuk a regényt, úgy az szintén kevésbé olvasóbarát. De ez már nem Györe Balázs, illetve a könyv számlájára írható. Hogy olykor felfordul a gyomrunk. (És nem pusztán könnyezünk, mint jelezte azt Esterházy Péter a *Javított kiadás* írása közben.) Előbb csak hüledezünk, csóváljuk a fejünket, ki mit és hogyan jelentett, hogyan figyelték meg őt és első feleségét, Évát. Hogy még a nejlonzacskóra is kiterjed a figyelmük, lefrják. Stopperrel mérik, ki meddig telefonál a nyilvános fürkéből. Mit iszik és eszik. Mocsok világ tárul fel előttünk, annak ellenére, hogy eddig sem voltak illúzióink, hogy az ember miféle. És hogy mifélék voltak a besúgók vagy a hivatásos spiclik a szocializmusban. Hogy mennyire volt áporodott annak a rezsimnek a levegője. Mennyire undorító lehetett az a puhadiktatúrának nevezett világ, a legvidámabb barakk, ahol a szabadságnak ugyan lehettek apró kis zugai, vissza lehetett húzódni a magánéletbe, a Balaton partján a fecskénadrágba, a rántott húsba és krumpililevesbe, a Ludas Matyiba és a Parabolába, az evezésbe és a csajozásba a strandon, hétvégi telekbe és a biztos munkahelybe, a kiszámíthatóságba. Várni, hogy kiutalják a telefont, az autót. De e regényből pontosan érződik, mennyire fojtogató lehetett a légkör, mennyire egy penészes sarokba szorították az olyanokat, akik gondolkodni mertek, vagy terveztek valamit, mint Györe Balázs és még páran, akik a *Fölőspéldány* című folyóiratot akarták létrehozni. Amiből aztán nem lett semmi. Ahogyan kitalálták, hogy a Beatricével közösen lépnek fel, hátha így közel kerülnek a peremen élő fiatalokhoz – de végül a később az ellenállásával dicsekvő együttes hátrál meg, a fellépések engedélyeztetése érdekében inkább lemondanak arról, hogy Györéekkel vállalják a szabadabb művészkedést.

Olvassuk a regényt, és elképzelni sem tudjuk, hogy lehetett akkor, ott, ilyen körülmények közepette élni. Miért nem emigrált mindenki? Vagy lázadt fel? Miért jött vissza az, aki csak egyszer is nyugatra utazhatott? Miért jött vissza Györe? Miért nem fulladtak meg, noha fejüket naphosszat a víz alatt tartották? Igaz, sokan tönkre mentek, nem bírták az idegeik, e kötetben is akad erre példa. A miéltre ugyanakkor van egy fontos felelet: a barátságé, a barátságoké. Ám ezek közel sem hasonlíthatók az *Iskola a határon*, az ottliki világ férfias barátságaira, cinkosságára, összekacsintásaira. Ez egy egészen más világ, itt most a szinte élheteretlen szocialista világban kell és lehet barátkozni, ez látszik az egyik, ha nem a legélhetőbb menekülő útvonalnak. De vajon hogyan lehet erre visszaemlékezni, és hogyan lehet ezt megírni – teszi fel saját magának Györe Balázs a kérdést –, amikor utólag kiderül, hogy a legjobb barát,

a barátok némelyike gyakorlatilag elárult bennünket? Megbocsájtunk? Gyűlöljünk? Felejtünk? Györe már a kötet közepe előtt bevallja kudarcát (bár ezt mi akár poétikai fogásként is értékelhetjük, hisz szó sincs itt valódi kudarcról): „...tiszteletet és csodálatot érzek könyvem szereplői iránt. Valóban. Ugyanakkor tudom, mennyire kevés, milyen csekély az, amit csináltam” – írja már a 82. oldalon, s így folytatja: „Semmi sincs lezárva. (...) Nem tudtam igazán behatolni a (fő)szereplők életébe, nem tudtam megfejteni életük titkát és fájalmát, nem tudtam felfejteni a fonalat, hogy aztán újrakössem ott, ahol szükséges.”

Györét ugyanakkor nem csak az foglalkoztatja és nyomasztja, hogy őt kik s hogyan figyelték meg, miket jelentettek róla. Hisz egyik barátjáról, aki nyugatra szökött, épp őt faggatják tartalékos tisztként, és megmarad benne az örök kétkedés: ha nem is mondott semmit, akár félszavakkal is árthatott neki. De sosem tudta, sosem tudhatja meg, ártott-e. És elmondhatja-e akkori feleségének, mi történt, s mi történik benne? De Györe ez esetben sem könnyíti meg az olvasó dolgát, hisz az idősíkok keverednek. Mintha naplót írna (akárcsak az 1989-es *A 91-esen nyugodtan elalhatok* című, naplóregénynek is nevezett kötetben), körkörösén halad. Hisz emlékezetünk sem egyenes, már magunk sem tudhatjuk pontosan, úgy volt-e, vagy csak úgy emlékszünk vissza, hisz másképp szeretnénk láttatni az akkor történeteket, szeretnénk mást is érezni.

De mivel a kötet sokkal inkább a barátság regénye, semmint pusztán a besúgásé, még bonyolultabb a helyzet. A besúgások kapcsán akár még hivatkozhatunk is a tényekre: ott van, leírták őket (noha jól tudjuk, a besúgások leiratai is konstrukciók voltak, gyakran félig-meddig vagy akár egészen fiktívek). De a barátságról aligha akad ilyen dokumentum. Ahogy Maurice Blanchot fogalmazott valahol: „Aki emlékezni akar, annak a feledésre kell hagyatkoznia, vállalva a tökéletes feledés kockázatát, meg arra az isteni véletlenre, amivé így az emlékezés válik.” S talán e mondat semmi másra jobban nem vonatkozik, mint a barátságokra: a megismerkedés nagy öröme, a barátság építésére, a hanyatlásokra, aztán akár a barátság végleges felfüggesztésére, a szünetekre, annak megszűnésére. Az örök haragra, vagy éppen a barát halálára. Mindenre visszaemlékezni csak úgy lehet, ha sok mindent el is feledünk a barátságból, ami félreértések, apró csínyek, de piciny bosszúk sorozata is lehet, megcsalásoké és megcsalásosoké, ugyanakkor megbocsátásoké is, az újrakezdésé. Ha például épp egyes kirándulásokat elfeledünk, másokat meg kitalálunk, noha a barát ott sem volt. De úgy emlékezünk vissza, hogy ott volt.

Györe Balázs a barátságok (leírásának) mestere a magyar irodalomban. De e kötete mellett mindenképp újra kell olvasnunk korábbi prózaköteteit is. Mert például éppen egy csodálatos jelenetet ír le a barátságról *A 91-esen nyugodtan alhatok* c. kötetében: hogyan ismerkedtek meg Margócsy Istvánnal Moszkvában, hogyan hiányzott aztán neki már itthon Margócsy barátsága, hogy utóbb ő mesélje el, hogyan járt többször is újra azon az útvonalon Szentpéterváron (Leningrádban), magát a Györével megtett útvonalat és a barátságot is újra keresve.

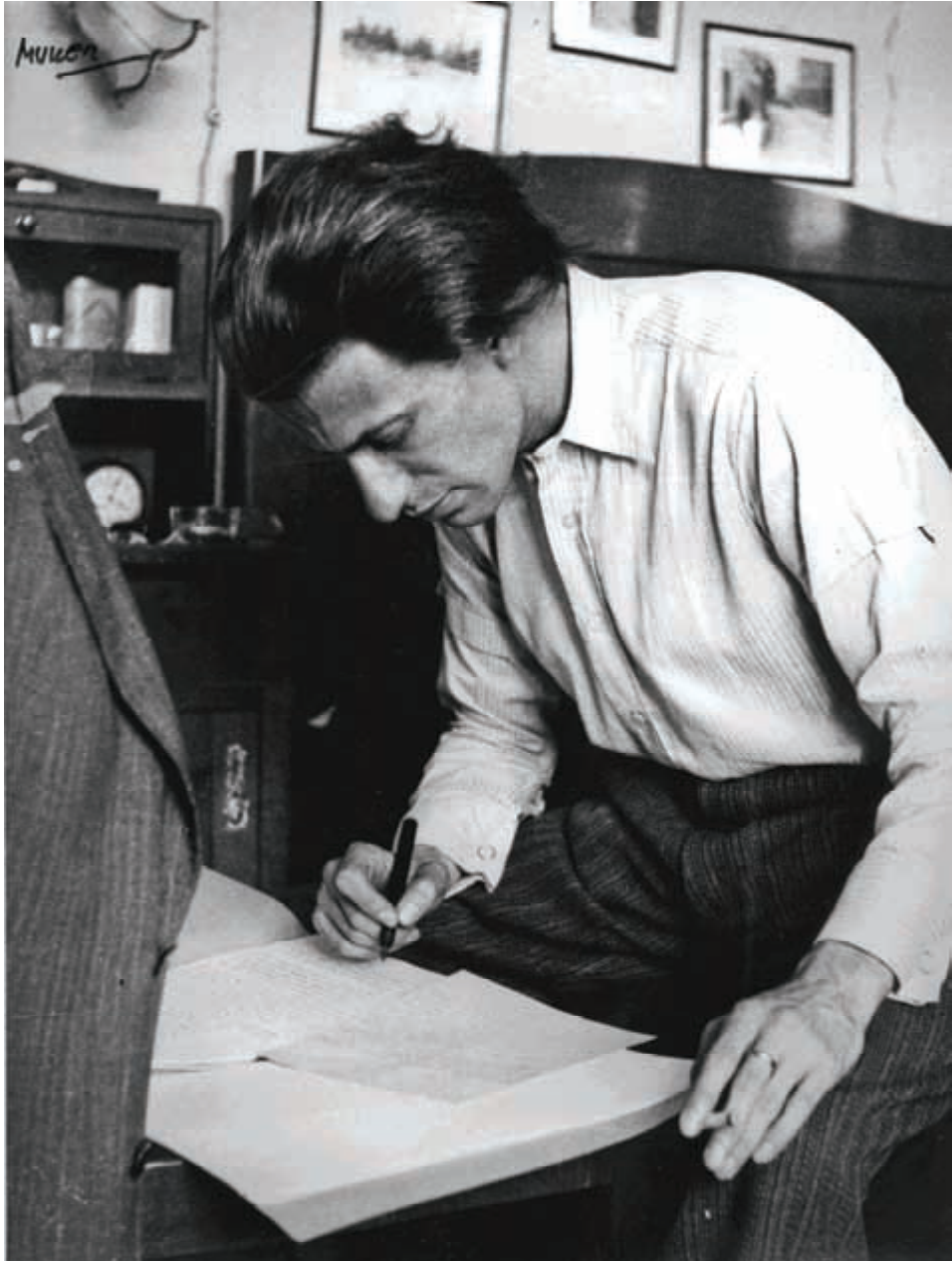
Hogy aztán az *Apám barátja* (2006) első bekezdésében már magának a barátságnak a létezését, létezhetőségét is felfüggeszse: „Apám barátjáról kellene írnom. Arról az emberről, aki nem volt apám barátja. Mert apámnak nem volt barátja.”; majd hozzáfűzi: „Apámnak senki se volt.” E történetet pedig „A barátomnak próbálnám meg elmagyarázni, hogyan és miként volt ő barátja apámnak, illetve hogyan és miként nem.” Annak a barátjának, akiről most ebben az új kötetében kényszerül írni. Hogy apjának nem ment a barátkozás, de nekik akkor, Andor Csabával igen: „Összebarátkoztunk. Ez jellemző volt arra az időszakra, illetve korszakra. Jellemző

volt az életkorunkra is. Könnyen ment az ismerkedés.” Később Andor hívja fel Györét, hogy bevallja, mi történt egykor (s nehogy az újságokból tudja meg Györe, ki súgta őt be): „Régi ismerősöm telefonál, kérdezi, hogy szembe tudok-e nézni veled? Gondolkodok, mert szeretnék pontos feleletet adni. Tétovázásomat félreérti, sürget, hogy adjak egyértelmű választ. Szokásomtól eltérően lassan, megfontoltan beszélek, nem szeretnék hibázni. 'Egy kivégzőosztaggal könnyebb volna szembe néznem, mint veled.'” Aztán Györe egyszerűen visszakérdez: mikor és hol találkozoznak? Mert Györe, illetve a regényíró ilyen: nem moralizál, nem ítélkezik. Még regényíróként sem, pedig így alighanem könnyebb is, többet megengedhetünk magunknak. És igen kevesen vagyunk, akik akár a magánéletben, akár nyilvánosan, ne ítélkeznénk. Nem azért, mert merünk, hanem mert csak jön-jön. Nos, Györéből nem jön – ő az Ottlik-féle úriember.

Mondhatnánk, hogy ez póz, s nem is igaz. Követelhetnénk, hogy ítélkezzen. Hogy mondja meg, mi is történt, történhetett *pontosan*, mit érzett, mit mondott (egykori) barátjának. Ha már a nevét megmondta. De alighanem épp azért mondta meg, írta le a regényben minden szereplő nevét, mert így, hogy nem ítélkezik, meg is teheti. Nem árulja el őket. Csak annyit hoz nyilvánosságra, amit úgyis tudunk, amit tudni lehet, ha máshonnan nem, a *Titkos írásból*. Nincs itt hát semmi titok. Csak a kérdés marad, mi a barátság.

És nem feltétlenül egyezünk Györe egyik válaszával, amit a barátságról írt, zárójelben: („A barátságot nagyon komoly dolognak tartottam és tartom ma is. A barátommal, ha van, mindennap találkozunk. (...) A barátság nagyon unalmas és időigényes. Ülünk, hallgatunk és unatkozunk. Ez a barátság.”) Hisz ahány barátság, annyiféle. De ha mást nem, hát elgondolkozunk, milyenek a mi barátságaink. És a könyv végén, ha nem is megnyugtatóan, megismételjük Györe kérdéseit: „Mi győzte le a barátságokat? Egyszerű vagy rejtélyes oka van? Visszatalálni már sehogyan se lehet? (...) Kihátrálunk az életből? Hol olvastam ezt? Mire futja az erőmből? Mije van az irodalomban (ebben a valóságban)? Mire telik neki? Mi lehet belőle?”

Minthogy ezek a mi kérdéseink is, mindnyájunké.

SZEGED 1934 – RADNÓTI MIKLÓS – WOLF VÁROSI ORVOS HÁZÁBAN BÉRELT SZOBÁJÁBAN

VALLASEK JÚLIA

Ami beágyaz az időbe

LÁNG ZSOLT: BESTIÁRIUM TRANSYLVANIAE IV.
A FÖLD ÁLLATAI

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2011
336 oldal, 2990 Ft

Tizennégy év. Ennyi telt el Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae* című tetralógiájának első kötete, az 1997-es *Az ég madarai* és zárókötetete, a 2011-es *A föld állatai* között. Sok ez vagy kevés? Ha sok, mihez képest az, ha kevés, miért?

Valami ilyesmi járt a fejemben, amikor kézbe vettem a *Bestiárium* negyedik kötetét. (A második-harmadik, „összevont” kötet *A tűz és a víz állatai* címen 2003-ban jelent meg, így ez a mostani, harmadik „könyvtárgy” a sorozat negyedik darabjának számít.)

Ami talán a legszembetűnőbb, hogy a korábbi két kötetben kidolgozott szerkezet itt felszívódik, s ezzel együtt megkérdőjeleződik, alakot vált maga a *bestiárium* műfaja is. Az első két regény, ha szabadon is, de határozottan állatfigurák köré épült, a fejezetek címeit egy-egy képzelte vagy valódi állat neve adta, ezek megjelenése formálta a cselekményt is. A harmadik kötetben voltaképpen a fejezetcímek is eltűnnek, szövegből kiemelkedő, dőlt betűkkel szedett mondatrészek, nevek tagolják a regény szövegét fejezetekre. (Akár egy jó angolszász típusú tudományos esszénél, az így kialakult „fejezetcímeket” összeolvasva megkapjuk a regény cselekményének kivonatát.) Vannak állatfigurák a regényben (a hősnő elkódorgott kutyája, egy róka, halak, egy hatalmasra növő, emberként gondolkodó patkány, titokzatos, éneklő, föld alatti ló stb.), és ezek időnként fontos szerepet is kapnak, de állatvilág és embervilág közti kapcsolat lazább és improvizáltabb, mint korábban volt.

A *Bestiárium Transylvaniae IV* tehát voltaképpen már csak nagy engedményekkel tekinthető „*bestiárium*nak”, noha lehetséges olyan olvasat is, amelyik egymásba játszatja például a föld alatti patkánytörténetet és a föld feletti embertörténetet. A kettőt a „megfigyelés”, mint élethelyzet is közel viszi egymáshoz, a patkány figyelni az emberi világot, amely voltaképpen megfigyelők és megfigyelték élete, a figyelő szem, a

mindent halló fül a szereplők életének meghatározó (behatároló) része.

A bestiárium műfaj háttérbe szorulása, s ezzel az állatszereplők (különösen az olyan csodás lények, mint korábban például az „ugató gyurgyalag”, „porverebek”, a „villámmadár” vagy az „asszonyszemű varangy”) cselekményformáló erejének csökkenése a *Bestiárium Transylvanicae* zárókötetében nem egy történetépítési forma kifulladásának az eredménye. (A könyvről folytatott ÉS-kvartett beszélgetés, Radnóti Sándor megfogalmazásával élve, azt sugallja, hogy a címbe kiemelt bestiárium-műfajjal az író valamiképpen „saját konstrukciójának foglya lett”, meg kellett írnia a befejező részt, meg kellett felelnie annak az elvárásnak, amelyik szoros(abb) kapcsolatot tételez a bestiák világa és az embereké között.)

Az én olvasatomban az elbeszélte történelem „varázstalanításának” folyamata zajlik a három *Bestiárium Transylvanicae* kötet lapjain. *Az ég madarai* a független erdélyi fejedelemség röpké százötven évének történeteit dolgozza össze egyetlen ember élettartamán belül. A lineáris történetmondás itt teljesen megsemmisül, történelemből ismert, de nem egy időben élt figurák mozognak együtt fantasztikusnál fantasztikusabb madarakkal. *A tűz és a víz állatai* Ezeregyéjszaka-történet, főhőse egy román szerzetes, Eremie atya, aki azért idézi fel az (ugyancsak különös állatokhoz kötődő) történeteit, hogy hallgatója el ne aludjon. Az ortodox román világ a maga idegenségével, a természetfelettiel való inherens kapcsolatával egy kvázi jelen idejű történetbe is képes bevinni a múltat, s fenntartani az „elvarázsol” világ illúzióját. *A tűz és a víz állatainak* kapcsolódása egyfelől a Moldvai fejedelemség és az európai reneszánsz világába vezet vissza, másfelől a kortárs román próza egy jelentős, erőteljesen metaforikus szövegnyelvet művelő, fantasztikumra fogékony hagyományához. A kötet egyik ilyen önreflexív pillanata, amelyben Eremie atya egy lepukkant vasúti könyvstandon válogatva két könyvet emel ki: „az egyik borítóján sok-sok madár ácsorgott békésen, előtérben egy kibillenthetetlen nyugalmú gödénnyel, a másikon egy sziporkázó lepke díszelgett, furcsán kettévágva”. Az első visszaütés a *Bestiárium* sorozat első darabjára, a második afféle hommage-gesztus, Mircea Cărtărescu: *Orbitor* (Vakvilág) című monumentális munkája első kötetének a borítóját írja le.

Az előző két történetben az állatok mellett a történelem, pontosabban a történetmondás válik hangsúlyossá. A harmadikban a régmúlt története(i) elhalványul(nak), noha nem tűnnek teljesen el, hiszen például a róka történeteiben megjelenik a honfoglaló hős, Zotmár neve is. A cselekmény azonban megbízhatóan a közelmúltban, jelesül a nyolcvanas évek végén játszódik, egy meglehetősen „varázstalanított” világban, a Ceaușescu-diktatúra utolsó éveiben. A történetmondás mikéntje, az elbeszélhetőség kérdése azonban fontos szerepet kap a regényben (ahogy Láng Zsolt csaknem valamennyi munkájában), több szinten is megjelenik a „hiteles”, a „jó” történet ismérveinek problémája. Erről is szólnak Dezső Attila magyartanár irodalomról szóló fejtegetései, ezen vitatkoznak a diákok, amikor a hősnő Bori éneklő lóról szóló novelláját elemzik, a jelentést író Securitate-tisztet is ugyanez a kérdés izgatja, sőt a mitikus figurává váló kékszőrű patkányban is felrémlik a gondolat. „Miután a volt Lükő Béla utcai csatornából sikerült bejutnia a kórház ülepítőjébe, és ott felfalta Popa ezredes zsírdagánát, azóta rendszeresen előjönnek különös látomásai. Azóta fura dolgok történnek vele. Nem csupán a feneketlen éhségről van szó, hanem az éhség mellett jelentkező egyéb vágyakról is. Mi lenne, ha megtanulna beszélni? Mi több, ha saját nyelvén kifejezhetné gondolatait. Mert a fenti nyelv aligha alkalmas a lenti agyból kipattanó gondolatok húséges tolmácsolására.” (33) A történeti húség mellett persze felmerül a szépség, a poézis kérdése is, a patkány például, ha

írhatna „amit ő leírna, az merész újdonság volna! Friss mondatok születnének, új összetételek. Pipitéri rétipipa! Megszakadna az üresen ömlengő beszéd, a szépségről lefoszlana a csomagolás, az emberek előtt világossá válna, mi az igazi költészet.” (53)

A múlt szavakkal való megjelenítésének, a történelem elbeszélhetőségének kérdése viszont az elemek *A föld állatainak*. Ennek abszurd paródiája az a történelmi játék, amelyet az ambiciózus, és meglehetősen ostoba tanárnő, Vizi Eleonóra (Emlőóra) szervez. Ennek során a tanfelügyelőségről érkező pártillusztrisok előtt a diákok az iskolaudvaron felelevenítik a román nemzeti történelmi narratíva kiemelt fontosságú pillanatát, amikor Vitéz Mihály vajda egyesíti a három román fejedelemséget. A magasztos pillanatot megörökíteni hivatott történelmi tablóból azonban botrány lesz, káosz uralkodik el az iskolaudvaron, verekedés tör ki, a diákok saját céljaik függvényében „átírják a történelmet”. „Mert az történt, hogy Báthori András egyáltalán nem szökött át a Kárpátokon, Mihály pedig nem tudott bejönni Erdélybe, azaz bejött, de fogságba esett, és Holl Misi meg Kovács Öcsi bezárták a tornaterem fiúöltözőjébe.” (50)

A regény főszereplője Bori, egy gimnazista lány, az eseményeket többnyire az ő nézőpontjából látjuk, noha nem az ő elbeszélésében, mert a narráció mindvégig egyes szám harmadik személyű marad. Az ő testi-lelki éréseivel párhuzamosan jelennek meg a Ceausescu-diktatúra utolsó éveinek történetei. Bori, illetve a feminin nézőpont jelenléte fontos egy hangsúlyosan férfias (bár talán helyesebb volna azt állítani, hogy szexista) diktatorikus világban, noha a „női beszéd” megjelenítését helyenként kicsit erőltetettnek, célzatosnak, illusztratívnak érzem. Számomra ezért nem hiteles „női beszédként”, hanem az éppen aktuális uralkodó beszédmóddal szembeni alternatívaként, „másságként” válik fontossá. A másság megjelenítése, amelyhez nemcsak a diktatúra játékterében társul örökösen a „gyengébb” értékelés, a hallgatás, elhallgatás visszatérő motívuma mellett nagyon fontos, és finoman kibontott eleme a regénynek. A vesztesek, az adott szituációban gyengébbnek mutató szereplők, legyen szó akár gerinctelen, de tehetséges íróról, az iskolai IQ-teszten gyenge eredményt mutató, ezért megvetett diákról, haldokló kutyáról vagy üldözött zsidó kereskedőről, a maguk másságával mindig valami fontosat jeleznek.

A föld állatai voltaképpen a föld alatti világ állatairól, a földben élő állatokról beszél, a csatornák, pincék, föld alatti üregek pedig fontos helyszínei a cselekménynek. Ez a föld alatti világ úgy jelenik meg, mint a tudatalatti földrajzi kivetülése, egyes állatok maguk is tekinthetők Bori álmainak, mint például a ló, amelyről novellát is ír. A főszereplő kétszer száll le ebbe a világba és mind a kétszer felbomlott renddel találkozik, amikor felszínre bukkan. A balsikerű történelemórán a gyámoltalan, ábrándos osztálytárssal, Miklóssal az iskola pincéjébe jutnak, és megtalálják mindazt, ami a régi iskola bútorzatából megmaradt. „Különböző korokban készült, hol egyszerű vonalú, hol finoman faragott, díszes padok voltak ezek. (...) A fogasokon foszladozó szélű kabátok, köpenyek, ódivatú holmik csüngtek, olyan benyomást keltve, mintha csupán hosszúra nyúlt szünetre mentek volna ki gazdáik. A látvány megdöbentő volt. (...) Itt van, ami iskolájuk beágyazza az időbe, s ezzel megerősíti az ő létüket is.” Amikor a felfedezés hírével elöbukkannak, az iskolaudvaron éppen káosz uralkodik, átíródik a történelem. Másodszor a város csatornarendszerében bolyong Bori, igazi hősnőként megmenti Miklóst, és a felszínre bukkanva azzal szembesülnek, hogy teljesen megváltozott oda-fönt a világ. A közelmúlt nagy politikai eseménye, az 1989-es romániai forradalom úgy jelenik meg, mint emberek összevisszasága, akik sírnak, nevetnek, hangszóróból harsogó kará-

csonyi ének, és rozsdafoltos késsel lekanyarított, tömegnek osztogatott juhsajt. Minderre nem is érkezhethet más reakció, mint egy rezignált „ilyen nincs” megjegyzés. És valóban, a szabadság katartikus élménye hiányzik, talán nem is lehetne megjeleníthető annak fényében, ami korábban a történelem elbeszélhetőségéről elhangzott.

A föld állatai nevezhető iskolaregénynek, egy történelmi fordulat regényének, és, ha már a cím ezt sugallja, akár bestiáriumnak is. De lehetne egy város, a regényben névvel csupán egyetlenegyszer megnevezett, ám számos jellegzetes helyszínével, emberével, történetének jellegzetes pillanataival minduntalan felidézett Szatmárnémeti regénye. A regény leglíraibb és (számomra legalábbis) legemlékezetesebb fejezete az, amelyben a végleg elveszett polgári világ Szatmárnémetijét eleveníti fel Láng Zsolt. A történet két hőse Markovits Samu kereskedő, aki, hírül véve, hogy gettóba fogják zárni a város zsidó lakosait, átszalad a város központjában, hogy Bori nagypapjától kérjen segítséget, és a nagymama, aki pár hónappal később a szovjet katonák kezéből menti ki férjét. A régi idők nem szelíden elenyésző, hanem többnyire brutálisan eltüntetett maradványainak felidezésében, a múltbeli emlékek, ízek, illatok, lírai felsorolásában egy, a hősnő számára immár elérhetetlen múlt rekonstruálódik.

„Hol vannak azok az illatok, amelyek ezekből a konyhákból áradtak a folyosókra? Hol vannak azok a gyömbéres mézesek, azok a rejtélyes rajzolatú márványtésztek, azok a mezőillatú flódnik? (...) Talán az ablakkeret szétmálló fájának repedéseiben még ott kapaszkodik a mazsolás dióstekercs kábító aromája, a fahéjas almatorták pergelt cukorillata. (...) Hol vannak azok a kosarak, amelyekben a ropogós zsemle a strandra mentek, hogy ott Jelinek Sándor csíkos napernyője alatt a gyékényszalkákra kerülve megevdőjenek? Hol vannak azok a kétszáz wattos izzósorral megvilágított mézarszékek, hol tömött sorokban csüngtek a szebbnél szebb húsok? Hol vannak a kristálycsillárral megkoronázott termek, ahol az első bál izgalmától kipirult lánykák az előcsarnok büféjéből vásárolt mentolos cukorkát szopogatják? Hol vannak az üveg dugóval légmentesen lezárható parfümös szelencék? A selyemkendők, amelyek rebbenésnyi érintéssel felitatják a verejtékcseppeket? A jólvasalt pantallók, a lábraszabott bőrcipők, a cipők talpa alatt a tisztára seprert járdák, a virágládás járdaszegélyek, a repedésmentes házfalak, a portalan utcai padsorok?” (219)

A hiány újabb és újabb arcainak ez a lírai intenzitású megjelenítése valamiképpen a múlttal való kapcsolatteremtés hiábavalóságáról beszél. Bori rádöbben arra, hogy a „kirádirózott”, erőszakosan elhallgattatott múlttal nem lehet beszélni, és emiatt önmaga megismerése is akadályba ütközik. A olvasó pedig elgondolkodhat azon, hogy „honnan nő ki ez a jelen, ha senki nem ismeri a múltját”? És főleg hova vezet a múlt nem-ismerete?

SZINCSOK GYÖRGY

Táncórák kezdőknek és túlélőknek

BENEDEK ISTVÁN GÁBOR: BERGENI KERINGŐ

Vince Kiadó
Budapest, 2011
198 oldal, 2495 Ft

Milyen tánc is az a bergeni keringő? Ismerünk bécsi keringőt, angolkeringőt, német valcert, de a bergenit eddig nem említette a szakirodalom. Egyáltalán melyik Bergenről van szó? Amennyiben elolvassuk Benedek István Gábor legújabb novelláskötetét, nem csak azt tudjuk meg, hogy a hírhedt bergen-belseni koncentrációs táborról kapta a nevét ez a képzeletbeli tánc, hanem azt is, miként kapcsolódnak e könyvedéségéről, eleganciájáról ismert mozdulatok a vézskorszak legszörnyűbb napjaihoz. Két fogalom nem igazán rendeltetészerű összekapcsolása így teremt hidat a feledhetlen borzalmak és az azon felülemelkedni képes élni akarás között. Ez az író munkájának egyik legnehezebb, egyben legörömtelibb része, amely ezt a könyvet is izgalmassá, sőt egyedivé teszi.

A vidéki zsidóság háború előtti életének és a deportálást követő pusztulásának olyan egyedi leírását kapjuk ugyanis Benedektől, melyhez hasonló alig fordult elő a vézskorszak magyarországi irodalmában. A szefárd és askenázi felmenőkkel egyaránt bíró szerző a szlovák többségű Tótkomlóson élte gyermekkorát mindaddig, amíg a kisváros gettójában nem találta magát a családtagjaival együtt. Innen vezetett útja Ausztrián keresztül Bergen-Belsenbe, ahol gyerekként élte át azokat a megrendítő, egész életét, írói munkásságát meghatározó történeteket, melyeket e novelláskötetben ad közre.

A szerző szülővárosának hőseiről, majd a háborús élményeiről is olyan természetességgel mesél, mintha az előzmények és a beteljesülés is ugyanakkor az isteni gondoskodásnak a részei lennének. Novelláiban a zsidó folklór arányosan keveredik az alföldi szlovák szokások megelevenítésével, a nagy történelmi események és személyiségek lépten-nyomon egyéni sorsokkal, névtelen hősökkel kerülnek kapcsolatba.

Ezt a hagyományt követte Benedek eddigi legismertebb, szlovák nyelven is megjelent kötete is, az 1994-ben kiadott *A komlói tóra*. A korábban újságíróként és szerkesztőként dolgozó szerző sajátos stílusával az itt élt zsidó családokról érdekes eseteket, történeteket elevenít fel, amelyek olvasása során olykor a gondtalan nevetés, máskor a szomorúság, sőt a zokogás fogja el az embert. Az elbeszélésekben arányosan váltják egymást a népmese jellegű és a valós életből vett történetek.

Ezen a hagyományon némileg túllépve most kissé filozofikusabb dimenzióba helyezi hősei történeteit. A koncentrációs tábor túlélő idős emberek gyakran nem tudnak, vagy nem akarnak beszélni mindarról, ami velük történt, de ettől még nem tekinthetjük meg nem történtnek a borzalmakat. Benedek igyekszik feloldani a görcsöket azzal, hogy a megsemmisítő tábor hétköznapijainak részleteibe merül. Pedig egy koncentrációs tábor drótkerítése között a kínzó éhség fogságában nehéz megtalálni azokat az apró momentumokat, melyek még az emberi méltóságra emlékeztetnek.

Kertész Imre felfogásában például az isteni szellem jelenlététől megfosztott emberiség számára csak az elbeszélés morálja jelenthet kiutat. Ezért fontos mindig beszélni a gaztettek-ről, a holokauszt gyalázatáról pedig azért kell folyamatosan gondolkodnunk, mert Auschwitz egyetemes példázattá vált, amelyre rátették a maradandóság pecsétjét, amely pusztá nevébe foglalta a náci koncentrációs táborok teljes világát. Csak akkor hihetünk újra a szellem, a morál erejében, ha az Istennel kötött szerződés megszegőit alaposan kiismerjük, és a Kertész által oly sokszor emlegetett értetlenséget, amellyel a történetek előtt állunk, a pontos diagnózis és a cselekvés reménye váltja fel.

A Sorstalanság című regénye is ezt a célt szolgálja, hiszen az elbeszélés szellemét ajándékozva olvasóinak. Az írók és költők adják a reményt az emberiségnek, ami nyilván patetikus csengésű kijelentés a vészidőket követő évtizedekben, de Auschwitznak annyi előnye kétségtelenül van ebben a helyzetben, hogy egy szinte tökéletes bűntény megvalósításával végső hivatkozási ponttá vált. Benedek is ezt a hagyományt követi azzal, hogy az ő hősei legalább esélyt kaptak a sorstól a túlélésre, ezzel a történetek megértésére, míg azok, akik vonatát Kassán keresztül Auschwitz felé irányították, soha nem kapták meg ezt a lehetőséget.

Az akkor hat éves író mintha már gyerekfejjel is ezeket az apró esélyeket kutatta volna. A táborban például lámpaoltás után kultúrműsorokat rendeztek a barakkokban: „A szegedi deportáltaknak nem kellett megmagyarázni ennek az elintézményesült programnak a jelentőségét, de a Békés és Csongrád megyei falvakból, a szórványközösségekből idekeveredett zsidók majdhogynem itt ismerkedtek meg ezzel a csodálatos szellemi élvezettel.”

Az Európa minden szegletéből idehurcolt zsidók ráeszméltek egymásra, ízlelgették a hollandok sajátos nyelvét, a ladinót, amit még spanyolországi kiűzetésük öröksége volt, más-más jiddis nyelvjárásban imádkoztak a franciák, a németek, a litvánok és magyarok, másként viselkedtek fogva tartóikkal a vidéki magyarok és a városi németalföldiek. A képet színesítette az is, hogy ebben a táborban nem csak a fajüldözés áldozatit gyűjtötték össze, hanem a háború más üldözötteit is. A túlélő stratégiák megannyi változatát vonultatják fel itt az Európából idehurcolt foglyok, legyenek azok zsidók, orosz vagy amerikai hadifoglyok, esetleg németek, akiket politikai nézeteik miatt szántak halálra a nácik.

Számos néprajzi, kultúrtörténeti, szociológiai érdekességre derült fény a halál árnyékában, ami persze nem boldogította azokat, akiket az éhség gyötört, de tudták azt, hogy amíg a szellem lángja ott pislákol közöttük, ellenségeik még nem győzték le őket teljesen. A legenda

zsidó humort például itt sem tudják teljesen kiölni az emberekből, az igazi vagányok pedig, mint például a szerző távoli rokona, Rubin Dezső, a táborban is megtalálja a kiskapukat, hogy élelemhez, gyógyszerhez juttassa szeretteit.

Bergen-Belsenben nem voltak gázkamrák, az embereket vagy lelőtték, vagy az éhség, esetleg a betegségek végeztek velük. A címadó novellából az is kiderül, hogy a frissen érkezett transzportokat muzsikaszóval várták: „A muzikusoknak vidám zenét, friss indulókat, népszerű, közismert keringőket kellett játszaniuk az újonnan érkezett transzportok fogadásakor. Ha a vasúti rámpáról bejönnek, még véletlenül se gondolják: haláltáborba érkeztek. Hihetetlen volt ez az álcázó igyekezet, és a hazugság érthetetlen.”

A holokauszt egyik legfájdalmasabb tapasztalata, hogy az erőszak nem pusztán célszerűségből, fanatizmusból vagy gyűlöletből táplálkozik, hanem egy belénk ivódott gyilkos ösztön megelevenedése. Ha tehát valaki kiszolgáltatottá válik, nem elegendő érvekké operálnia, hiszen ha az erőszak élvezetet nyújt az agresszor számára, nem érdekli semmiféle ellenérv, amely az áldozatot védené. Az alattomos ösztönök tehát még mindig uralják az embert bizonyos történelmi helyzetekben, hiába vagyunk túl a humanizmuson, a felvilágosodáson, a romantikán és számos eszmei irányzaton, amelyekről úgy gondoltuk, hogy nemesebbé és megfontoltabbá tették az emberiséget.

Ezzel a felismeréssel a lelkében indult el minden holokauszt túlélő a táborokból a világháború végén és ezt igyekezett indulatoktól mentesen elhelyezni a történelem lapjain. Ehhez azonban idő kell, nagyon sok idő, és talán most látják a legtisztábban a történetek helyét a magyar történelem lapjain azok, akik túlélői voltak a borzalmaknak. Ahogy Julesz Miklós, szegedi orvosprofesszor írta a Kirándulás a pokolba című regényének bevezetőjében: „Az írók és írófélék maguk sem ocsúdtak fel álmukból teljesen, mintha maguk sem hitték volna, hogy átéltek, hogy élnek. Mint valami nagy karambol után, amikor az életben maradt megtapogatja magát, s azt mondja megkönnyebbülten: Élek.”

Benedek novellái, vagy akár Kertész Imre Sorstalansága már nem a túlélés csodájából, az élmény hihetlenségéből táplálkoznak. Nem véletlen, hogy a magyar Holokauszt-irodalom legjobb alkotásai a 70-es évek végétől napjainkig íródtak. A koncentrációs táborban töltött minden nap, minden perc új értelemmel telik meg, ahogy egyre távolabb kerül azoktól, akik átéltek. Egyre jelentősebb szerep jut a gyilkos ösztönök elemzésének, de nem a keserűség, a reménytelenség szemszögéből, hanem az áldozatára leső, majd azt elejtő ragadozó kiismerésével. A gyilkosok keze is megremeg néha, olykor ráeszmélünk, hogy a kultúra, az együttérzés, a lelkiismeret mégsem halt ki teljesen mindazokból, akik szögesdrótot húztak mások köré és krematóriumban próbálják eltüntetni tettük bizonyítékait.

Ezért Benedek novelláiban a gyilkos és áldozat között fennálló „hivatalos” viszonyban sokszor átértékelődnek a szerepek. Így fordulhatott elő például, hogy az egyik nemesi származású német tiszt Svájcba akar szökni a csinos szegedi Vajda Ilonkával a háború végnapjaiban, a kegyetlen Kramer parancsnok pedig egy amerikai néger trombitással és egy munkácsi zsidó kántorral alkot triót, hogy közös zenéléssel múlassa az időt ezen az Istentől elzárt helyen.

Mielőtt azonban bármiféle feloldozást adnánk a gyilkosoknak, a túlélők tudatják velünk, hogy a láger őrei már a háború utáni számonkérésre gondolva tettek szívességet a foglyoknak, Kramer parancsnok pedig két zeneszám között közli néger muzsikustársával: „Nézze, Bergen kemény, birodalmi megsemmisítő tábor. Nem okoz gondot, hogy magát megöljük. Ha

ezt nem teszem, szándékomtól nem a tehetsége, a képessége miatt állok el. Ez itt aligha érv. Óriási zsenik váltak Auschwitzban is füstté, nélkülük csak tisztább lett a világ.”

Benedek két végpont között mozgatja szereplőit. A szeretett kisvárosból indul minden történet, még ha hősök nem is születtek ott, de a világban szétszóródott rokonság tagjai egyszer biztosan feltűnnek Tótkomlóson, mint ahogy a legenda szerint az író távoli felmenője, Bródy Sándor is egyszer tiszteletét tette a ma is álló Komló Szállodában. A másik végpont Bergen-Belsen, ahol, ha nem is a szó szoros értelmében, de képletesen mindenképpen összegyűlik a család újra, talán utoljára.

Benedek nagymestere annak, hogy egyetlen gondolatba, esetleg egyetlen mondatba sűrítse e végtelen utazás tanulságait. A Weisz famíliából származó festőről, Bolmányi Ferencről írt novelláját például a következőképpen fejezi be: „E sorok írója Tótkomlós szülöttként, olykor találkozott a régi idők »portrékirályával«. Ilyenkor mindig fölidéztük a deportálásban megölt Weisz familia tagjait, főleg Kóbi, az utcánkban lakó kedves fényképész alakját. Akitől családi albumunkban ma is őrzünk egy rendkívül értékes alkotást, 1930-ból. Apám és anyám házassági fotóját.”

Ha létezik zsidó népiesség, akkor Benedek István Gábor ennek az irányzatnak az egyik legjobb képviselője. Nem pusztán azért, mert egy kisváros szülötte, mert gondolkodására erősen hatott az ott élő többségi szlovák közösség, hanem azért is, mert a zsidó néplélek legfinomabb rezdüléseire is oda tud figyelni a történelem legkegyetlenebb pillanataiban. Az egyénből indul ki, a kis közösségeken keresztül eljut a magyarországi, az európai, végül az egyetemes zsidóságig.

Ez a szemlélet persze nem egyedülálló a magyar irodalomban, hiszen az író Izraelben élt és elhunyt bátyja, Benedek Pál, valamint a zsidó humort és életet szintén a kisember szemzőgéből bemutató Efraim Kishon stílusa is sok rokonságot mutat Benedekével. Az igazi hasonlóságot mégis a haszid irodalom legjobbjaival lehet megtalálni, hiszen az ukrainai, litvániai, belorusz és kárpátaljai falvak népi bölcsei, a haszid tanítók mély vallásosságuk ellenére rendkívül világosan látták az evilági örömök fontosságát és a veszélyek elkerülhetetlenségét.

Akkor milyen is az a Bergeni keringő? Elegáns haláltánc? Nem, Benedek nem hatásvadász, nem patetikus, mert ott van benne a túlélők természetes életigenlése. Vannak szereplők, akik az egyik elbeszélésben főhősök, egy másikban azonban már mellékszereplők. A novellák hősei úgy táncolnak a szavakból épített táncparketten, mintha egy nagy történelmi bál szereplői lennének. Bárhonnan is indulnak el a lépések, mindig ugyanazt a keringőt táncoljuk, amelyben a mozdulatok előre megkoreografáltak ugyan, de olykor leléphetünk a parkettről, és nézhetjük, milyen báli forgatag részeseivé váltunk mindannyian.

